

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Térképzetek, névtérképek, határidentitások

**A Bodor-próza tér- és névpoétikája, valamint hatása néhány kortárs
magyar elbeszélő műben**

Bányai Éva

Témavezető:
Dr. Olasz Sándor
tanszékvezető egyetemi tanár

SZTE
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Szeged

2008

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat megírása idején sokféle segítségben részesültem. A dolgozat előkészítésében sokat segített Ilia Mihály sok éves folyamatos figyelme, tanácsai, biztatása. Dánél Móna olvasatai, megjegyzései nagy segítségemre voltak. Köszönet illeti témavezetőmet, Olasz Sándort, aki átvette a dolgozat irányítását, és biztatással követte, segítette munkámat. Köszönet illeti Urbanik Tímeát, aki doktorandusi időszakomtól kezdve folyamatos odafigyelésével nagyon nagy segítségemre volt.

Szemléletemet formáló tanáraink közül köszönet illeti időrendben Ilia Mihályt, Balázs Mihályt, Fried Istvánt, Odorics Ferencet, Bányai Jánost, Olasz Sándort, Szörényi Lászlót és Faragó Kornéliát.

Köszönet illeti a bukaresti Hungarológiai Tanszéki volt és jelenlegi tanszékvezetőimet, Molnár Szabolcsot és Zsigmond Győzöt, akik lehetővé tették a magyarországi könyvtározási és kutatói munkáimat. Köszönet illeti bukaresti hallgatóimat és szakdolgozatíróimat, akik az elmúlt években nyitottak voltak a kortárs magyar prózai szövegek befogadására.

Köszönet illeti Tamás Kincst és Boka Lászlót, akik könyvtári fénymásolással segítették munkámat.

Köszönettel tartozom férjemnek, Nagy Zsoltnak, akinek a mellémállása és folyamatos, türelmes segítése nélkül nem jöhetett volna létre ez a dolgozat.

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	5
2. NÉVADÁS ÉS ELHALLGATÁS BODOR ÁDÁM PRÓZATEREIBEN	8
2.1. TÉRKÉPZET ÉS NÉVADÁS GEOPOÉTIKAI KONTEXTUSBAN	8
2.1.1. <i>Geo-tér-poétika</i>	8
2.1.1.1. „Majd mindenkinek mást mondok”	10
2.1.1.2. Leszűkített tér: regionalitás	11
2.1.1.3. Térképzetek, térbe írt terek	16
2.1.1.3.1. Térdinamizmus: utazás és úton-lét	19
2.1.1.3.2. A határ kategóriája	23
2.1.2. <i>Bodor Ádám regényeinek név-tér-képe</i>	25
2.1.2.1. (Ál-)identitások, határidentitások.....	25
2.1.2.2. Névadás és névvesztés	27
2.1.2.3. Nevek és álnevek (identitás)rendszere	32
2.1.2.3.1. Andrej, a Bodor – mint „kollektív gyűjtőfogalom”	32
2.1.2.3.2. Névtelen a zsákutcában	41
2.1.2.3.3. Kísérlet az integritás megőrzésére (Béla Bundasian).....	43
2.1.2.3.4. Maszkok, szerepek, kellékek	44
2.1.2.3.5. Név és birtokviszony mint identifikációs művelet.....	45
2.1.2.3.6. Kevert nevek, kevert (ál)identitások, kevert nyelvek.....	46
2.1.2.3.7. Asszociációs terek	48
2.1.2.3.8. Cím-név elmozdulások.....	52
2.2. ELHALLGATÁS	54
2.2.1. <i>Elhallgatásalakzatok</i>	54
2.2.1.1. Az elhallgat(tat)ottak megszólalása	58
2.2.1.2. Az elmondhatóságban rejlő kétely	60
2.2.1.3. Elhallgatás a szövegterekben	62
2.2.1.4. Szerkezeti elhallgatás	69
2.2.1.5. Az elbeszélők elhallgatásai	71
2.2.2. <i>Valami – a nyelv határán</i>	72
2.2.2.1. Belekeveredés valamibe mint körzetkörülírás	73
2.2.2.2. „Valami utalások”	77
2.2.2.3. A rendszerképző valami.....	85
3. REGÉNYEK PÁRBESZÉDE – PÁRBESZÉDEK REGÉNYE(I). TRANZTEXTUÁLIS KAPCSOLATOK BODOR ÁDÁM ÉS LÁNG ZSOLT PRÓZÁJÁBAN	88
3.1. ELBESZÉLŐI POZÍCIÓK, ELHALLGATOTT VILÁGOK	89
3.2. (ÁL)KÜLDETÉS-TÖRTÉNETEK, TRANSYLVANIAE-MÍTOSZOK	95
3.3. NEVEK ÉS NYELVEK	97
3.4. IDŐ-SÍKOK.....	102
3.5. TEREK, HELYEK, HATÁROK	104
3.6. ORTODOXIA – POSZTMÁGIKUS PRÓZA.....	106
3.7. ÁTFEDÉSEK, MOTÍVUMOK.....	114
3.8. A <i>FELEJTÉS</i> NYOMAI	116
4. POSZTBODORIÁNUS ÁRAMLATOK	120
4.1. TORZÓBAN MARADT SZOBROK. DRAGOMÁN GYÖRGY: <i>A FEHÉR KIRÁLY</i>	120
4.1.1. <i>Téridő</i>	121
4.1.2. <i>(Hiány-)szerkezet</i>	123
4.1.3. <i>Én-narráció</i>	125
4.1.4. <i>Nevek</i>	129
4.1.5. <i>A „természetes” agresszió mint rendszerkép elbeszélhetősége</i>	130
4.2. A PEREMVIDÉK KÖZEPÉN. PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: <i>AZ ÉJFEKETE BOZÓT</i>	133
4.2.1. <i>Perem-terek</i>	133
4.2.2. <i>Átmeneti idők</i>	138
4.2.3. <i>Identitások / másságok / idegenségek</i>	142
4.2.3.1. Narratív identitás	142

4.2.3.2.	Nevek hálója	143
4.2.3.3.	Másság / idegenség	144
4.2.4.	<i>Bodor-intertext</i>	147
4.2.5.	<i>Elmozdulások</i>	149
5.	UTAZÁSOK A MÁSSÁGBAN.....	151
5.1.	MÁS(SÁG)KÉPEK SELYEM ZSUZSA 9 KILÓJÁBAN.....	151
5.1.1.	<i>Határok provokációja</i>	151
5.1.2.	<i>Másság, idegenség</i>	153
5.1.2.1.	Utazásnarratívák	153
5.1.2.2.	Másság-terek.....	154
5.1.2.3.	Időszintek, „történelem”	156
5.1.2.4.	Én-narratívák	157
5.1.2.5.	Kulturális másságok.....	160
5.1.2.6.	Ortodoxia.....	162
5.1.2.7.	Arcok, testek.....	164
5.1.2.8.	Írás-hézagok, elhallgatások.....	166
5.2.	HATÁRIDENTITÁSOK DEMÉNY PÉTER VISSZAFORGATÁSÁBAN	167
5.2.1.	<i>Önmegértés és írás</i>	167
5.2.2.	<i>Az átmeneti korszak előtt és alatt</i>	171
5.2.2.1.	A „közös narratívák” által befolyásolt határidentitás.....	171
6.	BEFEJEZÉS.....	178
	FELHASZNÁLT IRODALOM	181

1. BEVEZETÉS

A következő oldalakon vizsgált szövegeket térbeágyazottságuk és térfüggőségük, a nyelvben létrejött térképzettségük köti össze. A dolgozatban megkíséreltem bemutatni, hogyan kap konstitutív szerepet – a megnevezés, az elhallgatás, a másság/idegenség kérdéskörén keresztül – a térbeágyazottság, és az ennek következtében – az állandó létrejövés és megszűnés kettősségében – nehezen meghatározható határidentitás a különböző nyelvek és kultúrák határán, a kultúraköziségben konstruálódott prózaszövegekben. E szempontra figyelve a vizsgált irodalmi szövegek recepciójának határhelyzete, kettőssége is láthatóvá válik, hiszen a felbukkanó földrajzi nevek olyan névtérképet eredményeznek, amelyek referencializálhatóvá teszik olvasatukat, ám ugyanakkor e szövegek mindvégig hangsúlyozzák irodalmi medialitásukat, nyelvben teremtettségüket.

A geopoétikai térképzet, amely magában foglalja a világértelmezést és szemantikai struktúrát, önértelmező szerepkörrel is bír. A több évvel ezelőtt elkezdődött folyamat során, a Bodor Ádám műveivel való találkozás, írásainak – a novelláknak, regényeknek, a vele készült interjúknak – olvasása következtében, ezzel egy időben egy másfajta, számomra idegen, de erős kultúraköziségi tapasztalatokat mozgósító térbe kerülve nyitottam a Bodor Ádáméhoz hasonló dimenziókat mozgó prózaszövegek irányába. A Bodor-próza nyitottsága, többértelműsége, a szövegekre vonatkoztatott értelmezések lezárhatatlansága, az értelemegységek közötti állandó úton-lét felszólításként hatott a „Sinistra-térbe” tartozó, vagy ahhoz valamilyen módon köthető írások felé való elmozdulásra.

Bodor Ádám *Sinistra körzete* – a hatvanas évek közepétől megjelenő kisprózai műveivel együtt – a kilencvenes évek magyar prózairodalmának egyik megkerülhetetlen alkotásává vált. A műveiről írt több száz tanulmány, kritika, recenzió és esszé (tipográfiai) összessége meghaladja a néhány kötet kisprózai, két regény és egy interjúkötet oldalainak számát. A Bodor-próza többszemponútú értelmezése – az interpretáció(k), a végső jelentéskeresés bizonytalansága miatt is – eltérő értelmezői közösségeket teremtett.

A Bodor Ádám prózáját benépesítő szereplők változatos nevei és a szövegek terét behatároló toponímák vizsgálata különböző értelmezési stratégiákat mozgósít, a különböző kulturális és nyelvi feltételezettségre utaló névkonglomerátum lehetőséget adott arra, hogy a Bodor-prózát a geopoétika felől is értelmezzem. A névnek, névadásnak nemcsak azonosító vagy megjelölő szerepe van, kulturális konnotációkat, asszociációs tereket bevonva felidéz, megidéz, relációkat és viszonyokat hoz létre. A szereplői identitás körüljárhatóságának, behatárolásának kísérletét a névadás identifikációs szerepkörét felhasználva teszem meg, amely kísérlet már az elején elbizonytalanító gesztussal jár: ugyanis a *Sinistra körzet*ben mindenki álnevet kap a hatalomtól. A határlét, amely által a közötliség térbelisége artikulálódik, új identitásforma megteremtésére ad lehetőséget.

A térbeliséget nem tárgyi, hanem létrehozói mivoltában vizsgálom, a Merleau-Ponty gondolatot követve: „a tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok”. A Bodor Ádám regényeiben megképződött név-tér-képről leolvasható szereplőfigurák körüljárásával az interkulturális térben megképződött, asszociációs terek által mozgatott identitásfogalmakat vizsgálom: a tér által képzett viszonyokat és a viszonyok teresülését.

Az elhallgatás fejezetben a Bodor-szövegben előforduló elhallgatás alakzatait értelmezem, a nyelvben létrejött elhallgatás és a csend fogalmainak a megkülönböztetésével, és a szövegbeli előfordulások alapján. A *valami* határozatlan névmás szövegbeli előfordulásai, a *belekeveredni valamibe* a Bodor-regények azonos szerepű előfordulása a körzetkörülírás lehetőségét tételezi.

A Bodor Ádám *Az érsek látogatása* és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai* című regényekben, valamint ezekhez kapcsolódó prózai szövegekben kimutatható transztextuális kapcsolatokat járom körül a Regények párbeszéde – párbeszéd regényei fejezetben, a hasonlóan problematizált elbeszélői pozíciók, (ál)küldetéses történetek, a Láng-regényben megkonstruált interkulturális határ-térben létrejött térképzetek értelmezésével.

A posztbodoriánus áramlatokban a Bodort követő fiatal prózaírók, Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond prózaszövegeiben igyekszem kimutatni a sinistrai térképzet szövegkonstruáló szerepét, a Bodor-szövegek struktúráját, nyelvképzetét idéző

szövegkonstituáló hatásokat, a Bodor-szövegekkel való intertextuális játékot, valamint a Láng-prózában és az eddig utolsó Bodor-szépirodalmi műben, a *Melissa Bogdanowitz lábnymában* is tematizálódott átmenetiséget, amelyhez kapcsolódik az utolsó fejezet két, a Bodor-szövegektől ugyan látszólag elütő prózai alkotás, ugyanakkor az ezekben a szövegekben kimutatható, az utazási narratívákhoz is kapcsolódó másság/idegenségkép és a határidentitások jelenléte a dolgozat témájához köti Selyem Zsuzsa *9 kiló* és Demény Péter *Visszaforgatás* című prózai munkákat.

Az általam értelmezett próza-szövegek nem tekintik külön értéknek, minőségnek a „saját” kultúrához való tartozást, tehát nem etnopolitikai elgondolású a dolgozatom. A nyelvköziség, a különböző nyelvi, kulturális, vallási regiszterek működtetése a rejtély, az idegenség, az eldönthetlenség kérdéskörét vonja maga után, lehetőséget teremtve a művek „újraalkotására” egy másfajta kulturális távlatból. A meghatározatlanságok és többértelműségek miatt ezek a szövegek nyitottá, tágga válnak a befogadó értelmezések számára. A Bodor-szövegek, és az őt követő fiatal prózáírók munkái is megengedik a „helyhezkötött” olvasást, de attól el is vonatkoztatnak, s ebben rejlik páratlan erejük, hogy ezt az ambivalenciát nyelvvé lényegítik át.

A geopoétikai mutatók létéből azonban nem feltételezek és még kevésbé sem következtetek egy „kisebbségi” irodalom létre. Sem Bodor Ádám, sem – a dolgozatban követett értelmezésem szerint – a prózájával transztextuális kapcsolatba hozható, a sinistrai térhez kötődő többi szerző nem a kisebbségi irodalomhoz tartozó kulturális klisékkel dolgoznak, ezért választhatják ezeket a poétikai mutatókat, ami a „sajátosságot” biztosítja. Műveikben a Bodor által elkezdett demitologizálási folyamatot (is) folytatják: lebontani azt az idillikus transzszilvanizmus-tájképet, ami korábban belengte a „sajátosságok” által megképzett teret és vele együtt az irodalmat is.

2. NÉVADÁS ÉS ELHALLGATÁS BODOR ÁDÁM PRÓZATEREIBEN

2.1. Térképzet és névadás geopoétikai kontextusban

2.1.1. *Geo-tér-poétika*

Az európai gondolkodás egyik alap-meghatározója a térbeágyazottság, térfüggőség. A *helymeghatározásra, körülhatárolásra* tett folyamatos kísérletek, az út, utazás, úton-lét, és az ebből következő úttalanság, elvesztődés, dezorientáció, a másság metaforájának sokszoros előfordulása irodalmi szövegek meghatározó alakzataivá vált. A térbeliség nem tárgyi, hanem teremtői, létrehozói mivolta révén vált kutatási princípiummá.

„Hogy a gondolkodás térbe ágyazottsága kultúrateremtő erővel bír, azt jelenti, szűkös az az elképzelés, amely abban a sokat ismételt állításban merül ki, hogy a kulturális dimenziók magukon viselik a térbeliség nyomait.”¹ Ezzel a felütéssel indítja Faragó Kornélia geofilozófiai, geopoétikai megalapozottságú térvizsgálatait. A 20. századi bölcséleti gondolkodók, bár értelmezéseikben foglalkoztak a térbeliség problémáival, az többnyire csak a gondolkodás tárgyaként, semmint konstitutív elemeként körvonalazódott, a megnyilatkozások inkább a kultúra időfogalmához kapcsolódtak.

Maurice Merleau-Ponty programatikus mondatát: „a tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok”² viszi tovább Gilles Deleuze és Felix Guattari szerzőpáros, amikor a gondolkodás, a föld és a tér viszonylatrendszerében megvalósuló, geofilozófiai meghatározottságú térelméletüket megalapozzák. A territorializálás, deterritorializálás, reterritorializálás – rögzülés, elmozdulás, újrarögzülés interferenciája során, a

¹ Faragó Kornélia: *A tér geofilozófiai interpretációja*. In: Uő: *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 7.

² Maurice Merleau Pontyt idézi Faragó Kornélia: *A tér geofilozófiai interpretációja*. 7–8.

folyamatos elmozdulások és megállapodások folyamataiban követhetjük a történelmi és kulturális térdimenziókat, valamint nyelvünk térbeli megnyilvánulásait is.³ A föld, a hely mint térhorizont egyesíti, magában foglalja, teresíti a rajta és általa történeteket: az elterületesítés – mozgás, átalakulás, transzlokáció – folyamatait, amelyek „a területet ruházzák fel dinamikus jelentésekkel, bevonva azt az általános keletkezés-levés történetébe, a határok átrendeződésének, kimozdulásának, elbizonytalanításának, szertefoszlásának forgatagába. Hiszen a deterritorializálás rögzítettséget feloldó folyamatai viszonylagosságukkal tűnnek fel, ezer szállal kötődve a területek immobilitásához.”⁴

Az általam vizsgálat alá vont és a következő fejezetekben kifejtett kulturális, geopoétikai meghatározottságú terek egy viszonylag behatárolt, de határai viszonylagosságának köszönhetően elmozdítható térstruktúra létére és ezeknek irodalmi szövegekben való artikulációjára utalnak. A geopoétika⁵, mint a világlátást és szemantikai szerkezetet egyaránt magában foglaló térképzet⁶ (ön)értelmezői szerepkörrel is bír. A teresülés előbb felvázolt mozgásiránya alapján a folyamatos mozgás, elmozdulás, a rögzülés – elmozdulás – újarögzülés folyamatainak következtében a kulturális tér heterogenitása lép előtérbe, a saját kultúra narratíváitól való eltávolodás és visszakanyarodás következtében egy másik kultúra válik leírhatóvá⁷, az „idegenek” és „öslakosok” interferenciájában megjelenik a másság fogalma, megmutatkozik a Másik képe, amely egy tapasztalat előfeltételeként, térteremtő mozzanatként tágítja a diszkurzív teret.⁸ Az értelmező térbefoglaltsága, térbeágyazottsága, térfüggősége, állandó – különböző szövegek közötti – mozgása, a Másik (kulturális) jelenlétének önmagában való megtapasztalása következtében az értelmezést is ekképp konstruálódott világlátása determinálja. A birtokolhatatlan tárgyak, világok és szövegvilágok, a megismerni vágyott másságok irányába történő mozgás, úton-lét jellemzi az értelmezői mozgást is. „Az írás (...) megnyit egy teret,

³ Vö: Faragó Kornélia: *A tér geofilozófiai interpretációja*. 8.

⁴ Faragó Kornélia: *A tér geofilozófiai interpretációja*. 9.

⁵ Kenneth White egy párizsi rendezvényen használta először a geopoétika kifejezést 1979-ben. Lásd: Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. 164.

⁶ Vö: Faragó Kornélia: *Emlékezés és geopoétika. A politopikus én*. In: Uő: *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 73–74.

⁷ Vö: N. Kovács Tímea: A kultúra narratívái, narratívák a kultúráról. In: Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999.10.

⁸ Vö: Faragó Kornélia: *A tér geofilozófiai interpretációja*. 10.

amely ösztönzi a mozgást, a migrációt, az utazást. Involválja bizonyos távolság beiktatását önmagunk és identitásunkat meghatározó kontextusok közé.”⁹

2.1.1.1. „Majd mindenkinek mást mondok”¹⁰

Egy adott irodalmi szöveget „Másként olvassák azok, akik *kommunikatív* emlékezettel rendelkeznek a szöveg által befogott tér-időről, ezen idő egy részéről legalább, s akiben mindegyik név, fogalom, tárgyforma egy múltbeli, belső világszegmentumot nyit meg, akik saját történetüket, saját egykori kérdéseiket olvashatják bele. És merőben másként értik azok, akik biográfikus emlékezet hiányában olvasnak, és újkeletű kérdések az olvasás idejében fogannak.”¹¹ (Kiemelés az eredetiben.) – írja Faragó Kornélia *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem* című tanulmányában, olyan prózai szövegeket vizsgálva, amelyeket a jugoszláv, illetve posztjugoszláv térségek kulturális kerete kódol. Az általa vizsgált textusok azonos nyelvi múltból, fogalomkészletből, történelmi tapasztalatból, geo-anarchikus tértudatból kontextualizálódnak. A Bodor-prózát „feltérképező” recepció egyik, nehezen elmozdíthatónak tűnő határvonala többnyire a szövegszerű (azaz poetológiai értelmezések) vagy világszerű (többnyire történeti-politikai parabola-megfeleltetésű, az előbbi idézetre reflektálva: a kommunikatív emlékezettel rendelkező és azt a szövegértelmezés során applikáló) olvasatok mentén húzódik. A *Sinistra körzet* önreflexív alakzataként értelmezhető „Majd mindenkinek mást mondok” frázis Bodor Ádám világ- és szövegszemléletét tükrözi, szöveg-eljárásmódjának technikájára is utalhat, ezzel vállalva azt is, hogy mindenkinek mást mutasson, akár radikális eltéréseket mozgósító interpretációkat hozva létre¹². Bodor Ádám szövegeivel, azok végső jelentésének rögzíthetetlenségével elkülönülő értelmezői közösségeket teremt. Ám a különböző „határvonalak” mentén magukat elhelyező kritikusok, tanulmányírók is átjárnak a „szomszédos” területekre az értelmező aktusok során, bizonyítva, hogy a

⁹ Iain Chambers: *Vándorlás, kultúra, identitás*. Helikon. Irodalomtudományi szemle. *A multikulturalizmus esztétikája*. 2002/4. 436.

¹⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1992. 22.

¹¹ Faragó Kornélia: *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem*. In: Bányai Éva – Szonda Szabolcs (szerk.): *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008. 112–113.

¹² Az idézett mondat is többféle értelmezést hívhat elő, értelmezéseit lásd a 2.1.2.3.1. Andrej, a Bodor fejezetben.

mindenkori szövegközelítés nem mentesülhet az előzetes értelmezői horizontok, előfeltételezettségek, kulturális és szocializációs¹³ perspektíva nélkül. Azon értelmezők jó része, akik a tér lokalizálhatóságát is megemlítve, de attól elvonatkoztatva, a történeti-parabolák mentén közelítettek Bodor Ádám prózájához, poétikai-narratológiai szövegvizsgálat alapján is vonták le végső következtetéseiket, s azok elemzéseiben is előfordulnak saját, szövegen kívüli értelem-tartományokra utaló jelek, akik elítélik a különböző ideológiákon alapuló, külső szempontokat érvényesítő értelmezéseket.¹⁴

„A hermopoétika geokulturális részéhez tartoznak a kulturális-művészeti világértelmek, az etikai-politikai életérzések, léttapasztalati reáliák, a névhasználati elemek, a földrajzi, a személy- és terméknevek, vagy például a nyelven kívüli utalásszférák, a belső értelmezőre számító közösségi magatartás- és viselkedés-vonatkozások. A geokulturális effektus nem csak mellékterméke ennek a világnak, hanem az az elem, amely a leginkább strukturálja.”¹⁵ Faragó Kornélia e kijelentését csak szűkkörűen, többszörös megszorításokkal tartom érvényesnek Bodor Ádám vagy „követői” prózájának megközelítések, de az általam vizsgált szövegekben a fent említett jegyek jó néhány – mint a térszerkezet, névadás – a prózák jelentéskonstituáló, szövegszervező komponense.

2.1.1.2. Leszűkített tér: regionalitás

A régió mint fogalom egyszerre hordozza a földrajzi meghatározottság és szellemi tevékenység behatároltságát¹⁶. A régió egy sajátos, nem semleges közeg, hanem kulturális tér. A régió mint geográfiailag behatárolt tér a referenciális olvasás felé tolja a szövegolvasást, de a régió kulturális közeg jellege megteremti az elvonatkoztatás, absztrahálás lehetőségét, hogy a lokalizált, leszűkített, referenciális indexű régió nemhogy a tériség eltűnésével, de annak magába olvasztásával és szövegszervező erővé

¹³ A szocializáció fogalma itt kiterjeszhető a különböző tudományos közösségekben való szocializáció értelmére is.

¹⁴ Lásd például: Szilágyi Júlia: *Versenymű égő zongorára*. In: Uő: *Versenymű égő zongorára*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 212., vagy Scheibner Tamás: *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus irónia és groteszk a Sinistra körzetben*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 170.

¹⁵ Faragó Kornélia: *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem*. Uo. 115.

¹⁶ Régió: 1. Vidék, övezet. 2. Bizonyos magasságban, ill. mélységben levő (lég)réteg. 3. Szellemi tevékenységnek, jelenségnek bizonyos területe. Juhász József et. al. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár L–Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 1153.

konstruálásával, ezáltal térbeágyazottságának domináns megalkotottságával, irodalmi, poétikai, nyelvi közeggé válják. „Az irodalom nem táj-, hanem nyelvfüggő. A nyelv viszont őrizhet magában *tájjelleget* [...]”¹⁷ (Kiemelés az eredetiben.) – írja Láng Zsolt.

A regionalitás fogalmának azt az értelmezését használom, amely a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalmi diskurzusában vált relevánssá: a regionalitás mint a térségi interkulturális összehasonlításnak a lehetősége¹⁸, „az irodalmi beszédformának az a módja, amely színre viszi a sajátnak az idegenben és az idegennek a sajátban való dialógusát. Ezzel lehetővé teszi a nyelvi és kulturális határok és identitások problémájának, a periféria és a centrum dialektikájának újraértését.”¹⁹ A nyelvköziség, a különböző nyelvi regiszterek közötti viszonyok és mozgások a rejtély, az idegenség, az eldönthetlenség problematizáltságát vonja maga után.

Azonban nem elhanyagolható és elhanyagolandó a regionalitásnak, a „helyi színeknek”, „sajátosságoknak” különböző (irodalmi) szövegekben jelentkező „negatív” hatása: amikor a poétikai szempontú értelmezés megkerülésével – rosszabb esetben a poétikai értelmezési lehetőség hiányával – csupán ezeknek a „helyi színeknek” az elburjánzása és propagálása, a provincializmus válik a művek egyedüli meghatározójává, „értékévé”. Ezt a jelenséget járja körül Bányai János a *Hagyomány és modernitás konfliktusa* című tanulmányában,²⁰ amelyben a kisebbségi kultúrák és irodalmak létéről folytatott viták meghatározó körülményeiként három alapvető tényezőt sorol fel: „a hagyománytalanság megtapasztalása, a helyi kulturális jelrendszerek értékvilágának felnagyítása és a külső, az »idegen« kultúra fokozott, legtöbbször nem kritikus elsajátítása.”²¹ Tanulmányában példákkal szemlélteti ezeknek a tényezőknek kulturális és irodalmi értelmezésekre tett hatását, amelyben a hagyomány és modernitás konfliktusa érhető tetten. A térfüggő sajátosságok irodalmi szövegekben való előfordulása azonban nem jelenti azok provincializmusát, ha ezen „fölülemelkedve”, poétikai szempontú értelmezések során a tárgyalt szövegek tágabb kontextusba is

¹⁷ Láng Zsolt: *Otthoneremtés*. In: Uő: *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”*. Koinónia, Kolozsvár, 2008. 197.

¹⁸ Vö: Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. In: Görömbei András (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Debrecen, 2000. 54.

¹⁹ Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. 54.

²⁰ Bányai János: *Hagyomány és modernitás konfliktusa. A kisebbségi kulturális kánon*. Korunk, 2007/2. 58-64.

²¹ Bányai János: *Hagyomány és modernitás konfliktusa. A kisebbségi kulturális kánon*. 59.

helyezhetők. A „helyi színek” jelenléte nem a provinciális irányba mutatnak Tolnai Ottó költészetében sem, „amely költészet nyelvében, szóhasználatában, de élményvilágában is mintha tájházi gyűjtemény lenne, mert minden erősen hangsúlyozott szavának, kifejezésének és képeinek származási helye pontosan, vagyis helyileg kijelölhető, amin semmit se változtat a költőnek a világban való többirányú irodalmi és művészeti tájékozottsága. Amibe beletartozik szavainak és képeinek metamorfózisa a szövegköziség, az át- és ráírás, az allúziók, a jelzett vagy jelöletlen hivatkozások, idézetek és parafrázisok eszközével. Ez emeli költészetét a kánonképző költészetek sorába, miközben semmiképpen sem szakad el és távolodik el költészetének helyi, lokális forrásaitól. Akár az is mondható, hogy Tolnai Ottó költészetének tájházában nagy költészet lakozik, az a kifürkészhetetlen jelrendszerben megszólaló irodalom [...]”²² Ezt az érvelést követem Bodor Ádám és a posztbodoriánus áramlatba tartozó, későbbi fejezetekben vizsgált szerzők műveinek vizsgálatakor is, ugyanis ezen írások szövegkonstrukciós eljárásai közé tartozik a térbeli meghatározottságuk, térképzetük, ugyanakkor a szövegek poétikai mutatói révén felülemelkednek, túlmutatnak a csak „helyi színek” értékvilágának felnagyításán.

A Bodor Ádám prózáját benépesítő szereplők változatos nevei és a szövegek terét behatároló helynevek vizsgálata különböző értelmezési stratégiákat mozgósít, több Bodor-értelmező is problematizálta a bodori névadást és annak az epikai világára tett hatását.²³ A *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatása* című regényekben a megnevezés, a nevek megjelenési formája tágítja²⁴ és ugyanakkor behatárolja²⁵ a szövegteret, a magyar nevek mellett sűrűn előforduló román, ukrán, német, örmény, török, zsidó, lengyel stb.

²² Bányai János: *Hagyomány és modernitás konfliktusa. A kisebbségi kulturális kánon*. 62. Bányai János korábban Tózsér Árpádot idézte, aki a kisebbségi irodalommal kapcsolatos véleményét ekképp fejezte ki: „Az irodalom, a jó irodalom, a nagy irodalom mintegy [ennek] a nemzetek fölötti nyelvnek a jelrendszerét bővíti, tágítja, s talán mondanom sem kell, hogy ilyenformán ez a bővítés, tágítás az illető irodalomnak egyben értékmérője is, s hogy »nemzetiségi« irodalmi művet éppúgy, mint »nemzetit« csak ilyen igénnyel érdemes írni, s ami ezen a mércén alul van (legyen az – eredetét tekintve – »nemzetiségi« vagy »nemzeti«), így is, úgy is pusztán helyi értékű írásbeliség.” Tózsér Árpád: *A nem létező tárgy tanulmányozása*. Pozsony, 1999. 174.

²³ Lásd például: Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Szépliteratúrai ajándék 1997/1–2, 113–129. Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint „második regény”*. Bárka, 2002/1, 76–87., Kálmán C. György: *A szeméthalmok tövében. Élet és Irodalom 1999/24*. 17., Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. stb.

²⁴ Tágítja a teret, mert különböző etnikumok jelölőit hozza mozgásba.

²⁵ Behatárolja a teret, mert ezek az etnikai jelölők nem a világ különböző pontjain élő etnikumok jelölőiként szerepelnek, hanem egyazon, körülhatárolt(ha)t(ó) teret jelölnek.

nevek lehetőséget adnak arra, hogy a Bodor-prózáat a geopoétika felől is értelmezzük. Ez a soknyelvűség azt a látszatot keltheti, hogy térben távoli helyek kapcsolódnak össze, de ennek a prózának az a meghatározó sajátossága, hogy mindez egy kulturális térben helyezkedik el²⁶.

A politikai és társadalomelméleti diskurzusokban leginkább pozitív előjelű multikulturalizmus²⁷ e szűkebb tájékra, régióra jellemző abszurdítását emelem ki, többek között azért, mert a modern és posztmodern társadalmakban a multikulturalizmus az idegenek, bevándorlók, menekültek érkezésével, letelepedésével és problémáival konstruálódott meg²⁸, ellenben a Bodor-próza regényeinek feltételezett és a lokalizáló olvasatlehetőségek által körvonalazható régió-terében a különböző, a Bodor-szövegekben megjelenő nációk ősidők óta együtt, pontosabban *együtt mellet*t, de egymásra hatva, valamilyen szinten összefonódva élnek.

A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban című tanulmányában Szirák Péter a regionális kánonok meghatározásában Bodor Ádám *Sinsitra körzetét* az általa felsorolt regionális kánon-formulák utolsó fejezetébe sorolja (8. *Posztmodern[?] szövegek a regionalitás kontextusában.*)²⁹, a Bodor-próza

²⁶ Ezt a kulturális teret nevezhetnénk a történelmi Osztrák–Magyar Monarchia tere által megidézhető kulturális térnek is.

²⁷ A multikulturalizmus-definíció problematikus, a különböző kontinenseken, kultúrákban és elméletekben eltérő módon használják és alkalmazzák. Politikai, antropológiai és irodalomesztétikai megközelítése különböző meghatározásokat és körülírásokat von maga után. Vö: Szigeti L. László: *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon. Irodalomtudományi szemle, 2002/4. 396–397. Feischmidt Margit definíciója alapján „A multikulturalizmus a késő modernítésra jellemző diskurzus, amely a sokféleség és a különbözőség társadalmi tapasztalatát jeleníti meg, értelmezi és értékeli újra. A társadalmi identitások konstrukciójában a modernítésra jellemző homogenizáló stratégiák ellenében fogalmazódik meg, azok elnyomó vagy elégtelen voltából kiindulva a hangsúlyt a különbségekre helyezi.” Feischmidt Margit: *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 7. A multikulturalizmus „veszélyként, fenyegetésként értelmezi a kultúrák találkozását, a kulturális sokszínűséget. A multikulturalizmus bár gazdagíthatja az életforma-kínálatot, magatartásmintákat, szerepeket, növelheti a kreativitást, ugyanakkor bizonytalanságot, félelmet, sőt agressziót kelthet a saját vagy a másik csoportban, főleg élesedő (individuális vagy csoport) versenyben. [...] A multikulturalizmus elkülönülő kultúrák együttélése, együttlétezése, de nem dönti el, hogy milyen a kapcsolat, viszony közöttük.” Kiss Gabriella: *Multikulturalizmus – korunk alapszava?* In: Kiss Gabriella (szerk.): *Multikulturalizmus*. KLTE Szociológiai Tanszék, Debrecen, 1997. 25.

²⁸ Vö: Frank-Olaf Radtke: *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában*. Szíjártó Zsolt (ford.) In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 39.

²⁹ Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. 53.

regionalitását azzal indokolva, hogy a novellák, elbeszélések, regények³⁰ névanyaga nagyrészt román alapú³¹.

Bár a régió általi determináltság bontakozik ki az írások nyelvi-tematikai összefüggéséből is, a Bodor-próza ellenáll a kategorizálási konstrukcióknak, nem sorolható be a kisebbségideológiai alapon létrehozott diskurzusok egyikébe se, legfőképp a transzszilvanizmus új keletű, hetvenes évekbeli folytatásának konstrukcióiba nem, amely „előíró” kánonként is működött. Ezt bővebben is kifejti Szirák Péter előbb említett tanulmányában: „A transzszilvanizmus olyan kisebbségideológiai konstrukció, amely az erdélyi etnikumok együttélésének (mai keletű szóval) multikulturalizmusát, s főként a kisebbségi helyzetből fakadó erkölcsi-szellemi teljesítőképességét felértékelve igyekezett túlélési stratégiát biztosítani. Az »erdélyi gondolat« az irodalmi diskurzus ideológiateremtő középpontjává vált, egy lényegében progresszív aspektusú, »előíró« kánont formálva. Az így deklarált írás- és olvasásmódok egyik legfontosabb jegye – megint csak a modernség meghatározó irányzataival szemben – az irodalom, az esztétikai tapasztalat diszkurzív alárendelése a regionális nemzeti identitás kialakításának és megőrzésének.”³² Bodor Ádám kezdte el (az írásai poétikai megformáltságára is jellemző) „csendben”, minden feltűnés nélkül a mítosztalanítást, hallgatólagosan ugyan, de írásai pátoszszerűségével szembement azzal a neotranszszilvanista elvárásai renddel, a kisebbség-ideológiai megalapozottságú kánonnal, amely első novelláinak, elbeszéléseinek megjelenése idején meghatározta az erdélyi / romániai magyar irodalmat, és amely anyanyelvmentés és identitásörzés címen nemzetmentő küldetési szerepet szánt az íróknak.³³ Bodor korai novelláiban is már egy másfajta képet mutat arról a határ-világról, amelyben élnie és alkotnia adatott, s ezt a mítosztalanító eljárást viszi tovább a *Sinistra körzetben* és *Az érsek látogatásában* is az

³⁰ A Szirák-tanulmány megírásakor még csak a *Sinistra körzet* jelent meg.

³¹ Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. 56.

³² Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. 40.

³³ Vö: Az erdélyi magyar irodalom diskurzusát Bodor első alkotásainak időszakában meghatározta az a transzszilvanista felfogás, amely azzal, hogy „pedagógiai eszménynek rendeli alá a művészi törekvéseket, az erdélyi alkotói öntudatnak egy olyan vonást kölcsönöz, mely hosszú időre meghatározza az érvényes írói attitűd mibenlétét Erdélyben.” Lakatos Mihály: *Az erdélyi magyar irodalmi kánon kialakulása a két világháború között*. Korunk, 1998/5. 77. Ehhez kapcsolódóan lásd még: Láng Zsolt: „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”. In: Uő: *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”*. Koinónia, Kolozsvár, 2008. 23.

identitások viszonylagosításával, azok határhelyzeti meghatározottságának, valamint az álküldetéses történetek tematizálásával. Az őt követő, későbbi fejezetekben tárgyalt prózáírók munkáiban is fellelhetők a neotranszszilvanista előírói kánonszerepre adott (elutasító) válaszok.

2.1.1.3. Térképzetek, térbe írt terek

A Bodor-életmű visszatérő motívumainak, jelen esetben a tér szerepének jelentéskonstituáló eljárásai már a novelláskötetek címadásában is megjelent (A *Zangezur hegység, Milyen is egy hágó?, Az Eufrátesz Babilonnál*). A Bodor-prózában a térnek, a helyteremtésnek jelentésszervező szerepe van, a *Sinistra körzet* már paratextusával, címével is ezt erősíti. A teret mindkét regényében határ formálja, amely zártságában is nyitottá teszi a szövegteret. Az *érsek látogatásának* helyszíntere a határt konkrétságában is jelképezi, a „természeti katasztrófa” következtében viszonylagossá vált terület identifikációja is relativizálódott.

A recepcióban a sinistrai táj többnyire metaforaként³⁴, jelképként³⁵ vagy allegóriaként³⁶ interpretált táj jelentésintencióként lehetővé tette a mimetikus, illetve parabolikus olvasásalakzatok kialakítását, ugyanakkor „Sinistra tájéka a történetek és szövegegységek kohéziójának kialakítójaként [...] azért is kaphat poétikai relevanciát, mert a szereplők deskripciójának variációs ismétlődéseivel ellentétben az identikus repetíciót alkalmazó leírásban kibontakozva, részletező, árnyalt és egységes topográfiai képet nyer.”³⁷ – írja Radvánszky Anikó.

A tér viszonyokat teremt, a viszonyok pedig teresülnek. Kölcsönösségi reláció van Sinistra körzet és Bogdanski Dolina, tehát a körzet mint tér és a helye(ke)t benépesítő emberek között: a tér befolyásolja az emberek viselkedését – a körzet hatással van az ott élőkre, azért válnak sinistraiakká, Bogdanski Dolina-iakká –, de az ott

³⁴ Vö: Alexa Károly: *A hely, ahol lak(t)unk. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Uő.: *Eleitől fogva*. Kortárs Kiadó, 1996. 188–196. és uő. *Hitel*, 1992/4, 82–89., Duba Gyula: *Mire valók a medvék. (Bodor Ádám: Sinistra körzet című regényéről)*. Irodalmi Szemle, 1992/11, 1200–1204., Tordai Zádor: *A távcső művészete. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Holmi 1996/11. 1653–1663.

³⁵ Vö: Simon Attila: *Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Alföld, 1992/9. 70–74., Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998.

³⁶ Vö: Márton László: *Az elátkozott peremvidék*. Holmi, 1992/12. 1878–1879.

³⁷ Radvánszky Anikó: *Az ember természete, a természet embere. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 820.

élő emberek alkotják meg Sinistrát és Bogdanski Dolinát, ők teresítik a belső és külső viszonyaik által: a tér belőlük képződik meg. „Ez a táj vonzza a hozzád hasonló embereket.”³⁸ – mondja Nikifor Tescovina Andrej Bodornak a körzetbe érkezése után. „A térben nem te laksz, a tér lakik tebenned!”³⁹ – az Angelus Silesius-mondat fokozottan érvényes a Sinistra vidék lakóira.

A Sinistra-tér integrálja és idomítja az ott élőket és oda érkezőket, ugyanakkor dezintegratív szerepet is játszik: az ott élők bármikor kidaszítottakká válhatnak. A tér – jellegéből, a teret belakó emberek, a körülmények és a természet adottságaiból is adódóan bármikor megváltozhat⁴⁰, s a változás kihat az ott élőkre is.

A körzetet domináló atemporális, meghatározatlan idő is teresül: a térben látható hófoltok jelzik az idő múlását és változását. „A zárt és állandó tér magához bilincseli az időt. Azaz a helyszín azonossága és változatlansága megbolygatja linearitását, s így a tér, a kör(zet) formájához alakul: íve magába zárul. A tempus a locusszal lesz egyenértékű. Ilyenképpen a teleologikusságtól, a finalitástól e világ eleve meg van fosztva. A kiúttalanság állapota a térségre vetül.”⁴¹

A *Sinistra körzet* címszereplője maga a tér, a történések színhelye: a Sinistra körzet, amely névnek etimológiailag baljóslatú, vészes, vészjósló, gonosz, sötét, gyászos a jelentése, s ez lényegi összefüggésben van az itt élők sorsával. A szövegbeli konkrét utalások (ukrán határ, Kárpátok stb.) alapján valahova a Keleti-Kárpátok tájékára, az ukrán határ közelébe „tájolható be”, ugyanakkor a határ- és peremvidéki mivoltára jellemző univerzálisok miatt bárhova elhelyezhető. Ez a határlét – átjárhatatlanságából és fenyegetettségéből is adódóan – abszurd helyzeteket szül, abszurd tudatot teremt, elválaszt és összeköt, többféle kultúrát és mentalitást ütköztet. A felszín alatt feszültségek rejlenek, (sinistrai és Bogdanski Dolina-i) bűvópatakok és titkos járatok, melyeket esetleges (át)járhatóságuk sem old fel.

A Sinistra vidékének lokalizálhatóságát vagy annak elvetését a recepció bőségesen tárgyalta, jelen esetben csak néhány példát említek meg: „Sinistra Románia északnyugati részén, az ukrán határ közelében, a Kárpátok hegláncai közt, periférián

³⁸ *Sinistra körzet* 20.

³⁹ Angelus Silesiust idézi Thomka Beáta In: Thomka Beáta: *Térlátás, belső táj, tartam*. In: Sándor Iván (et. al. szerk.): *A századvég szellemi körképe*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995. 301.

⁴⁰ Lásd például a patak elköltözését, elszökését a *Sinistra körzetben* 21., illetve 26.

⁴¹ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. 151.

fekvő, világvégi eldugott körzetében az elzártág motívumai – szögesdrótok, sorompók, őrtornyok, határőrök jelenlétével – szintén⁴² hangsúlyozottak, s a részletező képteremtés perceptív gazdagságában megjelenő földrajzi térség mellett elsősorban azáltal válik egy imaginárius összkép kialakítójává, hogy az esemény és a szereplők együttesében többértelmű temporális konnotációkra tesz szert.”⁴³ – írja Radvánszky Anikó összefoglaló tanulmányában *Az irodalom története. 1920-tól napjainkig* című irodalomtörténeti kötetben. „Bodor Sinistrája keleten van.”⁴⁴ – állítja Angyalosi Gergely⁴⁵. Bányai János szerint viszont „Sinistra [...] a létezés keretében van. És inkább a történelem határozza meg a helyét – a »földrajzát« – nem a valós geográfiai ismeretek. Az egzisztencia világélménye és a történelem fenyegető tapasztalata lokalizálja Sinistrát.”⁴⁶

„A Sinistra-vidék egyszerre lakhatatlan és nyüzsgő, a történések önmagukba fordulónan céltalanok, ugyanakkor anekdotikus jellegűek; a tájban éppúgy megvan a tágasság, mint a bezártág; a térszínformák, a természeti tünemények változatos, mármár zsúfolt sokasága – leírásbeli funkcióját tekintve – azonos a nyers tagolatlansággal. Olyan vidék, amelyet a kultúra (ha úgy tetszik, a történelem) sohasem vetkőztetett ki a vadságából, de amelyet a civilizáció hiperboreus változata, a kifürkészhetetlen és korlátlan államhatalom feltérképezett, megmérgezett, körülkerített és részekre osztott.” – írja Márton László⁴⁷. Ismeretlen és mégis ismerős ez a táj – ismerős szenvedés és nyomor rémálma. „Természetvédelmi terület”-ként ismerjük meg – de pusztítják a természetet. „Lakói”: tősgyökeres helybéliek, deportáltak, kivezényeltek – közöttük csak a dögcédulák tesznek különbséget.

A tér *Az érsek látogatásában* nem sokat változott, bár Bogdanski Dolinának városi rangja van, ugyanolyan lepusztult, zárt, körülkerített, mint sinistrai elődje. A lét

⁴² A „szintén” Radvánszky egy előző mondatára utal, amelyben a Bodor-próza novellákból is ismerős térképzeteire utal: „Isten háta mögötti, elemien antagonisztikus hely, szociális, geográfiai vagy mindkét értelemben körülhatárolt peremvidék, száműzetésszerű tér.” Radvánszky Anikó: *Az ember természete, a természet embere. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* 821.

⁴³ Radvánszky Anikó: *Az ember természete, a természet embere. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* 821.

⁴⁴ Angyalosi Gergely: *A kiismerhetetlen remekmű.* In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L’Harmattan Kiadó, 2005. 50.

⁴⁵ Angyalosi esszéjét azzal kezdi, hogy „Románul nem tudok. Így csak feltételezem, hogy [...] a sinistra szó latin gyökerű.”, tehát eleve a román nyelvi kódok jelenlétével (saját részéről a román nyelvi tudás hiányával) számol, amikor értelmezni kezdi a regényt. Angyalosi Gergely: *A kiismerhetetlen remekmű.* 49.

⁴⁶ Bányai János: *Hol van Sinistra? Bodor Ádám: Sinistra körzet.* Híd, 1992/6, 511.

⁴⁷ Márton László: *Az elátkozott peremvidék.* Holmi, 1992/12. 1873.

istenfeledte szeglete ez is, a korábban ismert „előjárók” pedig csak jelmez és egyben szerepet cseréltek: az ezredes-határőr-hegyivadász gárdából ugyanolyan jólinformált, hataloméhes, korrupt csapat vált: archimandriták-érsekek-szeminaristák maszkja alatt mentették át vaskézben tartott hatalmukat. És ahol e szenvtelen „játékukat” üzhetik / folytathatják: egy, a természet (vagy a történelem?) által „megviccelt” vidéken, amely egy éjszaka leforgása alatt helyet változtatott: „egy áradáskor a folyó medre teljesen megváltozott. A Medvegyica itt határfolyó volt, és egy kiadós esőzés után egy éjszaka nem zúgva, böggve, hanem csöndben és alattomban áttörte a gátakat. Attól az éjszakától kezdve nem északról, hanem délről került meg a várost. Hogy valami rettenetes dolog történt, azt az az átható bűz is jelezte, ami a sok kimosott árnyékszék miatt a táj fölött lebegett. Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, egyszerűen átkerült a túlsó partra. Egy másik országba.”⁴⁸ Ez a másik ország a megadott információk alapján valamennyire körülírható, a Sinistránál viszonylag pontosabb adatokkal topografizálható, a Tisza-Odessza-Csernovic-Al-Duna-négy/sok/szögben hülyíti folyamatosan a hatóság a minden utasítást rezignáltan tudomásul vevő, véleményét nem nyilvánító arctalan tömeget.

2.1.1.3.1. *Térdinamizmus: utazás és úton-lét*

Az utazás, útkeresés, úton-lét a rögzítettség dimenzióiból kilépő mozgásforma, amely kulturális hagyományaink utazásnarratíváiban kap teret. Az utazás és úton-lét közben megtapasztalt (kulturális) másságok, a Másikkal, az idegennel való találkozások és szembesülések a megértést és önmegértést alakítják.

Az úton levés nagyfokú szabadságot, a köztes-lét többletforrást biztosít, de ugyanakkor állandó konfliktusokat is eredményez. A beazonosíthatóan egységesként nem értelmezhető identitás a mozgásban, *útközben* folyamatosan alakul, átalakul és újraalakul. „A lét-, identitás- és nyelvérzetünket a mozgásban tapasztaljuk meg, a mozgásból különítjük el: az »én« létezése nem előzi meg ezt a folyamatot, hogy aztán belépjen a világba, hanem folyamatosan formálódik és re-formálódik a világ ilyen

⁴⁸ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1999. 19.

mozgásaiban.”⁴⁹ (Kiemelés az eredetiben.) – írja Iain Chambers. A Bodor-prózát benépesítő szereplők folyamatos dinamikus mozgásban, *úton* és *útban* vannak valahonnan valahová, de utazásuk közegbeli, korábbi életük, létük meg- és kiismerhetetlen, s ha ideiglenesen ki is lépnek a térvilágukból, ugyanoda térnek vissza. A megérkezésük is csak a deterritorializáció ideiglenes tartományában érvényes. A Bodor-hősök bele vannak szöve – textuálisan is – az általuk megképzett világba.

Az úton levés, az utazás szövegformáló komponensként szerepel mindkét Bodor-regényben, a *Sinistra körzetben* és *Az érsek látogatásában* is. Ám ez az *utazás* egy jól meghatározott, körülhatárolt térben folyik, az *oda* (Sinistra körzet, illetve Bogdanski Dolina) érkezés előtti, illetve az *onnan* végleges eltávozás utáni hely „pontosan” definiálható („a napfényes Balkán” vagy Görögország, illetve Ivano Frankovszk), de nem releváns, mert nem nyújtanak reális alternatívát a távozóknak: ugyanazt a nyelvi közeget reprezentálják. Az eredet-nélküliség és jövőtlenség a közegbeli függőségük, kiszakíthatatlanságuk mutatója: nincs eredetük és jövőjük *ezen* a közegen kívül.

Az *utazó* személyek odaérkezésük előtt is tökéletesen tisztában vannak a hely szabályaival, ezeket az ismereteket használva épülnek be a körzet(ek) által diktált életrendbe, életritmusba. Andrej Bodor, a *Sinistra körzet* főhősének a körzetbe való megérkezése, illetve elutazása utáni visszatérése zárja keretbe a regény cselekményét. *Az érsek látogatásában* az én-elbeszélő is hasonló utat jár be, a visszatérés utáni pozícióból meséli el saját, de leginkább alteregójának, Gábiel Ventuzának a történetét.

„Amennyiben a vándorlás egy meghatározott térbeli ponttól való elszakadásként a fogalmi ellentétét képezi egy ilyen ponthoz való rögzültségnek, akkor az »idegen« szociológiai formája bizonyos értelemben e két meghatározás egységét képezi – jóllehet itt is megnyilvánul az, hogy a tér kapcsán kialakított viszony az emberhez való viszonyoknak egyrészt a feltétele, másrészt a szimbóluma.”⁵⁰ Georg Simmel idegenfogalma kiterjeszthető a Bodor-szereplőkre is. A Bodor-féle idegenre vonatkozva elmondható, hogy nem csak a vándor-fogalom, hanem a simmeli értelemben vett „potenciális vándor”-értelmezés vonatkozatható rá, tehát nem „aki ma jön s holnap

⁴⁹ Vö: Iain Chambers: *Vándorlás, kultúra, identitás*. Helikon. Irodalomtudományi szemle. A *multikulturalizmus esztétikája*. 2002/4. 455–56.

⁵⁰ Georg Simmel: *Excurzus az idegenről*. Teller Katalin (ford.) In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 56.

megy, hanem mint olyan személyt [értelmezzük], aki ma jön s holnap is marad [...] jóllehet nem utazik tovább, de – az érkezés és a távozás felszabadító vágyát még nem győzte le.”⁵¹ Andrej Bodor idegenként érkezik a körzetbe, ezzel a – körzetlakók vagy ezredesek által is kihangsúlyozott – attribútumával többször szembesül, olyannyira, hogy azonosul a szereppel: „egyszerű erdei gyümölcs-gyűjtőgető idegen”⁵²-ként beszél önmagáról. Andrej Bodor „Egy adott térbeli környezethez vagy a térbelivel analóg határvonalú környezethez rögzül, de helyzetét lényegileg az határozza meg, hogy nem tartozik ide már eleve.”⁵³

Az identitás ugyanúgy nem rögzíthető, miként a jelentés se, útban van. Faragó Kornélia a *Sinistra körzet* szituatív térszerkezeteinek vizsgálatakor írja, hogy „Az út igen különleges térélmény, nem hely, hanem kereső mozgás. Ezért a tér többek perspektívájából is az út alakját ölti. Az utak sajátos izovonalakként hálózják be a *Sinistra körzet* terét, és eseményszerűen közvetítenek a helyek között, dinamizálják, illetve nem hagyják megmerevedni a távolság képzetét. Az útrakelés, a térben való mozgás, a szereplők relatív voltának, az aktuális léttér kontextusából való kiszakíthatóságnak – a halálnak, s ugyanakkor pedig egy tágabb és szabadabb szférába való átkerülésének lehetőségeként való felvillantása.”⁵⁴ (Kiemelés az eredetiben.) Az út, az utazás megkonstruálja a teret, az út térré válik, egymásra viszonyítottságuk, kölcsönhatásuk eredményeként a tér pedig úttá. Az állandó mozgásban, elmozdulásban rögzíthetlenné válik az (ön)azonosság.

Az utazás horizontális áthelyeződés, térbeli elmozdulás a rögzített biztosból a rögzít(het)etlen bizonytalanba. A hely, a tér nem nyújt biztonságot, a ki- és megismerésre való vágy hajtóereje permanens utazást indukál, de az állandó mozgás, utazás miatt a megismerés sem lehet végleges. Ez a(z egy)helyben való utazás egyrészt az önmagát és a „végső célt” kereső utazó értelmetlen voltát is megidézheti, a kiúttalanság és végpontnélküliség hiányában, amely a helyet-teret is reprezentálja. A fix, rögzített, biztos, lokalizálható pontnak a hiánya indukálja a kötelező mozgást, az ide-oda vándorlást. Az alany és tárgy (vagyis az utazó / figyelő és a bejárt / megfigyelt út) között

⁵¹ Georg Simmel: *Excurzus az idegenről*. 56.

⁵² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 6.

⁵³ Georg Simmel: *Excurzus az idegenről*. 56.

⁵⁴ Faragó Kornélia: *Szituatív térszerkezetek. A dinamikus-poláris formáltság*. In: Uő: *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 131.

viszonyító kapcsolat van, nem a bejárás, megfigyelés, leírás tárgya, hanem a köztük kialakuló mozgásban lévő reláció a döntő. Az utazás (elindulás, útonlét, megérkezés, ott tartózkodás, majd újra távozás) a Bodor-epika (egyik) alapsémájaként értelmezhető, erre figyelmeztet Faragó Kornélia.⁵⁵ A Bodor-hősök utazók, idegenek, másságuk, kultúraközi meghatározottságuk a legszembetűnőbb.

Az utazás egyrészt az identitás felismerésének az egyik lehetséges eszközeként a megértés, az önalkotás, önmegértés poétikai lehetőségeként definiálódik, ugyanakkor és egyben menekülés, száműzetés is a (már) ismert, de a lehetséges körülmények miatt nem elérhető közegből. Az utazás során nemcsak a Másikat, az idegent ismerjük meg, hanem az önmagunkban levő Másikat, saját magunk másikat. „Az út- és utazás-jellegű értésformák középpontjában mindig egy olyan többes térbeli gyakorlat áll, amely a megértés folyamatának a jövő felé nyitott dimenzióit a másság mitológéájához, az idegen kultúrához, az idegen térelemhez, az idegen névvilághoz, az eltérő identitás »merekv jelölőihez« (Lyotard) kapcsolja. Amire az »utazó« perspektívája nyílik rá, az más szögből nem látható.”⁵⁶ – írja Faragó Kornélia.

Az utazás a soha meg nem nyugvás létállapota is, kiszakadás a régi helyről, új távlatok keresése. De a megérkezés sem kínál nyugvópontot, a visszatérés pedig az elidegenedésnek a megjelenése és reflexiója, vagy pedig a reflexió nélküli retrospektív szemléleté, mint ahogy Andrej Bodor elbeszélői pozíciója is bizonyítja. Az utazás a rögzítettség, a rögzített pozíció, s ezáltal a rögzített identitás feladása is. Bodor szereplői az örökös útonlét, az állandó elmozdulás narratíváját hozzák létre, azonban nem beszélhetünk diszlokálációról, mert nem határozható meg az eredeti hely se, amihez képest az elmozdulás megtörtént.

„Hely és tér elválása. A »hely« sajátos, konkrét, ismert, ismerős, kötött: azoknak a sajátos társadalmi gyakorlatoknak a színhelye, amelyek alakítottak és formáltak minket, és amelyekkel identitásunk szoros kapcsolatban áll. A premodern korban a tér és a hely egybeesik, a modernitás egyre inkább elszakítja a teret a helytől, mivel kapcsolatokat létesít a »hiányzó« többiekkel, akikkel szemtől szemben sosem érintkezünk. A modernitás körülményei között (...) a helyszíneket tőlük egészen távol

⁵⁵ Vö: Faragó Kornélia: *Szituatív térszerkezetek*. 131.

⁵⁶ Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák*. Forum, Újvidék, 2005. 14.

lévő társadalmi hatások befolyásolják és formálják. Nemcsak egyszerűen az strukturálja a helyszínt, ami éppen színen van, a helyszín »látható formája« elrejtí azokat a távoli viszonyokat, amelyek meghatározzák a természetét.” – idézi Stuart Hall Giddenst.⁵⁷ A hely lokalizálható, leírható, szükössége határaiból és rögzítettségéből adódik, a tér viszont – a saját világunkon kívüli dolgokról, a hiányról való tudás miatt – tágul és tágítható. Sinistra *hely*ként is értelmezhető a lokalizálható behatároltsága miatt, de ugyanakkor *tér* is: az átutazók, a mozgásban levő idegenek miatt. Ezek az átutazók, idegenek egyrészt állandó hiányokat hoznak be (még akkor is, ha a szövegvilágban azok abszurdításukkal, és nem a szabadságvonzatukkal tűnnek ki, mint Mustafa Mukkerman a Kindercsokijával, vagy Andrej Bodor a négykerékmeghajtású Suzukijával), másrészt a hiány – mint az elhallgatás mechanizmusa – nem kerül megnevezésre, a szabadságvágy tematizálatlan marad.

2.1.1.3.2. A határ kategóriája

Jurij Lotman térelméletében a határ fogalmát a „bent” és „kint”, „miénk” és „övék” viszonyrendszerében határozza meg: „mindegyik kultúra arra alapozódik, hogy kettéosztja a világot: kijelöl egy belső teret (ez a »miénk«), és egy külsőt (ez az »övék«). A binaritás értelmezése már kultúrátípustól függ, maga a felosztás azonban gondolkodásunk univerzáláihoz tartozik. [...] Jellege szerint lehet állami, szociális, nemzeti, vallási vagy másmilyen határ. Elgondolkodtató, hogy egymástól független civilizációk mennyire hasonló kifejezésekkel jellemzik a határainkon túli világot.”⁵⁸ A Bodor-szövegek térkonstellációjában megjelenített határfogalom azonban relativizálódik, mozgásban van, egyrészt körülhatárolja, beszűkíti, átjárhatatlanná teszi a térformákat, ugyanakkor a temporális utalások arra engednek következtetni, hogy ezek a lerögzített, a hatalmi rend által ellenőrzött terek mozgásban voltak, változásoknak voltak kitéve.

⁵⁷ Giddenst idézi Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 77.

⁵⁸ Jurij Lotman: *A szűzsé eredete tipológiai aspektusból*. In: Szitár Katalin (szerk. és ford.): *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Argumentum, Budapest, 1994. 97.

„A határok, az elszigetelés tanterepe Sinistra.”⁵⁹ A határ hatalmi rendszer jelenlétét indukálja, az erőszakos, mesterséges térkijelölés egy külső entitás léteire vall. A *Sinistra körzetben* és *Az érsek látogatásában* viszont – nem lévén egy egységes központ – több „körülhatárolt” kisebb forma (rezervátum, elmeegógyintézet, tüdőbetegek szanatóriuma, barlang, „betegek” körbedeszkázása stb.) különítődik el⁶⁰, egymáshoz való viszonyuk is relatívvá válik. A határ erőszak-vonzata mozgást irányoz elő: az embereket menekülésre, vándorlásra, szökésre, a körbezárt terek elhagyására készíti.

A határlét állandósult köztes létet eredményez, a közöttség térbelisége artikulálódik általa. A közöttség az úton-lét metaforája is⁶¹, amely két vagy több határ átlépése, a határok közötti mozgás állandósulása. „A határ nem az, ahol valami véget ér, hanem ahogyan ezt a görögök tudták, a határ az, amelynél valaminek *a léte kezdetét veszti.*”⁶² – írja Heidegger, a határlét közöttségének tartományában artikulálódik az úton-lét.

A Bodor-próza szövegtere a különböző kultúrák találkozásai határsávjának értelmezési területein topografizálható. A különböző kultúrák, mentalitások és nyelvek határvonalán, érintkezési pontjain megtörik az azonosság, a köztük levő különbözőségek és hasonlóságok, sajátosságok és eltérések határmezsgyéjén, a közöttség terében elbizonytalanodik, relativizálódik az identitás rögzíthetősége. Az interkulturális határtérben kétségessé válik bárminek a pontos meghatározása, stabilizálása. Ez válik értelmezhetővé az identitások vizsgálata során is, amelyek a közöttségben *határidentitássá*⁶³ válnak.

⁵⁹ Angyalosi Gergely: *A kiismerhetetlen remekmű.* In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L'Harmattan Kiadó, 2005. 52., illetve: Hiány, 1992/9, 18–20., és uő.: *Kritikus határmezsgyén.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999, 161–168.

⁶⁰ Vö: Radvánszky Anikó: *Az ember természete, a természet embere.* Bodor Ádám: *Sinistra körzet.* 821.

⁶¹ Vö: Urbanik Tímea közöttség-értelmezését Mészöly Miklós prózájában. In: Urbanik Tímea: *Keletkezéstörténetek. Intratextuális és genetikus kapcsolatok Mészöly Miklós prózájában.* Doktori disszertáció. 2007.

⁶² Martin Heidegger: *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás.* Schneller István (ford.) In: Schneller István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói.* Terc Kft., 2005. 83.

⁶³ Vö: Feischmidt Margit utalását Goldberg írására. In: Feischmidt Margit: *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa.* In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 10.

2.1.2. Bodor Ádám regényeinek név-tér-képe

2.1.2.1. (Ál-)identitások, határidentitások

„Ha úgy érezzük, hogy születésünktől halálunkig egységes identitással rendelkezünk, az csak azért van, mert egy vigasztaló történetet, vagyis »az én narratíváját« szőjük magunk köré. A teljesen befejezett, biztonságos és összefüggő identitás csak káprázat. Ehelyett a jelentés és a kulturális reprezentáció rendszereinek megsokszorozódása folytán a lehetséges identitások megdöbbenő és tűnékeny sokaságával találjuk szembe magunkat, melyek közül – legalábbis átmenetileg – bármelyikkel azonosulhatunk.”⁶⁴ – állítja Stuart Hall. A kartézianus azonosítható individuummal együtt a modernitásbeli – az emlékezés, a történet elmesélése által megkonstruálható – éntől való elmozdulás korunk „identitásképe”, vagyis az állandó, rögzíthető identitás viszonylagosítása és rögzíthetlensége artikulálódik. Megszűnt az egyetlen nagy történet mítosza, ami pontos, körülírható, meghatározható identifikációt eredményezne.

Ellentmondásos identitások, ál-identitások, határidentitások határozzák meg a Bodor-regények identitásstruktúráját, amelyek – akár a regények szerkezete is – nyitottak. Az identifikációk is mozgásban vannak, állandóan elmozdulnak. A történetmesélés, mint az identifikálás lehetősége – az én-történet megkonstruálása – a regényszerkezetet is meghatározó novella-fűzér konstrukció, az ezt létrehozó iteráció⁶⁵, és az utóbbiból eredeztethető állandó elmozdulások miatt se beszélhetünk egységes, „vigasztaló” történetekről. A történetmesélés én-teremtő funkciója is megkérdőjeleződik azzal, hogy a *Sinistra körzet* egyes szám első személyű én-elbeszélője egy saját korábbi énjét teremti meg a visszaemlékezése által, *Az érsek látogatásának* narrátora azzal távolítja el az én-teremtő funkciót, hogy lebegteti a történetmesélés tárgyát, a

⁶⁴ Vö: Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 61–62.

⁶⁵ Az állandó és variatív ismétlések epikai világalakító tényezőjének alapos és részletes bemutatását lásd: Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Szépliteratúrai ajándék 1997/1–2, 113–129. és uő.: *Az elbeszélés kihívása*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2000, 95-116., illetve: Faragó Kornélia: *Szituatív térszerkezetek. A dinamikus-poláris formáltság*. In Uő: *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 128-134., valamint: Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, 2005. 146-162.

szerepcserék által szándékosan egybemossa, az eldönthetetlen lehetőségeként prezentálja, hogy épp kinek a történetét beszéli el.

„Az identitás bizonyos idő alatt végbemenő tudat alatti folyamatok során alakul ki, nem születik velünk a tudattal egy időben. Egysége mindig képzeletbeli, »imaginárius«. Sohasem lesz teljes, mindig »folyamatban van«, mindig »alakul«.”⁶⁶ Az identitás nem befejezett, nem lezárt, még kevésbé lezárható, állandó mozgásban, folyamatban van: identifikációk révén teremthető.

Az identitás külső forrásokból teremthető meg, a mástól, másból való meghatározottsága, viszonyítottsága, környezet- és helyzetfüggősége, a mindenkori külső nézőpont miatt nem biztosított az önazonosság. Az identitás ugyanúgy nem rögzíthető, mint a jelentés, instabilitása a lezárulni törekvésében nyilvánul meg, de a különbség következtében minduntalan felbomlik. „Mindig vannak olyan járulékos jelentések, amelyek felett nincs uralmunk, amelyek előbukkannak és megghiúsítják a rögzült és stabil világok megalkotására tett kísérleteinket.” – állítja Derridára hivatkozva Stuart Hall.⁶⁷

Az „egyéni” identitás folyamatossága, állandó elmozdulása kihat a kulturális, kollektív identitás rögzíthetatlenségére, relativizálására is. „Minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el. Mind rendelkezik azzal, amit Edward Said »imaginárius földrajz«-nak nevezett el: vannak jellemző »tájai«, »helyei«, »otthonai«, van *hazája* – de ugyanígy időbeli helyei is – a feltalált hagyományokban, melyek összekötik a múltat és jelent, az eredetmítoszokban, melyek visszavetítik a jelent a múltba, és a nemzeteknek azokban a narratíváiban, melyek az egyént a nagyobb, jelentősebb nemzeti történelmi eseményekhez kapcsolják.”⁶⁸ (Kiemelések az eredetiben.) A Bodor-szövegek, mint már jeleztem, lebontják ezt a fajta identitás-teremtődést, nem teszik lehetővé, hogy nemzeti narratíva jöjjön létre, nem szólnak egy nagyobb nemzeti történelmi eseményről. A regények szereplői nem érzik hazájuknak, otthonuknak – noha otthonosan mozognak benne – az életüket meghatározó teret, nem részesei semmilyen nagyobb nemzeti történelmi eseménynek.

⁶⁶ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 65.

⁶⁷ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. 66.

⁶⁸ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. 77.

Az identitás – hibriditása ellenére – nem tudatos választás, a kontextus, a körülmények determinációjában változik, alakul, ezért nem érthetők egyet Szigeti L. László „meghatározásának” utolsó részével, miszerint „Az igazán hibrid egyént fel lehet fogni, mint az állandó, feloldhatatlan »más«-ság állapotának megtestesítője. Az ilyen egyén identitástudata igen bonyolult, és végső soron az egyén tudatos választásán múlik.”⁶⁹ A Bodor-prózát belakó szereplőknek nem adatik meg a (tudatos) identitásválasztás lehetősége, (ál)nevüket is a hatalom birtokolja és biztosítja, hatalomváltásnál új identitást „nyernek”. „Egy azonosság soha nem adott, kapott vagy megszerzett, nem, egyedül csak az azonosulás végeérhetetlen, meghatározatlanul agyrémszerű folyamata tart.”⁷⁰ – írja Derrida. A sinistrai „egyedeknek” a rendszerrel való végeérhetetlen azonosulási törekvése és attól való végeérhetetlen menekülése jobban identifikálja őket, mint (soha nem azonos) nevük.

A nyelv az identitás legszemélyesebb rétegeit teremti és hozza felszínre, de egyúttal elárulja és megbélyegzi használóját. Az ember a saját alakzatát egy töredékes nyelv réseiben alkotja meg, állítja Foucault az emberkategória történeti meghatározottságáról értekezve: „az ember valaha egy alakzat volt a nyelv két létmódja között; vagy inkább csak akkor jött létre, amikor a nyelv, miután a reprezentáció belsejében gyökeret vert és mintegy feloldódott benne, csak a saját szétforgácsolódása árán szabadult meg tőle.”⁷¹ Nyelv és ember mint történeti képződmény Foucault által értelmezett feltételezettsége érzékelteti a nyelv antropomorfizálható, antropomorfizálódó és dezantropomorf természetét. Ez a nézet kapcsolható a Merleau-Ponty által a nyelv csendjeként értett nyelvszemlélethez⁷². A Bodor-próza nagymértékben problematizálja nyelv és ember (mint szereplő, figura, regénybeli alak) egymásrautaltságát.

2.1.2.2. Névadás és névvesztés

Bodor Ádám nyelvi világteremtésében a névadás szöveg- és térkonstituáló jelleggel rendelkezik, a névadás gyakorlata szervesen összefügg nyelv- és

⁶⁹ Szigeti L. László: *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon. Irodalomtudományi szemle. *A multikulturalizmus esztétikája*. 2002/4. 408.

⁷⁰ Jacques Derrida: *A másik egynyelvűsége*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997. 45.

⁷¹ Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 431.

⁷² Lásd az 2.2.1. Elhallgatásalakzatok című fejezetben.

világszemléletével. A Bodor által használt tulajdonnevek, antroponímák és toponímák organikusan integrálódnak a művek poétikai rendszerébe.

„Nincs ősbibb nyelvi cselekedet, mint a névadás.”⁷³ – ezzel a felütéssel indít *A név hatalma* címet viselő, a *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* című folyóirat tematikus számának előszava, mivel a *Helikon* 1992-ben egy duplaszámot szentelt az onomasztikai kutatásoknak. A lexikonok a „név” címszónál a *Genezist* említik, miszerint a Teremtő nevekkel látta el a dolgokat, az élőlények elnevezése pedig Ádámmra hárult. Az így értett Genezis-értelmezésben a név evidencia, bizonyosság, a névadás identifikáló aktus. A név valaminek a megjelölésére, azonosítására és másoktól való megkülönböztetésére használt szó, kifejezés⁷⁴. François Rigolot *Poétika és onomasztika* című tanulmányában Ullmann-ra hivatkozva állítja, hogy „A tulajdonneveknek nincs értelmük »sens«, következésképp a jelentés »signification« fogalmát nem lehet alkalmazni rájuk. A tulajdonnév funkciója a puszta identifikáció: egy személy vagy egy dolog speciális megjelölésével történő megkülönböztetése vagy individualizálása.”⁷⁵ Az irodalmi szöveg vizsgálatánál kiterjeszti a jelentésadási funkciót: „Az irodalomban viszont a tulajdonnév, legyen az hely/ség/név vagy személynév, ugyanazon a jogcímen, mint a szöveg többi szava, feltölthető jelentéssel; ilyenkor a referens háttérbe szorul, hogy a jelölőnek a jelölthöz való viszonya hangsúlyozódjék. A szöveg »irodalmisságának« részeként, úgy tűnik, a tulajdonnév egy hang- vagy írásbeli »újramotiváltság« elérésére törekszik, amelynek semmi köze nincsen appellatív eredetéhez.”⁷⁶ Ugyanerre utal Szabics Imre is, amikor szintén Ullmann-t idézve, és Rigolot-ra, valamint Genette-re hivatkozva azt mondja, hogy: „A költői nyelvben azonban a tulajdonnevek, személy vagy helynevek a szöveg »költőisége« (»littéarité«) következtében azonosító funkciójukat meghaladva motiváltakká válhatnak: bizonyos hangzásbeli, morfológiai vagy szemantikai tényezők hatására – a mindennapi nyelvhasználattól eltérően – a költői szándéknak megfelelő »jelentéseket« vehetnek fel. [...] Természetesen a tulajdonnevek önmagukban nem válhatnak teljesen motiválttá, áttetszővé a költői nyelvben. A legtöbb esetben a költői

⁷³ Karafiáth Judit – Tverdota György: *Irodalom és onomasztika*. In: *Helikon. Irodalomtudományi Szemle. A név hatalma*. 1992/3–4. 329.

⁷⁴ Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Magyar Értelmező Szótár*. L–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 1002.

⁷⁵ Idézi Rigolot S. Ullmann-t. François Rigolot: *Poétika és onomasztika*. Ford. Sári Andrea. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle. A név hatalma*. 1992/3–4. 348.

⁷⁶ François Rigolot: *Poétika és onomasztika*. 348.

szöveg globális jelentése, összhatása idézi elő a nevek motiváltságát. Ennélfogva a tulajdonnevek jelentéssel való felruházása nem tekinthető egyszerű »eltérésnek« az általános nyelvi, szemantikai normáktól.”⁷⁷ Ahogyan a szöveg (össz)hatással van a nevekre, ez fordítva is érvényes: a nevek meghatározzák a szöveg természetét.

A névadás külső nézőpontból történő artikulációja, a kívülről való meghatározottság miatt megkérdőjelezhető az (ön)azonosság a név és tulajdonosa között, ugyanis a név határozottabbá teheti az én-tudatot, de elsősorban a „másiknak” van szüksége rá, hogy tudja, hova helyezze (el) a megnevezettet. A név szükséges, de nem elégséges feltétel tehát az identitás biztosítására, elsősorban a külső (be)azonosításhoz és a kapcsolattartáshoz szükséges: név révén teremődik kapcsolat a világgal. Belső nézőpont az, ahogy az ember saját nevéhez viszonyul, a külső nézőpont számára ez azonosítás. A név felelősséget is jelent – a névtelenség felelőség nélkülséget és ellenőrizhetetlenséget.

A nevek határolnak be keretként mások szemében is: a névadás rögzítés és behatárolás, elszigetelés. A Bodor-prózában a névadás nyelv- és világteremtés, tulajdonképpen a nevek iterativitásukkal biztosítják az állandóságot az állandó elmozdulásban és eltolódásban⁷⁸, megteremtik és hitelesítik a viszonylag egységes szövegteret. A névrendszer az írás hangulatát is megszabó diszkurzív teret hoz létre, visszautal a megnevezőre is.

A névnek, névadásnak nem csak azonosító vagy megjelölő szerepe van, kulturális konnotációkat, asszociációs tereket bevonva felidéz, megidéz, relációkat és viszonyokat hoz létre. A névadás a megismerés nyelvi előfeltétele.

Szergej Bulgakov *A tulajdonnév* című tanulmányában a névadás geneziséről írja, hogy „Minden megismerés egyúttal megnevezés is, a predikátum, az eszme pedig az alannyal, azaz a szubjektummal összeforrvá képezi a nevet. Általában így születik minden elnevezés és név. Mindemellett ez a kapcsolat lehet szoros és állandó vagy ideiglenes és átmeneti, amelynek függvényében különbséget teszünk az ún. »köznév« és »tulajdonnév« között. Minden név genezisének tekintve köznév, mivelhogy megnevezés

⁷⁷ Szabics Imre: *A nevek szimbolikus jelentése a középkorban*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *A név hatalma*. 1992/3–4. 366.

⁷⁸ Vö: Nevet adni valakinek „azt jelentené, hogy leláncoljuk útjának egy állomásán, mozdulatlaná tesszük őt.” Pál Ferenc: *A nevek kérdése Saramago regényeiben*. Café Babel, 2001/4. 36.

által jön létre, ugyanakkor azonban szükségszerűen tulajdonnév is, ha állandó predikátumként hozzájárul a viselőjéhez, aki így e predikátum által neveztetik meg. Minden név tulajdonnév abban az értelemben, hogy benne a végtelen számú hozzá illeszthető predikátumok közül csak *egy* jelenik meg; ez a választás pedig nem más, mint a szűkebb értelemben vett elnevezés, azaz névadás.”⁷⁹ (Kiemelés az eredetiben.) Bulgakovi értelemben a név hatalom, amely egyrészt a nevet birtokló egyén világ fölötti hatalmában, másrészt a nevet adó egyénnek a megnevezett fölötti hatalmában nyilvánul meg. A *tulajdonnév* a nevében is tartalmazza a birtokviszonyt, a tulajdonjog és a tulajdonság összefonódásában.

A Paul de Man-i prosopopeia mint *par excellence* nyelvi alakzat a névadás egy másik aspektusára helyezi a hangsúlyt: az arcadásra, arcot adni a névtelennek a megszólítás (megnevezés) által. Bár de Man a prosopopeiát mint a költői diskurzus alaptrópusát értelmezi, nyelvre vonatkozó mondatai Bodor Ádám prózája kapcsán is megfontolandók. „Ám a jelölés első katakrétikus hozzárendelése (*decree*) önkényes. [...] Hugo mint minden olvasója, vagy bárki, aki csodálkozott már egy asztal *lábán*, vagy mint Wordsworth a hegyek *arcán* vagy *gerincén*, tudja, hogy a prosopopeia hallucináláson alapul. A láthatatlan láthatóvá tévése mindig hátborzongató.”⁸⁰ Ahogyan a hallucinációban eltűnik a biztos viszonyítási alap, úgy működik a prosopopeia a nyelvben. „A »látomás-e vagy éber álom« kérdése örökké megválaszolatlan marad. A prosopopeia lehetetlenné teszi a referencia és a jelentés közötti megkülönböztetést, amin pedig minden szemiotikai rendszer (Riffaterre-é is) alapszik.”⁸¹

Az irodalmi névadási aktusok említésekor nem hagyhatom ki Kosztolányi Dezső sokszor idézett reflexióját. Kosztolányi névadása is teremtés, amely során a szereplő és/vagy a tér a névvel együtt születik, s a teremtés aktusa után a szerzőtől szinte független, önálló életet él. Ezáltal a név a létrejöttkor már meghatározza viselője szövegbeli sorsát.⁸² Az író „számára döntők a nevek is. Ezek együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is. Téves azt hinni, hogy a regényíró neveket

⁷⁹ Szergej Bulgakov: *A tulajdonnév*. Ford. Bagi Ibolya. In: *A név hatalma*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 447.

⁸⁰ Lásd: Paul de Man: *Hypogramma és inskripció*. In Uő: *Olvasás és történelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 428–429.

⁸¹ Paul de Man: *Hypogramma és inskripció*. 43.

⁸² Vö: Ádám Anikó: *Kosztolányi a nevekről*. In: Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *A név hatalma*. 1992/3–4. 392.

keresgél nekik s tetszése szerint ennek vagy annak hívja őket. Csak az életben lehet miniszteri engedéllyel nevet változtatni. A képzelet birodalmában ez még sohase sikerült. Egy regényem írása közben felötlött bennem a gyanú, hogy a főszereplő neve a csengésében hasonlít egy ismert emberéhez, esetleg azt a hitet keltheti, mintha rá céloznék. Elhatároztam, hogy a nevet megváltoztatom. Miután jócskán előrehaladtam, körülbelül száz oldalon kellett visszamenőleg kitörölnöm az eredetileg önként kínálkozó nevet s egy másikkal helyettesítenem. Erre megbénult a tollam. Hetekig hevert ott a kéziratom, anélkül, hogy hozzányúltam volna. Undorodtam tőle. Nem volt kedvem folytatni. Végre cselhez folyamodtam, újra visszaállítottam mind a száz oldalon az eredeti nevet s akkor megint úgy ment minden, mind a karikacsapás. Közben azzal áltattam magam, hogy hősömet akkor kereszteltem más névre, ha kéziratomat nyomdába adom. Természetesen erre se került sor. Ezekkel az álomfigurákkal nem lehet tréfálni; bosszút állnak rajtunk.”⁸³ André Gide is hasonlóan nyilatkozik névadási szokásairól: „Hőseim csak akkor élnek, ha már elkereszteltem őket.”⁸⁴

A prózában megjelenő el- és megnevezés, névadás, illetve ezek tematizálása Bodor Ádám ezzel kapcsolatos nézeteiben is meghatározó szerepet kap: „A világirodalom tele van emlékezetes nevekkal, bizonyosságul, hogy semmilyen körülmények között nem mindegy, hogyan hívnak valakit. Olykor a hősi szerep is fölmagasztosít egy-egy köznapi nevet, én mégis azt hiszem, egy történetnek már eleve része az a hangulat, ami a névből árad, és ami megmozgatja a képzeletet. Egy jól kitalált név, a maga klímájával befolyásolja az eseményeket, könnyebb vele dolgozni, mert rendszerint magával hozza a képzeletbeli alak személyiségét is. A közömbös nevű hős rendszerint közömbös, jelentéktelen alak, és ihlető erejének ez a tompaság határt szab. Mert minden névnek egyénisége van, rejtett előjele, büvköre, és az ilyesmi a hétköznapi életben is előbb-utóbb beleszól az ember sorsába. Én például nem szeretném, ha Mukkermannak hívnának, és ez valószínűleg arról árulkodik, hogy azt, akinek a neve ekként hangzik, én merőben másként képzelem el, mint magamat. Mindez fokozottan

⁸³ Kosztolányi Dezső: *Ábécé*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1957.

⁸⁴ André Gide: *A pénzhamisítók. A pénzhamisítók naplója*. Ford. Réz Pál. Európa, Budapest, 1981. 391.

érvényes az irodalom stilizált világában, ahol minden fuvallatnak, árnyalatnak jelentősége van.”⁸⁵

2.1.2.3. Nevek és álnevek (identitás)rendszere

A szereplői identitás körüljárhatóságának, behatárolásának kísérletét a névadás identifikációs szerepkörét felhasználva teszem meg, amely kísérlet már az elején elbizonytalanító gesztussal jár: a *Sinistra körzet*ben mindenki álnevet kap a hatalomtól, amely álnév a körzetbe való beavatás rendjét biztosítja, s ezáltal a rendszer részesévé válik. A felvett, vagy inkább adott, új (ál)névvel más életet élhet a szereplő, a névvel együtt önmaga, lénye, korábbi identitása is átalakul, új életet nyer(het), vagy veszít(het). Az álnév a felismerhetetlenséget is biztosíthatná – ha nem a bodori világban történne, ahol a hatalom mindentudása járja át a körzet minden zugát.

Sinistra világában a név nem identifikálhat: a hatóságilag kirendelt, nyakban, dögcédulán viselt álnevek viszont adminisztratív szempontból identifikációs erővel bírnak: a járványtól leterített, majd kivégzett, elégetett erdőkerülőket a hamuból összekotort dögcédulák azonosítják, az egyik elszökött rabot az identitásjelzőjének hiánya identifikálja. A dögcédula a *Sinistra* körzetben előrevetített jövő, a halál indexeként funkcionál.

2.1.2.3.1. *Andrej, a Bodor – mint „kollektív gyűjtőfogalom”*

Amikor Andrej Bodor, a *Sinistra körzet* én-elbeszélője, „főhőse” megérkezik a *Sinistra* körzetbe, elveszíti korábbi, az olvasó által mindvégig ismeretlen nevét, élettörténetét, az idővel való kapcsolata is megzavarodik („hetek, hónapok vagy talán már évek óta éltem Andrej Bodor álnéven *Sinistra* körzetben”)⁸⁶, tértudatát felváltja a bezártság érzete, de egy nem körvonalazott, az olvasó számára szintén ismeretlen *másik*

⁸⁵ Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata.* Magvető, Budapest, 2001. 10–11.

⁸⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 26. Az ennél „pontosabb” időmeghatározás is csak arra utal, hogy egy adott pillanatban Andrej Bodor jelzi: öt éve nem volt nővel, vagy négy-öt éve keresi fogadott fiát. A legpontosabb a körzetbe hét év utáni visszatérése, amit az Aranka Westintől való szó nélküli búcsúzás időpontjával egyeztet.

élet léte, tudata megmarad számára: „Megerszámom, van nekem egy másik életem”⁸⁷, mondja Elvira Spiridonnak, amikor az hozzáköltözik a Baba Rotunda-hágóbeli házba. Ez a *másik* élet vonatkozhat a külső, Sinistra vidékére érkezése előtti, „külső világ”-beli életére (ez a lehetséges „külső világ” azonban semmi meghatározó különbségre nem utal), ugyanakkor saját magának Másikára, az önmagában lévő másságra is. A „külső világ”-beli másik élete a kerékpárja csövázában felejtett, korábbi identitására utaló iratok elvesztése okozta ijedtségében is benne van: „– Tényleg, az irataim – torpantam meg hirtelen. – Az ülés alatt, a kerékpár csövázában tartottam őket. Jó volna értük visszafordulni. / Ó, hadd. A kerékpárod már rég elvitték onnan. Többet ne gondolj rá.”⁸⁸ A korábbi élet felejtésére való utasítás a névvesztés előrevetítését jelzi. Önazonosságát nemcsak az őt identifikál(hat)ó dosszié üressége, hanem a meghatározatlan nemzetisége is viszonylagosítja: „– Talán magyar vagy? / – Félig. / – Hm. Az semmi.”⁸⁹, hangzik el egy párbeszédnek csak formailag nevezhető diskurzusban. E nemzetiségi konglomerátumban, amely a regénybeli nevek alapján is körvonalazódik, kizárt a tiszta kategóriák, az egynemű és azonosítható nemzetiség léte.

A hatalom által birtokolt, a kiszámíthatóság és ellenőrzöttség jegyében véghezvitt névadási szertartás, amely a körzetbe való beavatása is egyben, az abszurd cselekvések sorát bővíti: Puiu Borcan ezredes ajándékozta meg és erősíti a nyakára az álnevét, vagyis identitásjelzőjét, dögcéduláját. „[...] Puiu Borcan ezredes. Eljött, hozta az új nevemet. [...] / – Szóval maga az. / – Én. / – És mi a neve? / – Nem tudom. Elvesztek az irataim. / – Akkor jó. Minden rendben. // Elővette zsebéből azt az óraláncon függő, csillogó bádglapocskát, amelyre frissen belevésve sötétlett: Andrej Bodor. Az álnevem. Saját kezűleg akasztotta a nyakamba, tarkóm alatt csípőfogóval összesajtolta a szabad végeket, s a fém máris melegedni kezdett a bőrömmön. Tetszett is az új nevemből az Andrej nagyon.”⁹⁰ A párbeszédben elhangzó „Én”-meghatározás üres deixisként hangzik, noha a legpontosabb önmeghatározás jelenlétét feltételezné. Ezért

⁸⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 63.

⁸⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 19.

⁸⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 128.

⁹⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 24–25.

(és a később kifejtendő személyiségvesztés, valamint az elbeszélői pozícionáltság miatt) Andrej személye inkább köthető a Barthes-i „figurához”, mint a szereplő fogalmához.⁹¹

A névadást megelőzően, Andrej Bodor a körzetbe való érkezésekor is rezignáltan, a körzetről való „mindentudás” birtokában veszi tudomásul első „beszélgetőtársa”, az őt váró Nikifor Tescovina azonosító-jelzőjét: „neve nyomban kiderült, láncon függő bádoglepocskán, jól látható helyen a nyakában viselte.”⁹² A név, pontosabban az azt jelző dögcédula – ha a viselőjével való identitását nem is, de – a körzetbe való tartozás azonosságát mindenképp meghatározza, ezáltal is erősítve a téridentitás meghatározó létét. Andrej körzeti rendbe való beavatása is már ekkor elkezdődött, Nikifor Tescovina egyértelmű utasításából: „Ha valaki véletlenségből mégis kérdezet, netán faggat, hát hazudj. / – Ühüm. Az lesz. Remélem, beleszokok. Majd mindenkinek mást mondok. / – Érted a dürgést, azt látom. És máris felejtse el a nevedet. Annyira, hogy ha véletlenségből meghallod a közeledben sziszegni, meg se rezzenj. Mindenhez fapofád legyen.”⁹³ A felejtésre való felszólítás az emlékezetvesztés terhét is magával hordozza, Andrej Bodor idő- és térérzékelésének zavara ebből is származhat.⁹⁴

A „Majd mindenkinek mást mondok” megkérdőjelezi ugyan az elbeszélő szólam autentikusságát, egy narrátortól jogos lenne az az olvasói elvárás, hogy hitelesen közvetítse, beszélje el azt a világot, de – a korábbi részekben kifejtett önreflexív alakzaton kívül – moralitás-síkok felé is vezetheti az interpretációt. A hazugság, hazudozás autenticitását mutatja ez a szövegrész, de a körzet belső, szöveg szintű rendjét „ismerve”, az egzisztenciális mutatókat figyelembe véve ez a bennfoglaltságot, a túlélésre való berendezkedést is indukálja. Azonban a moralitás léte – a szilárd, követhető értékrend hiánya miatt – megkérdőjeleződik: a körzeti, állandó mozgásban, elmozdulásban lévő „világrend” miatt viszonylagossá válik az igazság / hazugság meghatározása is. Ez nem azt jelenti, hogy antimorális világ teremtődne, hanem hogy a

⁹¹ Vö: Roland Barthes: *S/Z*. Mahler Zoltán (ford.) Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 93–94.

⁹² Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 18.

⁹³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 22.

⁹⁴ Lásd: a 2.2.1.3. Az elhallgat(tat)ottak megszólalása című fejezetben idézett Ricoeur-gondolatot: „a felejtésről mint menekülésről van szó és az őszintétlenség kifejeződéséről, elhárító stratégiáról.” Paul Ricoeur: *Erőszak és nyelv*. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Jászóvegy Kiadó, Budapest, 1998. 126.

biztos viszonyítási alap hiányzik, ami lehetővé tenné, hogy egy cselekedet morális értékítéletet kapjon.

Az új ezredes, Coca Mavrodin-Mahmudia érkezésekor Andrej álneve is veszélybe kerül, a létét bizonyít(hat)ó és biztosítható dosszié üressége saját létezését vonja kétségbe. „És, hogy mutassa, nem a levegőbe beszél, fiókjából irattartót vett elő, összefogdosott szürke dossziét, nagy ákombákomb betűkkel volt ráírva az *Andrej, a Bodor*: az álnevem. Kinyitotta, mutatta, mintha nem is léteznék, a belseje teljesen üres. Nem kizárt, valaki, mint feleslegeseket, egyszerűen eltűzelte, eldobta őket, vagy talán maguktól megsemmisültek.”⁹⁵ (Kiemelés B. É.)

Az őt azonosítható papírhiánnyal való szembesüléskor Andrej sajátos módon, köpéssel fejezi ki nemtetszését az ezredessel szemben, noha felvetődhetne annak a lehetősége, hogy nem kellene azonosulnia a hatalom által diktált, de általa tetszéssel elfogadott⁹⁶ „Andrej Bodor”-képpel, önképpel.

A köpési jelenet elbeszélői bemutatása is erősíti a „majd mindenkinek mást mondok”-frázis viszonylagosító, csak a szövegbeli körzeti rendben betöltött szerepének funkcióját. „Világos beszéd volt, megmarkoltam a sapkám, egyet-kettőt gyűlölettel rávillantottam köszönés helyett, útközben az ajtó felé, kiköptem az ablakon. Coca Mavrodin hangja a küszöbön utolért: / – No, álljon csak meg. Felőlem köphet. De én úriembernek hittem. / – Az vagyok és nem is köptem. / – Az más. Akkor mégiscsak megkérhetem egy szívességre.”⁹⁷ A párbeszédben két állítási szint különböztethető meg: az elsőben az én-elbeszélő és Coca Mavrodin ugyanazt állítja (vagyis az esemény megtörténtét), a másodikban mindketten ennek ellenkezőjét (vagyis az esemény tagadását). A szövegbeli körzet-rend és a kijelentések ugyanazon a szinten való elhangzásának alapján bármelyik állítás elfogadható igaznak vagy hamisnak.

A névtelenségnek, a névvesztésnek, az álnév hiányának félelemkeltő generálása jelenik meg, fenyegető aspektusa a körzetbeli „létbiztonságot” kérdőjelezi meg: „Maga itt előbb-utóbb bajba keverednék, hiszen még neve sincsen.”⁹⁸ – jelzi Andrej Bodor „veszélyeztetettségét” Coca Mavrodin. „A bizonytalanság a legjobb esetben nyugtalanít,

⁹⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 35.

⁹⁶ „tetszett is az új nevémből”, Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 25.

⁹⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 35.

⁹⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 36.

a legrosszabb esetben pedig félelmet kelt.”⁹⁹ – írja Zygmunt Bauman, s ez fokozottan érvényes a sinistrai lét-állapokra, ahol a hatalom képviselője az állandó bizonytalanság-érzet generálásával kelt félelmet, s tartja ellenőrzése alatt ezáltal a körzetet.

Bár nem világos, hogy Andrej Bodor keresztülment-e valamilyen „jellemfejlődésen” a körzetbe való beavatása során (annál inkább, mert a jellemfestés áll a legtávolabb Bodor Ádám prózapoétikai eljárásaitól), néhány szöveginformáció arra utal, hogy volt némi morális csökevény-gondolata is, bár azok kontextusa sem utal jóhiszeműsége (pl. amikor előre jelzi a kitoloncolt Vili Dunkának, hogy távozása után igényt tartana az élettársára). A Sinistra körzetbe érkezése előtti életéből csak elszórt információkat biztosít a szöveg, amelyek a moralitás hiányára utalnak (pl. elolvasta fogadott fia naplóját), s útjának indítéka (Béla Bundasian körzetből való kiszabadítása) is eliminálódik a „nagy kaland”¹⁰⁰ célja mellett: „Tudom, az ilyenszerű hír távról sem valami vidító, engem mégis lázba hozott.”¹⁰¹ – mondja Andrej Bodor, amikor egy ismeretlen jóakaró révén hírt kap, hogy fogadott fia belekeveredett valamibe¹⁰². Sikertelen vállalkozása után se hagyja el a körzetet, ő maga is belekeveredvén valamibe. Aranka Westint is megszöktetné, ha fia nem lenne hajlandó a vele való elutazásra: „Azt terveztem volt, ha rátalálok fogadott fiamra, megszöktetem innen. Vagy ha neki nem volna kedve, hát megszöktetem Aranka Westint.”¹⁰³ – mondja Andrej, még mielőtt sor kerülne a fogadott fiával való találkozásra (ahogyan legalábbis az olvasó által, a kronológiai utalások alapján összerakott, korábbi történésekre utaló szövegrészből kiderül). Béla Bundasian elutasítása nyomán pedig Elvira Spiridont vinné magával, ha Mustafa Mukkerman nem ellenkezne. Andrej számára a személycserék lényegtelenné válnak, relativizálódik, hogy kivel hagyja el a körzetet.

Elvira Spiridon a nevét firtató váratlan kérdésére (az előzetes információk és többszöri találkozásuk alapján Elvirának ismernie kellene a gyümölcsbegyűjtő központ

⁹⁹ Zygmunt Bauman: *Modernség és ambivalencia*. Pásztor Péter (ford.). In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 47.

¹⁰⁰ Vö: Scheibner Tamás: *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus ironia és groteszk a Sinistra körzetben*. In Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, 2005. 166.

¹⁰¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 28

¹⁰² A „belekeveredni valamibe” frázis részletes kifejtését lásd a 2.2.2.1. fejezetben.

¹⁰³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 38.

diszpécserét, tehát ő is részese annak a „központi” tudásnak, hogy hatalomváltás következtében a nevek is megváltozhatnak) Andrej Bodor elhárítja a válaszádat.

„– Még nem tudom az úr nevét. [...] / – Lehet, nem hisz majd nekem; nemrég elvesztek az irataim. A nevemet illetően sürgősen beszélnem kell Coca Mavrodin ezredessel. Addig sajnos nem nyilatkozhatom. / – Csak úgy gondoltam, ha majd nevével szólíthatom, könnyebben megszokom majd az urat.”¹⁰⁴ Azzal, hogy Andrej Bodor nem mondja meg a nevét, az identifikáció hiányára irányítja a figyelmet, Elvira Spiridon viszont a megnevezés hiányában is elfogadja a hatalom által ráoktrojált férficserét, a szexuális aktus létrejöttében nem változtat a névhiány.

És háritással – „Ugyan, Aron Wargotzki, gondolhatod, mondhatok neked bármilyen nevet. Igazán nem fontos ez.”¹⁰⁵ – tolja el magától a társainak likvidálásáért való felelősségvállalást is, a jövőbeli múltba transzponálva jelenbeli cselekvését, amikor Aron Wargotzki élve temetése előtt a gyilkosa neve felől érdeklődik: „– Azt hiszed, nem tudom, mire készülsz? Azért is, most már tudni szeretném a neved. Mondd meg végre, ki az ördög vagy? / – Aron Wargotzki, úgy érzem, nem ez a megfelelő időpont a bemutatkozásra. Annyit azért elárulhatok, Andrej Bodor álnéven éltem a körzetben. Kérlek, egy ilyen nevű embernek nézd el ezt az egészet.”¹⁰⁶ A névvel való „igazi” identifikáció történik itt egy pillanat erejéig, ugyanis a likvidálásra szánt áldozatát arra szólítja föl, hogy annak az embernek nézze el a tettét, aki ezen az (ál)néven élt a körzetben, de a megszólaló már egy másik, a körzetből eltávozott személy hangját idézi. Ebben a párbeszédese szövegrészben derül ki, hogy Andrej Bodornak van véleménye a nevről (azon túl, hogy „Tetszett is az új nevemből az Andrej nagyon”¹⁰⁷), bár azt nem tudjuk meg, hogy mi, csupán „egy ilyen nevű ember” szókapcsolat jelzi.

A narrátor identitásában is folyamatos elmozdulások vannak, amelyek nem csak az egyes szám első és harmadik személyű narrátori váltásokban mutatkoznak meg, hanem bizonyos közösségi hiedelmekre, nézőpontokra is utalnak¹⁰⁸. Az identitás rögzíthetatlensége bizonyos közösségi kódok, diskurzusok centrumszerepére is vonatkoztatható. Márton László azt állítja, hogy „Andrej Bodor” egy összefoglaló álnév,

¹⁰⁴ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 64–65.

¹⁰⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 117.

¹⁰⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 122.

¹⁰⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 25.

¹⁰⁸ Lásd például a vörös kakas neve említésekor.

amelyen megszólalnak a szöveget strukturáló szervezőelemek, valamint az első személyű beszélők: „S vajon amikor Andrej Bodor első személyben beszél, mindvégig egy és ugyanaz a figura szólal meg? Vajon ugyanaz a hang idézi föl az évekkel későbbi visszatérést, mint amelyik teljesen váratlanul részletes tudósítást közöl a fogadott fiú, Béla Bundasian előéletéről, s ezáltal megteremti a mű egészének előidejűségét? [...] Nem kell-e komolyan vennünk azt a fikciót (vagyis, a mű egészén belül, azt a tényt), hogy »Andrej Bodor« csak egy név, mégpedig álnév – a mű struktúrájának különböző szintjein található szervezőelemek és az első személyű megszólalások összefoglaló álneve?”¹⁰⁹ Bengi László erre vonatkozó értelmezésében egy határozott „igen”-nel válaszol a kérdésre.¹¹⁰ Pozsvai Györgyi szerint „Andrej Bodor elbeszélőként álarcot ölt, de szereplőként is alakoskodik. A metonómázia, a maszköltés: az (ön)leplezés gesztusa, emellett a kívülállás pozícióját is exponálja, mivel a fiktív figura a maszkkal nem azonosul. Prózapoeitikai szempontból az álarc csupán az én-origójú megnyilatkozások gyűjtő/álneve. Nyelvfilozófiai és ismeretelméleti perspektívából ama felismerés metaforikus hangsúlyozása, miszerint a szó jelentésköre nem fedí le az egyedi létezőt, melyet jelöl; a szó nincs beleégetve a dologba.”¹¹¹

„Az identitás azon az ingatag ponton alakul ki, ahol a szubjektivitás »elmondhatatlan« történetei találkoznak a történelem, a kultúra narratíváival.”¹¹² – mondja Stuart Hall, s ezen a ponton teremődik meg a Barthes-i értelemben vett „figura”, aki a „kollektív identitás” – a Bodor-szövegek tág kontextusában akár ironikusan is értett – formuláját egyesíti. „Az Andrej Bodor álnév olyan üres teret hoz létre, amely alkalmas arra, hogy benne különböző történetelemek hozzáférhetővé váljanak, de ahhoz már túl tág, hogy egy szereplő identitását biztosítsa.” – állítja Kovács Béla Lóránt, s ugyancsak ő tesz javaslatot arra is, hogy Andrej Bodor – mivel tudása

¹⁰⁹ Márton László: *Az elátkozott peremvidék*. Holmi, 1992/12. 1878.

¹¹⁰ Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Szépliteratúrai ajándék 1997/1–2. 123.

¹¹¹ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. 147.

¹¹² Stuart Hall: *Minimal Selves*. In: L. Appignanesi (szerk.): *Identity. The Real Me. Post-Modernism and the Question of Identity*. ICA Document 6, London, ICA, 1987. 44. Idézi: Iain Chambers: *Vándorlás, kultúra, identitás*. Helikon. Irodalomtudományi szemle. *A multikulturalizmus esztétikája*. 2002/4. 456.

meghaladja annak a szereplőnek a tudását, akit jelöl, azért – egy kollektív emlékezet hangjává válhat¹¹³.

A *Sinistra körzet* egyetlen entitásának, amelyhez (viszonylag) szilárd identitást rendelhetünk, a tér, maga a Sinistra körzet bizonyult. Ezért a – reflexiók nélküli, tehát inkább – retrospektív visszatekintő pozícióból „megszólaló” elbeszélői pozíciója a tér beszédének tudható, a tér által megképzett „világ” szólal meg Andrej Bodor hangjában.

Andrej Bodor nevének fordított sorrendű összetétele, részben hangzás szerinti fonetikus írása, az író vezetéknevével való megegyezése számos kérdést vetett fel a recepcióban¹¹⁴, illetve *A börtön szaga* interjúkötetben. Többek között azt, hogy az író hogyan vonatkoztathatja „magára” a morálisan fel nem vállalható szerepet, amellyel a regényben a mostohafiát megmentő céltól vezérelve azonosul, hasonló a körzet fenntartóinak, hatalmasságainak az embertelen praktikáival. Márton László a szerző és a főszereplő nevének hasonlósága kapcsán azt a kérdést teszi fel, „hogy miért vetítette a szerző a névválasztással, a beszédmóddal és bizonyos motívumok finom összjátékával az alteregó gyanújának árnyát az elbeszélőre (vagy ha úgy tetszik, magára az elbeszélésre). A névválasztás tekinthető akár vallomásnak, az írói ethosz rejtett hitvallásának is: a szerző mintha azt jelezné, hogy a Sinistra-vidék leírásakor, bármi legyen is a véleménye az úgynevezett »valóságáról«, nem tekinti magát kívülállónak.”¹¹⁵ Scheibner Tamás – Mártonnal egyetértve – ezt tartja „a regény egyik legnagyobb erényének, és az identitásokkal való játék értelmének, [...] hogy a »rosszat«” nem rajtunk kívülinek tételezi, nem áldozatok és elkövetők bipoláris sémája alapján írja le a (totalitárius) világot, nem ad külső vonatkoztatási pontot, hanem mindenkit *egyszerre bűnrészesként és áldozatként* nevez meg.”¹¹⁶ (Kiemelés az eredetiben.) A főszereplő-szerző közti „olvasói megfeleltetési vágyat” erősíti az a szövegbeli információ is, amely

¹¹³ Vö: Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, 2005. 159.

¹¹⁴ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. 159., Márton László: *Az elátkozott peremvidék*. Holmi, 1992/12. 1878-1879. Scheibner Tamás: *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus irónia és groteszk a Sinistra körzetben*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, 2005. 166.

¹¹⁵ Márton László: *Az elátkozott peremvidék*. In: Holmi, 1992/12. 1878-1879.

¹¹⁶ Scheibner Tamás: *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus irónia és groteszk a Sinistra körzetben*. 166.

alapján Andrej Bodor születési évszáma megegyezik a Bodor Ádáméval: „Most vettem észre – szólt közbe Andrej Bodor, és meglóbálta kezében Géza Hutira dögcéduláját –, egyidősek vagyunk. Mindketten harminchatosak. [...] Igen, harminchatos, az egy nagyon jó évjárat volt – morogta Géza Hutira. – Mind vittük valamire.”¹¹⁷, ez a párbeszéd a 12., az egyes szám harmadik személyű narrátort mozgósító – ezzel a távolságtartást és objektivitást eredményező – fejezetben zajlik, úgy vélem, a nyelvhasználat alapján is („mind vittük valamire”) ironikus eltolásról, elmozdulásról is lehet szó. Az *érsek látogatásában* egy városbeli utca, a Február huszonkettedike sor kap effajta – de már kevésbé felismerhető, azonosítható szerepet, a(z utca)névképző dátum megegyezik Bodor Ádám születésnapjával.¹¹⁸

Andrej Bodor nevének (a magyar nyelvben használt rendhez képest) fordított sorrendje egyezik a többi sinistrabeli tulajdonnévvel, de nem egy romániai személyi igazolványhoz¹¹⁹ hasonló grammatikai leírásban, hanem a magyar fonetikát applikálva. Ez is erősíti Márton és Scheibner előbb idézett és általam is osztott véleményét, hogy a szerző egy kevert (identitású), de domesztikált, félig-meddig saját névvel ellátott, a körzeti rendbe alkalmazkodó regényhőssel egyrészt a közegbeli világ feloldhatatlan paradoxitását, hóhérok és áldozatok, elnyomók és elnyomottak dichotómiájának feloldhatatlan, ellentmondásában is összetartozó, egylényegűségét jelzi, másrészt egy interkulturális tér kevert nyelviségét is mutatja.

„Az Andrej Bodor / Bodor Ádám szópár [...] egymás torzított tükörképeiként, megcserélt és módosított ismétléseiként foghatók föl.”¹²⁰ Kovács Béla Lóránt ezt kiterjeszti a különbség / hasonlóság viszonyára, ez utóbbi révén pedig arra következtet, hogy a szerző autobiográfiai elemei is megtalálhatók a könyvben. „A nevek és az általuk jelölt figurák hasonlósága miatt néhol az a gyanúnk támadhat, hogy a szerző valós alakjának részben valós emlékeit olvassuk. Az a kiazmus, amely a két név között létrejön, valóság és fikció viszonyát minduntalan felcseréli a könyvön belül. Ennek következtében visszakereshetetlenné válik az, hogy az Andrej Bodor és a Bodor Ádám

¹¹⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 139.

¹¹⁸ Az erre vonatkozó bővebb kifejtést lásd az Asszociációs terek alfejezetben.

¹¹⁹ Vö: Balla Zsófia kérdése. *A börtön szaga* 9.

¹²⁰ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között*. 159.

szavak között létrejövő térben a kitaláltság milyen fokán állnak az egyes történetelemek.”¹²¹

Balla Zsófia firtatására – „hogyan kerül a családneved, egy valódi név a *Sinistra körzet* című regényedbe? Méghozzá abban a formában, ahogy az egy romániai személyi igazolványban szerepelhetett?” –, a szerző Bodor Ádám (kivételesen) betekintést enged az alkotáslélektani folyamatokba:

„Csak sejtem. Az ismeretlen rokon, Andrej Bodor egyszer csak ott állt a küszöbön, dörömbölt, hogy bocsássam be. Pont akkor, amikor a legnagyobb szükségem volt rá. A *Sinistra* keletkezése idején, amikor őszállapotában már mocorgott valami, és már kezdett alakulgatni a történet, középpontjában ezzel a félig-meddig megfoghatatlan alakkal, egészen szokatlan módon még nem volt neve, ekkor hirtelen, mintegy megvilágosodás hatására behelyettesítettem egy képzeletbeli rokonéval. Azonnal életre kelt, föltalálta magát a környezetében, annyira megerősödött, hogy később már nem mindig tűrte az »én«-alak alanyiságát, néha el kellett őt küldeni harmadik személybe. [...] Az a Bodor, akiről én írok, nem egészen tiszta ember, nemes terveket forgat ugyan a fejében, de amint közeledik céljai felé, rettenetesen bemocskolódik, cinkossá válik maga is. Apám ezt bizonyára nem vette volna jó néven, őbelé sokkal kevesebb kétkedés szorult. Ha nem is rosszállólag, de legalábbis értetlenül vette volna tudomásul, hogy becsületes jó magyar családnevünk ily módon meghurcoltatott. A Bodor, egyébként, úgy találom, jó név, nekem legalábbis tetszik. Jó volt vele dolgozni.”¹²² Ezt úgy is érthetjük itt, mint a szerző identifikációja (saját) kitalált / regénybeli nevével: a saját névvel való identifikáció egy fikciós munkán keresztül valósul meg. Az, ahogy a „félig-meddig megfoghatatlan alak”, Andrej Bodor mint egyes szám első személyű elbeszélő dominálni kezdte a történetet, bele kellett foglaltatnia egy harmadik személyű narrátor történetébe, autoritásának korlátozásaként is értékelhető.

2.1.2.3.2. Névtelen a zsákutcában

Az *érsek látogatásában* a névadás *Sinistra körzet*-beli erős tematizáltsága hiányzik. A narrátori pozíciót egy névtelen, személytelen én-elbeszélő, helynökségi

¹²¹ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között*. 160.

¹²² Bodor Ádám: *A börtön szaga* 9–10.

intéző veszi át, egy – a Névtelen Zsákutcában lakó – névtelen narrátor. A neve ismeretlenségét megerősítendő a múltja se sokkal ismertebb, annál inkább erősíti az ál-„alteregójával”, Gábrriel Ventuzával, az apja csontjai után kutató tábori lelkésszel való felcserélhetőségét. A *Sinistra körzet*ben a hal-tálca, itt a sirály-nejloncafát transzpozíciót a „főszereplők” átváltása/változtatása/átváltozása bővíti. Különös sorsuk is egybeköti őket: mindketten, talán reménytelenül, s talán egyazon személyt, (közös?) apjukat keresik. A városba való érkezésük is (szinte) azonos módon zajlott le: Gábrriel Ventuza „évekkel korábban érkezett Bogdanski Dolinára, azért, hogy elvigye innen az apja földi maradványait, de a végén ő is itt maradt. Mindjárt az első napon elveszítette minden pénzét, iratait is persze [...]”¹²³ Továbbá „ábrándokkal telve érkezett [...], de már csak egy alsónadrág volt rajta, amikor nevelőanyám könyörületből befogadta”¹²⁴. Ugyanúgy, pénztől, iratoktól, ruháktól, identitástól megszabadítva érkezett a narrátor is Bogdanski Dolinára: „Már a város határában leterített az álmoosság, a szeméttelép büze ott lüktetett minden ujjbegyemben. Talán már egy hete aludtam egy dűlön esőktől áztatva, és már kezdett rólam lemállani a ruha, amikor Hariton Manukian rám talált. Ölében vitt el a Colentina Dunka fodrászatába, a Névtelen Zsákutcába.”¹²⁵ A szeméttelép foglyaiként napokig a város határán dekkolva kerültek a szeméttelépre, s vette őket szárnyai alá (mindenki) nevelőanyja: Colentina Dunka. Ébredésük után pedig a beszédes nevű Névtelen Zsákutca, a „periféria centruma” lesz a következő, ideiglenes útállomásuk. Távozásuk is közös: ismeretlen erdőtolvaj-álruhában menekülnek sokadszorra a telepről. Kettejük szoros kapcsolatát, a különböző funkciók, státusok egymás közötti változtatását erősíti az elbeszélő sejtető narrációja: „Mintha mindez velem történt volna meg.”¹²⁶

A narrátor névtelenségét Gábrriel Ventuzával való felcserélhetősége, a figurába való belemosódottság is okozhatja, de ugyanúgy indukálhatja rejtenivaló tevékenysége, olykor titokzatos tettei, amelyeket névtelenül, azonosíthatóság nélkül könnyebb lenne nem-megtörténtté nyilvánítani. Kiszolgálója, részese a hatalmi rendszernek, információkkal látja el feljebbvalóit, már csak ezért is megbízhatatlan, akár elbeszélői

¹²³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása* 11.

¹²⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása* 20.

¹²⁵ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása* 43.

¹²⁶ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása* 49.

funkciójában is.¹²⁷ Az Andrej Bodor-féle szenttelen, távolságtartó, olykor ironikus hang folytatódik *Az érsek látogatásának* narrátori hangjában is.

A narrátor nem csak mesél, közvetít, elbeszél, hanem tevőlegesen alakítja, formálja az eseményeket. Az én-elbeszélő, de olykor heterodiegetikusnak tűnő narrátori hang a körzetről való eltávozás után szólal meg, s innen származtatható – áttételes információk révén – a „mindentudása” azokról az eseményekről is, amelyeknél nem volt jelen, ugyanis az együttes szökésüket követően Ivano Frankovszkban Gábiel Ventuza többször újrameséli – talán önmegértés vágyából – a vele történeteket: „ott, ahol senki sem hallott minket, mesélni kezdett emlékeiről. Azokról, amelyek közelebb vinnék élete nagy rejtélyéhez. Százszor és százszor elmesélte majdnem szóról szóra ugyanazt [...]”¹²⁸. A sokszorosító névmás funkciójú számnév az elbizonytalanítás irányába mutat, korántsem nyújt kielégítő bizonyosságot a narrátor megbízhatóságában.

2.1.2.3.3. *Kísérlet az integritás megőrzésére (Béla Bundasian)*

Az egyetlen szereplő, akiről feltételezhető, hogy a körzetbe lépése előtt is azonos néven élt: Béla Bundasian. Andrej Bodor fogadott fiának (száműzetésének és szerelmi életének) történetei, valamint körzeti lelőhelyének említésekor ugyanazt a nevet említi, s ez erősíti azt a feltételezést, hogy Béla Bundasian az egyetlen szereplő, aki megőrizheti személyiségének integritását, a rendszer-részessé vált Andrej Bodor iránti mély megvetésével és öngyilkosságával nem vállal részt a körzet aljasságaiban.¹²⁹ Vélhetően ő az egyedüli, aki nem hajlandó a többiek által elfogadott és a szövegvilágban „etikusnak”: pontosabban elfogadhatónak, és egyedüli játékszabálynak tartott szerepvállalásra. A körzeti, tehát „egyetemes” nyilvántartásból való törlését követően – a rezervátumbeli egzisztencia egyedüli biztos pontnak tűnhetett életében – nem választja a felkínált szabadság lehetőségét, a körzet szabadon való elhagyása helyett öngyilkos lesz. A körzeti világból egyedülként képes azonosulni gyilkossági tetteivel és vállalni is következményeit (a bűnt bűnhődés követné), de a körzeti rend nem teszi lehetővé

¹²⁷ Vö: Olasz Sándor: *Érsekre várva. Bodor Ádám: Az érsek látogatása*. Forrás, 2000/6. 105–106., valamint Vö: Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint „második regény”*. Bárka, 2002/1. 77–78.

¹²⁸ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 49.

¹²⁹ Vö: Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint „második regény”*. 77.

bármilyen etikai rend sinistrabeli alkalmazását, Béla Bundasian megfosztódik bármiféle morális megtisztulási-lehetőségtől.

Béla Bundasian az egyedüli (talán), aki elutasítja a rendszert, de igazi lázadásra ő is képtelen, hiszen az világos értékrendszert feltételezne. Fellázad ugyan: a „mostohaapja” ellen, nem hajlandó hitelesíteni az érte tett „áldozatot”, vagyis a körzet rendjébe beavatódott, ezért gyilkossá vált „apja”, Andrej Bodor tettét. Az apai rend elleni latens lázadás része, hogy – a körzetbeli rendszer groteszk, a különböző szereplők hatalmi szóra összevonó kapcsolat-rendszer elfogadása helyett – nem viszonyul fiúként a magát (gondoskodó, aggódó) fogadott apaként bemutató Andrej Bodorhoz. Lázadása azonban csak önmagára irányul: öngyilkosságával nem a rendszert, csak saját magát eliminálja.

2.1.2.3.4. *Maszkok, szerepek, kellékek*

A névvesztett, álneves figurák nem birtokolhatják énjüket, a megismerő / megismerhető szerepük is háttérbe kerül: „Nem ismerem az illetőt. Biztos álneve neki.”¹³⁰ A *Sinistra* körzetbeli álneves, álidentitású személyek szerepeket, szerepmaszkokat öltenek magukra, Az *érsek látogatásában* pedig teljes, az öltözetet és ezzel együtt a hatalmi rendszert átmozdító szerepcsere következik be.

Az egyetlen háromnevű, de többnyire csak egyik nevén emlegetett szereplő, Valter Comes Hamza egy meg nem határozott személy börtönbüntetését tölti álnéven, fölvéve „az illető nevét, rabruháját, a szokásait”.¹³¹ Az idegen ruhák, álruhák, maszkok, kiegészítő kellékek (paróka, szakáll) használata sem idegen az itt élők számára, ami által identitást és szerepet is cserélnek, így lett a sinistrai hegyivadász–ezredes gárdából dolinai szerzetes–archimandrita csapat, s Gábiel Ventuza is a kámzsa felvételével vedlik át tábori lelkésszé.¹³² Az egyenruha felvétele biztosítja a hatalmi rend kiszolgálójává történő „előléptetést”, ahogy a *Sinistra* körzetben is a szürke uniformis használata avatta a szürke gúnárokat Coca Mavrodin hegyivadászaivá, akik – a regények

¹³⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet* 23.

¹³¹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása* 50.

¹³² Vö: Olasz Sándor: *Érsekre várva. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* 104–106. Bombitz Attila: *Pungák a szélben. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Forrás, 2000/6, 107-112., Balázs Imre József: *Gábiel Ventuza kámzsája. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* In: *A nonszalansz esélye.* Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2001, 66–74.

terét átszövő hypertextuális utalások¹³³ alapján – Az *érsek látogatásában* az egyenruhát lecserélve és papi ruhát öltve váltak szerzetesekké. Az (ön)azonosság birtoklása a szerepfelvételeken, szerepcseréken keresztül megvalósíthatatlan. Az identitás képlékenysége az arcrongálás mozzanatát hozza be: Natalia Vidra villámsújtotta arcát saját maga változtatja, formálja mássá naponta. „A helyet egész nyáron a legvadabb villámok látogatták, és alig akadt a hegylakók között olyan, aki ne viselte volna magán az égháborúk nyomát. Belecsapott a villám már Natalia Vidrába is, kihullott tőle az egész haja, nem maradt egy szál szőre sem, de még a pihék is eltűntek róla. Szemöldököt például ceruzával rajzolt magának, reggelenként mindig más- és máshová, ettől minden nap egy kicsit más lett az arca. Nem lehetett betelni vele.”¹³⁴

A vörös kakas külső attribútumai alapján kapta elnevezését: „Mivel névről senki se ismerhette, kezdettől fogva, hogy a nappal is vigyázó éjjeliőr megpillantotta – mindjárt el is keresztelte – az egyszerű és sokatmondó vörös kakas név ragadt rá.”¹³⁵ „Piros haja, szakálla föl-föllobbant a fekete fenyők előtt.”¹³⁶ „A vörös kakas egyszerű vándornak mutatkozott, könnyű léptekkel szelte át a lejtőket, haja, szakálla, mint az égő csipkebokor, hol itt, hol ott lobbant föl a fekete fenyves alatt.”¹³⁷ Ez a szövegrész arról biztosít, hogy identikusnak láthatjuk a figurát a nevével. Későbbi szöveghelyen, Andrej Bodor visszatérése utáni nézőpontból meséli el a vörös kakasra utaló attribútumokkal való találkozását: „Már-már elmerengtem régi dolgaim fölött, amikor a közelben két darab vörös parókát találtam; fenyőgallyra akasztva, himbálózva szikkadoztak a szélben.”¹³⁸ Az első idézett szövegrészek azt mutatják, hogy a maszk viselése is identifikációs művelet (akárcsak a név), a második szövegrészben pedig az identifikáció hiányát mutatja: csak kellékek vannak, és nincs mögöttük senki / semmi.

2.1.2.3.5. *Név és birtokviszony mint identifikációs művelet*

¹³³ Vö: Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). Helikon. Irodalomtudományi Szemle. 1996/1. 82–90.

¹³⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 10–11.

¹³⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 8-9.

¹³⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 6.

¹³⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 7.

¹³⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 15.

A névadás, elnevezés fontossága és a Bodornál használatos eltolásos, eltávolító, viszonylagosító módszer a *Sinistra körzet* fejezet-címeiből is kiolvasható: a többnyire önálló novellaként is olvasható regényrészek, fejezetek zárójelbe tett címe egy-egy név és a hozzá kapcsolódó birtokos viszony köré csoportosul (*Borcan ezredes esernyője, Andrej dögcédulája, Aranka Westin ablaka, Coca Mavrodin neve, Mustafa Mukkerman kamionja, Elvira Spiridon férje, Bebe Tescovina vére, Hamza Petrika szerelme, Connie Illafeld szőre, Géza Hutira füle, Severin Spiridon meglepetése, Nikifor Tescovina palástja, Gábrriel Dunka neve napja, Béla Bundasian tüze, Géza Kökény éjszakája*), három fejezetben kitüntetetten is szerepel a név, illetve a groteszk „beavatásra” utaló keresztelés, névadás (*Andrej dögcédulája, Coca Mavrodin neve, Gábrriel Dunka neve napja*). A hatalom általi teljes ellenőrzöttségben a *Sinistra körzet* szereplői nem birtokolják a nevüket, a zárójelbe tett fejezetcímek – és ez a *Sinistra körzet* elbeszélés-technikájára is vonatkoztatható – arra engednek következtetni, hogy a bennük megjelenő birtokviszony is elbizonytalanodik, esetlegessé válik. A nyelvi birtokviszony feltételezi, teremti a viszony által a birtok hatására a birtokost, vagyis identifikációs műveletként érthető. A *Sinistra körzet*ben többször is a birtokviszonyok esetlegességét, birtok és birtokos „távolságát”, önkényes társítását követhetjük nyomon. A főcím, a *Sinistra körzet* viszont nyitott, nem rendelhető hozzá senki / semmi, illetve nem birtokolja senki / semmi.

2.1.2.3.6. *Kevert nevek, kevert (ál)identitások, kevert nyelvek*

A Bodor-prózában megjelenő nevek kevertsége, amely „multikulturális örökségük” lenyomata – vegyes lévén – indukálja identitásuk kevertségét. Kevert nevükhöz kapcsolódik kevert nyelvük is, amelyen és amelyet beszélnek, de többen ezen belül is *megkeverednek*: a sinistrabeli vörös kakasnak nevezett idegen mindegyik nyelven beszél, de egyikén sem tökéletesen: „Cingár, keszeg ember volt, ukránul, románul, magyarul vagy cipszerül egyaránt rosszul beszélt, és valószínűleg tisztességesen egyetlen errefele használatos nyelven sem tudott.”¹³⁹ Cornelia Illarion (alias Connie Illafeld) viszont azért került elme(gyógy)intézetbe, mert túl sok *nyelvet*

¹³⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 7.

tudott, beszélni azonban már egyikén se: „jóformán már egyetlen nyelven sem beszélt. Keverte őket összevissza, és csak az értett vele szót valamelyest, aki ukránul, németül, románul és magyarul egyformán tudott, de nem ártott, ha az illető például a ruszin és a cipszer tájszólásokat is ismeri.”¹⁴⁰ A főmedvész Oleinek doki azon kevesek közé tartozik, aki rendelkezik ezzel a konglomerált nyelvtudással – főmedvészként a medvékkel, mint a körzet kivételezett, jellegükben antropomorfizált¹⁴¹ egyedeivel is ő tud „szót érteni” – ezért hárul rá Connie Illafeld „kezelésbe vétele”: medvészetbe való elhelyezésének feladata. A (beszélt) nyelvek kevertsége, a többnyelvűség tematizálása a nyelvköziség, nyelvek közötti, kultúrák közötti létmódot feltételezi.

Mustafa Mukkerman, a hatszáz kilós átutazó kamionos is jól ismeri, beszél a sinistraiak nyelvét, bár az erről való tudását minduntalan hátrítja: állítása szerint a nyelv a levegőn keresztül jutott be hozzá, s amúgy is csak betanult szövegeket mond: „– Hol tanulta meg ilyen jól a nyelvünket? – szölt oda Coca Mavrodin. / – Hogy hol? Ó, hát csak így átutazóban. Bejön az a levegővel az ablakon.”¹⁴² A nyelvtudás itt a hatalmi diskurzus részévé lesz, a levegő is lehallgató felületté válhat, vagyis rögzít és továbbad, ezért mondhat Mustafa Mukkerman rögzített, betanult szövegeket: „meg kell adni, tényleg ismered a nyelvet. / – Ugyan. Csak betanult szövegeket mondom.”¹⁴³

A nevek összetétele, sorrendje egy idegen hatalom erőszakos jelenlétére utal, írásmódjuk (néemelyszer a magyar fonetika használata) sikertelen próbálkozás az integrálásukra. A kevert nevek, de a színmagyar Géza Kökény neve is sorrendet váltott (Zoltán Marmorstein, Géza Hutira, Aranka Westin, Jean Tomoioaga, Béla Bundasian stb.). A hatalmat képviselők kivétel nélkül idegenek (a *Sinistra* körzetben az ezredesek: Puiu Borcan, Coca Mavrodin, Titus Tomoioaga, Valentin Tomoioaga stb., *Az érsek látogatásában* az érsekek, „várakozási” sorrendben: Cozia, Zilava, Leordina, Butin; pópák: Tizman archimandrita, Eronim atya, a táborparancsnok, Periprava vikárius, Zelofan püspök, Mugyil, Punga, Fulga atyák). A nevek geokulturális kötöttségét jelzi,

¹⁴⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 92.

¹⁴¹ A medvék különleges helyzete artikulálódik a regényben, kivételezettségük elkülönítettségükben is megmutatkozik, „a dolog [vagyis a körzeti világrendben való szituáltság] a medvéktől is függ”. *Sinistra körzet*. 21. Lásd 2.2.1.5. Elhallgatás a szövegterekben című fejezetben.

¹⁴² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 50.

¹⁴³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 53.

hogyan az írott és hangzó / kiolvasható közötti változat nem mindig esik egybe. A geokulturális tér nyelvi ismerete nélkül alighanem más kiejtést kapnak a Bodor-prózában megjelenő vegyes eredetű nevek. A regény első szava, a cím is név: a Sinistrát nem lehet magyarul kiolvasni (pontosabban kiejteni), tehát a szöveg az olvasót már az elején „kényszeríti” egy többnyelvű, többszólamú olvasásra.

A körzetekbeli, emberek közötti kapcsolatokat nem a követhetetlen rokonsági szálak, hanem az abszurd szolidaritás határozza meg. A kiterjedt rokonsági kapcsolatok is álkapcsolatok (Andrej Bodor fogadott fia, Viktor Ventuza számtalan gyereke, Colentina Dunka mint mindenki mostohaanyja stb.), alapvető hiányokat fogalmazznak meg. Itt mindenki mindenkinek a hozzátartozója, kiterjedt rokonsági szálak kapcsolják egymáshoz a szereplőket, még sincs senkinek se apja, se anyja. A familiáris kapcsolatok abszurdba hajló keveredését csak fokozza a parancsra történő cserekapcsolatok létrejötte és szövegbeli természetes elfogadása. A nevek nem feltétlenül jelzik a családi relációkat: a számtalan Tomoioga ezredesnek (Titus halottkém, Valentin fényképész, Jean, határőr, majd kocsmáros), a hatalom fenntartása érdekében működő főtisztviselőknek ugyanaz a vezetéknevük, de semmi nem utal arra, hogy családi kapcsolat lenne közöttük.

2.1.2.3.7. Asszociációs terek

A *Sinistra* körzetben vegyesebbek, kevertebbek a nevek, Az *érsek látogatásában* viszont a román (kisebb mértékben szláv) nevek dominálnak. Az itt következő észrevételek valamiféle térhez kapcsolódnak¹⁴⁴: a Pantelimon, Colentina, Leordina, Az *érsek látogatásában* előforduló személynevek Bukaresthez (is) kötődnek, egy-egy városrészről, ill. közeli faluról van szó¹⁴⁵. Colentina, Az *érsek látogatásának* egyik fő szereplőjének, mindenki nevelőanyjának, talán az ősanyjának, Colentina Dunkának román eredete a következő: 'colea în tină', 'mă duc colea în tină', vagyis „megyek oda a sárba, szennybe, mocsokba”. Több kritikus¹⁴⁶ emelte e regény egyik fő motívumává a

¹⁴⁴ Konkrétan ahhoz a térhez, ahova foglalkozásom, munkahelyem köt. Ezt azért hangsúlyozom ki, mert ellenkező esetben lehet, hogy nem figyeltem volna fel rá.

¹⁴⁵ Ezen kívül (természetesen) tisztában vagyok más jelentés-mezőkhöz, -terekhez való kapcsolatukkal is.

¹⁴⁶ Kálmán C. György: *A szeméthalmok tövén*. Élet és Irodalom 1999/24. 17., Bombitz Attila: *Pungák a szélben*. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Forrás, 2000/6, 107–112.

szemetet, szennyet, mocskot, mint fő szöveg- és térszervező erőt, ugyanis Bogdanski Dolinát mérhetetlen szeméthalmok borítják. Etimologizálásomat megerősítette Mircea Cărtărescu *Pururi tînăr, înfășurat în pixeli* c. esszékötetének egyik írása, a *Colea-n tînă*¹⁴⁷, melyben szülőhelyének, -terének, a bukaresti Colentina-negyednek a bemutatására vállalkozott, írásának fő szöveg- és térmeghatározó elemeként szintén a mindent elborító, fullasztó szennyet, s a szemétben, szemét alatt és fölött, embertelen körülmények között egyik napról a másikra tengődő emberek létét emelve ki.

Mavrodin Románia egyik bortermő vidéke, Midia és Mahmudia dobrudzsai települések, Periprava a legkeletibb, a Duna-delta csücskében fekvő romániai község¹⁴⁸, Zenobia, (amely egyszerre templom és rum-márka is, Bogdanski Dolina azért fejlődött Sinistrához képest, mert ott templom se volt, a körzet egyetlen és igen kedvelt italaként pedig a denaturált szeszt vedelték), Nikifor régi, ma alig használt (vagy egyáltalán nem használt) román nevek, több név az ortodoxiára, kolostorhelyekre, a görög-szláv világhoz való kapcsolatra utal (Eronim, Tizmana, Cozia). Az utcák névadási gyakorlata áttételes allúzió egy román lokális térmegnevező szokásra, amely fontosabb szentek nevét vagy történelmi események dátumát rögzíti és teszi egyúttal a mindennapi élet részévé. A Szent Akadémikusok utcája erre utaló ironikus allúzió, a Február huszonkettedike sor emellett a szerzőhöz való „eredettörténetbeli” kapcsolatra is utal.¹⁴⁹ A bodori utcanevekkel kapcsolatban jegyzi meg Szilágyi Júlia, hogy „Az utcanév épp úgy hírül adja az idő kisajátítását a névadó hatalom által, miközben az felmutatja saját értékészletét, kulturális-jelképteremtő kapacitását.”¹⁵⁰

Jó néhány név pedig fricska a mindentudó, etimologizáló olvasó orrára: Burduf, Punga, Fulga, Mugyil, Zelofan, bár ezeket is lehet etimologizálni: a Burduf (marha)tömlő, közismertté a benne érő, orrfacsaró szagú, de nagyon jóízű juhtúró tette, (a Bodor-próza domináns meghatározója a szag, ezért *Az érsek látogatásának* Burduf állatorvosa óhatatlanul kapcsolatba kerül a sinistrai rettenetes, elviselhetetlen bűzű Oleinek dokival). A Punga nájljon-zacskó (amely a sirállyal való transzponáltságon túl a mindent elborító szemét alapanyaga), Fulga 'fulger' a villámra utalhat (amelynek

¹⁴⁷ Mircea Cărtărescu: *Pururi tînăr, înfășurat în pixeli*. Humanitas, București, 2004.

¹⁴⁸ Periprava az ötvenes-hatvanas években a rezsímellenes elítéltek büntetőtáborá volt.

¹⁴⁹ Lásd a 2.1.2.3.1. fejezetet.

¹⁵⁰ Vö: Szilágyi Júlia: *Versenymű égő zongorára*. In: Uő: *Versenymű égő zongorára*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2002. 204-205.

gyakori és áldásos tevékenysége következményét, jelét Bogdanski Dolina minden lakója, főleg Mauzi Anies magán viseli), de a 'fulg' pehely jelentéssel is bír, Mugyil orosz jelentése (eufemizálva): férfi alsó testrész¹⁵¹. „Azok az értelmetlen elnevezések, melyekhez a nevek néha hasonlatossá válnak, egyszerűen nem jöhettek volna létre másként, mint onomato-poétikai úton, azaz végeredményben ugyancsak sajátos értelmi tevékenység során. [...] A név idiotizálása az értelmiség körében (s ma már a nép körében is) természetesen mi másról tanúskodna, mint e közeg szellemi kiüresedéséről?”¹⁵² – írja Szergej Bulgakov; kijelentését átvethetem *Az érsek látogatásában* előforduló, fent említett „idiotizált” nevekre, szövegbeli előfordulásuk a közeg idiotizálódásának eredményeként is értelmezhető.

Több Bodor-recenzens próbálkozott etimologizálással, a Gábiel Ventuza nevéhez a latin szél¹⁵³, ill. kaland¹⁵⁴ jelentéseket társították. A ventuza köpölyt is jelent, másrészt szívókorongot, de használják az illemhely kidugaszolására is, a mocskok, szenny felszínre szívására, amely jelentéstársítás közelebb áll a Bogdanski Dolina-i tér legfőbb attribútumának, a szemétnek a jellemzésére. Dömötör Edit is etimologizálja és értelmezi az általam román asszociációs tereket mozgó neveket, amelyek eredménye viszont nem változtat értelmezésem következtetésén¹⁵⁵. A többnyire görög-szláv és latin, vagy mohamedán (vagy inkább oszmán?) eredetre visszavezetett név-tövek tovább élnek – egy sajátos geopoétikának a bázisaként – a romániai köztudatban, vallási és köznevekként, hangsúlyosabban és kiemelten a térképeken.

A névsorolvasásból kiderült, hogy olyan földrajzi tulajdonnevek is előfordulnak a regényekben, főleg *Az érsek látogatásában*, amelyek közismertek¹⁵⁶: Tisza, Ivano

¹⁵¹ Rigó Béla közlése.

¹⁵² Szergej Bulgakov: *A tulajdonnév*. 449.

¹⁵³ Baróthy Zoltán: *Ki a körzetből. Identitás és szabadság kérdései Bodor Ádám 'Az érsek látogatása' című regényében*. Iskolakultúra, 2002/12. 83–92.

¹⁵⁴ Kálmán C. György: *A szeméthalmok tövén*. Élet és Irodalom 1999/24. 17.

¹⁵⁵ Viszont megjegyzésre szorul, hogy a Paltin-berek eredetét a román palit-ra vezeti vissza (helyesebben: pãlit), 'elsárgult, fonnyadt' jelentést tulajdonítva neki. A pãlit-nek ezen kívül szótári jelentése: 'megütött, megcsapott', 'megperzselt, kiégett', 'barna, napégette'. A szövegbeli Paltin-berekben történetekre (oda viszi a narrátor a papnövendékeket villamost nézni) inkább a kiégettség, a múlt relikviáinak szétfoszlása jellemző. De a paltin (diakritikus jegyek nélkül) „egyszerű” jelentése 'juhar'. Nem kizárt, hogy ebben az esetben „egyszerűen” a juhar-berek jelentéssel rendelkeznek. Vö: Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint "második regény"*. 86.

¹⁵⁶ Bodor a már említett interjúkötetében óvatosságra inti az etimologizáló kutatókat, azt állítva, hogy az általa használt nevek közül csak a Pop Ivan hegyorom található meg a térképen, ezzel ellentétben bizonyíthatóan sokkal több van. Önreflexív mondataiban is elmozdul az általa írt térképbe foglalt

Frankovszk, Orsova, Komarnik, Vama Veche, Mangalia, amelyekhez hozzájárul egyes személynevek helynévi eredete, Colentina, Leordina stb. Bodor Ádám prózájában egy imaginárius térkép konstruálódik meg, amely tudat által teremtett képe a próza által behatárolt térnek. „Valódi” térképpel – nem a sinistrai kutyaólatat is bejelölőre gondolok –, annak koordinátáit betartva és követve viszont „olvashatatlanok” ezek a szövegek. Endemikus narráció létére következtetek ebből, ezen helyek narratív trópusként funkcionálnak, olyan elbeszélő funkciót is betöltő szövegrészek, amelyekből a hely rajza és képe, önálló, csak a szövegben funkcionáló térképe rajzolódik ki¹⁵⁷.

Bodor névadási szokását ironikus önreflexiója példázza, amely része az író írástechnikájának elrejtésére, a megfejteni akaró olvasás viszonylagosítására:

„Manyevuc, Manyevuc – ez a név járt Lamos fejében, miközben a metró mozgólépcsőjén állva a kijárat felé közeledett. Reggel, ébredése pillanataiban költözött bele ez a név (hangzása után csakis személynév ez, nem pedig gyümölcsök, betegséget vagy perrendtartási előírást jelölő szó), és azóta képtelen szabadulni tőle. Manyevuc vagy Manyevutz: többféleképpen is lehet írni a nevet. Kicsit örményesen hangzik,

névrendszeri mutatóktól. Arra a kérdésre: *Hogyan viszonyulnak tehát a kitalált, könyvbeli helység- és személynevek a valóságosakhoz?*” anekdotázásba kezd, viszonylagosítja mindazt, amire a kérdés vonatkozik: „Nagyon lazán, igen áttételesen, legtöbbször sehogy. A Pop Ivan nevű hegyorom az egyetlen, amely valóban föllelhető a térképen. És nagyjából azon a tájon, ahová történeteimet is helyeztem. Ez kétségtelenül, egyben támpont arra nézve, hogy körülbelül hová is képzeltem a *Sinistra* helyszíneit. [...] De történt éppen a névadás terén, a kosárfonókénál sokkalta félelmetesebb dolog is. A *Sinistra* megjelenése után némely kritikus kockázatos elemzésbe fogott, amikor a névadási szokásaimat próbálta megfejteni. A Dobrin helységnevet valamelyikük román családnévre vezette vissza. Nem illik ilyen titkokról föllebbenteni a fátylat, nem az író dolga, de én most megteszem. Valamikor, zsenge ifjúkoromban a Gyalui-havasokban barangolva egy öreg turistával találkoztam, és miután csatlakoztam hozzá, megpihelve egy hegytetőn, közösen számba vettük a környező magaslatokat. Ennek végeztével elmutatott messzire, túl a Jára vizén egy ködöktől homályos völgyre és azt mondta: az ott a Dobrin. A Dobrinból nem látszott az ég világán semmi, de a név, hangzásánál fogva azonnal megragadt bennem, és ahogy telt-múlt az idő, megtelt valami sejtelmes, örökösen ködfátylak mögött rejtőzködő világ titokzatos elemeivel. Számomra évtizedeken át maga volt a sejtelen, az is maradt, mivel soha nem jutottam el oda. Dobrin neve, miután ennyi időn át bujkált, lappangott bennem, egyszer csak előbukkant és megtalálta a maga méltó helyét Sinistra fiktív földrajzi és történelmi környezetében. Jóval a könyv megjelenése után Orbán György zeneszerző barátom megajándékozott a Radnai-havasok régi katonai térképével. Nekem is megvolt egykor, de valamelyik házkutatás alkalmával éber és szemfüles egyének magukkal vitték, hiányzott azóta is rettenetesen. Nos, a regény belső viszonyaiból annyi azért megsejthető, hogy helyszíne, fikció ide vagy oda, valahol az északkeleti Kárpátokban, Máramarosban keresendő. Egy alkalommal kinyitottam a térképet, és ujjammal ráböktem arra a tíz kilométer sugarú térségre, ami Sinistra geográfiai megfelelője lenne. Ujjbegyem közelében egyetlen szó virított: Dobrin. Egy jelentéktelen patakocska neve. A döbbenettől azóta sem ocsúdtam fel. Az ember addig-addig ügyeskedik, amíg kitalálja a szintiszta valóságot.” *A börtön szaga*. 186.

¹⁵⁷ Vö: Thomka Beáta: *Beszél egy hang*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001. 88.

bizonyára a v u c vagy v u t z végződése miatt, s ezzel az Issekutz tulajdonnévre emlékeztet, ám az is igaz, laikus ember számára a M a n y e valamivel örményesebb, mint az I s s e. Bár tudja a fene. Ha létezik Manyevuc nevű ember, az föltétlenül görnyedt hátú gyógyszerész, nőtlen, alapos és megbízható embere a szakmának.”¹⁵⁸ (Kiemelések: Bodor Ádám.)

Radnóti Sándor írja Bodor Ádám névadási poétikájáról: „Bizonyos, hogy Bodor Ádám irodalmunk legnagyobb névadói közé tartozik. De a névadás különös jelentősége másra is rámutat. Bodor a képzelet szabad termékének tartja a művet, amelyhez soha nem veszi igénybe közvetlenül azt, ami megtörtént vele. Sőt, munkái fordított viszonyban állnak a mindennapi valósággal. Számos anekdotája van arról, hogy utólag megtalálta a berlini telefonkönyvben a Muckermann nevet, hogy utólag fölfedezte az északi Kárpátokban a jelentéktelen Dobrin patakocskát, sőt, hogy erdélyi éveiben az Egy hely, ahol kosarakat fonnak című novellája nyomán egy kosárfonó műhely dolgozói olyannyira magukra ismertek, hogy bizonyos helyreigazításokat kértek. A képzeletnek ez az uralma azonban egyben a szöveg uralhatatlanságát is jelenti (a megtalált helyről az író maga sem mozdíthatja ki, ami odakerült). A nevet tehát nemcsak adja, hanem kapja is. S ez éppúgy teret nyithat egy romantikus, mint egy posztmodern poetológiai olvasatnak, továbbá teret nyithat az úgynevezett referenciális és az úgynevezett önreflexív olvasatnak is.

Annál is inkább, mert a névadásból további titkokat hámozhatunk ki. A zavarkeltés Bodorra olyannyira jellemző fogását. Ha a főhős családneve történetesen megegyezik az íróéval, az olyan olvasói reflexeket és elvárásokat indít be, amelyeket az író éppen azzal vesz számba, hogy nem elégíti ki őket. Másfelől viszont – mint megfigyelték – Bodor névadásai gyakran éppen a névvesztéssel vagy annak rémével függnek össze. Az identitást a név elvesztése mindenütt alapjaiban roppanthatja meg, mégis nehéz volna tagadni, hogy ez Bodornál egy helyre mutat: Kelet-Európára – e térség bumáskáira.”¹⁵⁹

2.1.2.3.8. *Cím-név elmozdulások*

¹⁵⁸ Bodor Ádám: *Mozgólépcső*. Helikon, 1980/4. 4., illetve In: *A Zangezur hegység*.

¹⁵⁹ Radnóti Sándor: *A megtalált hely. Bodor Ádám 70*. Élet és Irodalom, 2006. 02. 17. 7.

A cím paratextuális elem¹⁶⁰, a narráció határjelenségeivel hozható kapcsolatba, amelyek elválasztják a fikció világát az olvasó „reális” világától. Az elbeszélés egyik stratégiaileg legfontosabb pontja, amely ennél fogva a narráció központi kategóriáiról is megelőlegezheti a fontos tudnivalót. A cím a narráció identifikációs rendszerének egyik alapeleme, amely „megjelölő erejénél fogva [...] széleskörű szemantikai szerepet játszhat.”¹⁶¹ A *Sinistra körzet* címe egyben az egyik legfontosabb szövegformáló komponensnek, a teremtett térnek is a neve. A sinistra szó latin eredetű, etimológiáját tekintve: ’baljóslatú’, ’vészes’, ’vészejósló’, ’gonosz’, ’sötét’, ’gyászos’ jelentésekkel bír; román megfelelője, a ’sinistru’ (amelynek szótári jelentései között mind megtalálhatók az előbb felsorolt jelzők, kiegészülve az ’elemi csapással’¹⁶²) gyakran használt szó. Ezúttal beszélő névként azonosíthatjuk a Sinistra körzetet, mert a név jelentése determinálja a terület benépesítő személyek sorsát (ugyanakkor a térlakók is befolyásolják a tér meghatározottságát). A Bodor-nevek – a konkrét Sinistra névtől is eltekintve – beszélő nevek¹⁶³, a maguk módján: a nemzetiségi konglomerátumot beszélnek el.

Az *érsek látogatásának* címe nem tartalmaz konkrét nev(ek)et, a szövegben viszont minduntalan újabb nevű érsek beígérése történik. Ezzel a cím maga kiüresedik, névtelenné válik, ugyanis egyik beígért érsek sem érkezik meg, csak állandó mozgás, eltolódás van. A két regény közötti elmozdulás a címekben is megmutatkozik: a „Sinistra körzet” a terület jelöli, „Az érsek látogatása” pedig a temporális és cselekménybeli elmozdulást. A *Sinistra körzetben* (viszonylag) statikus a táj, *Az érsek látogatásában* viszont – a temporalitás, az időbeli apperceptíválás miatt, de a beidézett konkrét térváltás miatt (a Medvegyica folyó határmódosító szerepénél fogva) – elmozdulni látszik. Tehát nemcsak a személyek, hanem a földrajzi tér is változtatja, viszonylagosítja az önmeghatározását, behatárolhatóságát, ezért tartom célszerűnek (konkrét és átvitt értelemben is) határidentitásokról beszélni.

¹⁶⁰ Vö: Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). In Helikon, 1996/1. 82-90.

¹⁶¹ Vö: Csuday Csaba: *A név: a „Másik”, a névtelenség: az „Én”*. Café Babel, 2001/4. Tél, 18.

¹⁶² Vö: Bakos Ferenc: *Római-magyar kézikönyvtár*. Akadémiai Kiadó – Kriterion Alapítvány, Budapest, 1993. 688.

¹⁶³ Nem a Kovalovszky Miklós tanulmányában írt beszélő nevek alkategóriája szerint. Tolnai Vilmost idézi Kovalovszky, aki szerint a beszélő nevek „az irodalomban előforduló olyan tulajdonnevek, melyek már pusztán köznévi jelentésüktől fogva is testileg, lelkileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonságaikat.” Kovalovszky szerint „az irodalmi névadásnak ez a típusa megfelel az ősi primitív névadásnak.” Kovalovszky Miklós: *Az irodalmi névadás*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *A név hatalma*. 1992/3–4. 511–512.

2.2. Elhallgatás

„Ott vannak, csak nem látszanak.”

Bodor Ádám: *Tanyai lány*¹⁶⁴

„...amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell (...):

ezt kizárólag a filozófus vallhatja, az író, az irodalom, a művészet soha. (...)

A költészet és az irodalom pontosan ezen a határon kezd működni. (...)

Egy igazi írónak nem az a témája, amiről beszélni lehet, hanem amiről nem lehet.”

Mészöly Miklós: *Párbeszédkíséret*¹⁶⁵

2.2.1. Elhallgatásalakzatok

Bodor Ádám prózauniverzumának egyik szövegformáló komponense az elhallgatás alakzatának következetes megjelenése. A ki nem mondás, az elhallgatás helyén „megszólaló” szövegdarabok réseiben a rejtély, az elrejtettség, a titokzatosság, a megmutathatatlanság vagy az elutasítás „láthatóvá” válása lehet az olvasói keresés tétje. Az elhallgatás is csak a kimondás révén válik érzékelhetővé a megmutatkozás mögöttiségének tartományaiban.

A kihagyott, elrejtett, elhallgatott dolgok „ott vannak, csak nem látszanak”. Ezt az elrejtettséget próbálja felszínre hozni, érzékelhetővé, láthatóvá tenni az értelmező (jelen esetben jómagam), a benne foglalt kudarc lehetőségével is. A keresés a túlzott szándékoltságú kutatás kudarcát is magában foglalja: „Amit túlzott szándékoltsággal

¹⁶⁴ Bodor Ádám: *Tanyai lány*. In: *Plusz-mínusz egy nap. Novellák, karcolatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 38.

¹⁶⁵ Mészöly Miklós: *Párbeszédkíséret*. Kérdező: Szigeti László. Kalligram, Pozsony, 1999. 182.

keresünk, azt nem érjük el, a felismerések és értékek ezzel szemben megjutalmazták azt, aki elmélkedő életében képes volt feltárni azok spontaneitását.”¹⁶⁶

Maurice Merleau-Ponty *A közvetett nyelv és a csend hangjai* című tanulmánya alapján elmondható, hogy a nyelv és a jelentés nem esik egybe, mivel a nyelvben teremtődő jelentés a nyelv antropomorfizált arca, rétege. „Létezik a nyelv homálya: sehol nem ér véget, hogy tiszta jelentésnek hagyjon helyet, semmi nyelven kívüli nem korlátozhatja, a jelentés pedig csupán a szavakba kódolva jelenik meg benne.”¹⁶⁷ Vagyis a jelentéssel bíró nyelv nem fedi le a nyelv egészét. „A jel hiánya adott esetben jellé válhat, a kifejezőerő pedig nem a diskurzus egy elemének hozzáigazítása a jelentés minden egyes eleméhez, hanem a nyelv olyan művelete a nyelven, amely hirtelen elmozdul saját jelentése felé. [...] A nyelv kérlelhetetlenül szól, amikor lemond magának a dolognak a megnevezéséről.”¹⁶⁸ Amikor elhallgatást érzékelünk, a jel hiányát, akkor szól a nyelv a maga megfoghatatlan konkretizálhatatlanságában. Mihelyst jelentést tulajdonítunk az elhallgatásban megszólaló nyelvnek, antropomorfizáljuk. Ugyanakkor ezt – éppen azért, mert a nyelv szól – sohasem lehet teljes mértékben jelentéssé stabilizálni, konkretizálni. A Bodor-próza nyelve értelmezhetőségének nehézsége éppen ebből fakad, a nyomokat érzékeljük – Merleau-Pontyval szólva: – a csend hangjait és ezeknek egyértelmű jelentésekbe való átfordításának kudarcát.

„Márpedig ha kiverjük a fejünkéből az *eredeti szöveg* gondolatát, melynek nyelvünk a fordítása, avagy kódolt változata volna, beláthatjuk, hogy a *teljes* kifejezhetőség gondolata nonszensz, hogy minden nyelv közvetett vagy utalásszerű, vagy ha úgy tetszik, néma csend.”¹⁶⁹ (Kiemelés az eredetiben.)

Egy-egy általunk a szövegnek tulajdonított jelentés nem a szavakban, hanem „a szavak között van, az általuk körülhatárolt térben, időben és jelentés-összefüggésben, ahogy a moziban a mozgás az egymást követő mozdulatlan képek között jön létre.”¹⁷⁰ – mondja Merleau-Ponty. Az elhallgatás a filmkockák közötti szünetekhez, résekhez, hézagokhoz hasonlítható. Bodor Ádám próza-anyaga is ehhez hasonló: a filmkockák

¹⁶⁶ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. Ford. Szávai Dorottyia. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 177.

¹⁶⁷ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 144.

¹⁶⁸ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 145–146.

¹⁶⁹ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 145.

¹⁷⁰ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 172.

közötti szünetekben képződött elhallgatáshoz, csendhez. Hasonló a szobrász által megformázott, minuciózisan csiszolt darabhoz, a próza képszerűsége a festmény vagy a fénykép¹⁷¹ képességét idézi, a filmszerű vágások pontossága pedig a végső letisztítást eredményezi. A társművészetekhez (is) közelálló bodori prózában következetesen megjelenő elhallgatások viszont a nyelv médiumában történő teremtődés problematikusságát jelzik.

Ahogy valami a megnevezés, névadás által válik létezővé, valaminek a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvánítását jelenti. Másfelől az elhallgatás a nyelvben nyomszerűen működik, ott *van* a ki nem mondottak nyoma. Ezt a ki-nem-mondottságot érzékeljük az olvasásban, ezért az elhallgatás nem csupán megszüntetés, hanem teremtés, tételezés is. A moralitás-síkok elcsúszása azt vonja maga után, hogy nem lehet „ugyanúgy” megszólalni, az etika ellehetetlenítődött, mindennek elutasítása a róla való beszéd negációját és negligálását eredményezi. Az elhallgatás a hazugság elutasítása is, az élet- és rendszerhazugságok, álságok, színjátékok módszeres és következetes kerülése. Bodor Ádám prózája azt jelzi, hogy abban a világban, ahol az emberek közötti össze- és szétcsúszott viszonyok ellehetetlenültek, kikezdhetetlenül eltávolodik a moralitás kérdése, következésképp a tematizálása is megkérdőjeleződik. „A hallgatás korántsem azt jelenti, hogy néma valaki, hanem hogy nem hajlandó beszélni, tehát mégiscsak beszél.”¹⁷²

Ezért az elbeszélés lehetetlensége az *el*-beszélés, kikerülés által mutatkozik meg, a kimondás el-különböződése, a verbalitás hiteltelensége prezentálódik a Bodor-prózában. A hamis, hazug rétegek elutasítása, ezekről való „nem-beszélés” csak a hallgatás révén valósul meg, ugyanakkor az elhallgatás érzékelteti, hogy léteznek ezek a rétegek.

„A csend az, amikor semmi nem hangzik (vagy még nem hangzik) – a hallgatás az, amikor senki nem beszél (vagy valaki – személy – nem beszél). Hallgatás csak az emberi világban (és csak ember számára) lehetséges.”¹⁷³ – írja Mihail Bahtyin. A csend

¹⁷¹ (A fényképezés tematikusan is eleme a szövegnek, lásd: *Sinistra körzet* 49.: „Belekukkantottam a keresőbe, s a telepíngált kamion, a sofőr, a két szürke gúnár a két dobermannal mindjárt életre kelt kicsiben, a matt üvegen.”)

¹⁷² Jean Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Víg Árpád (ford.) Gondolat, Budapest, 1969. 44.

¹⁷³ Mihail Bahtyin: *Beszédelméleti jegyzetek*. In: *Uő: A beszéd és a valóság*. Orosz István (ford.) Madách, Bratislava, 1986. 519.

a nyelv csendje, ami kívül marad az emberin. A csend megfoghatatlan, dezantropomorf, tőlünk független entitás, antropomorfizálásával válik megfoghatóvá, hallgatássá, elhallgatássá.

„Hajthatatlan szigora: a csend beiktatásával írni.”¹⁷⁴ Pozsvai Györgyi Bodor-monográfiájának könyvborítójára is kiemelt mondata a Bodor által teremtett „szöveg univerzum” értelmezésének alaptételévé vált: a csend, a magány az író létérzékelése is.

A Bodor-epika feszültségének egyik forrása a csend ürességének megmutatása. Az elhallgatást követő szünetben, a megszakítás után közös gondolati síkra terelődhet a megszólaló és a hallgató. A valakivel való együtt-hallgatás olykor kifejezőbb, mélyebb megértést hozhat létre, mint a nyílt diskurzus.

A szavak, mondatok közötti csendben történik valami, a hézagban¹⁷⁵, a résben van az, ami elmondhatatlansága révén megjelenik, megmutatkozik, a csend hallhatóvá válik¹⁷⁶. A megszakítás nem hátráltatja a kommunikációt, hanem éppen az, ami lehetővé teszi a diskurzust, a dialógust, „a diszkontinuitás biztosítja az egyetértés kontinuitását.”¹⁷⁷ – írja Maurice Blanchot a megszakítás szerepéről. A beszéd a csendzóna nélkül nem létezhetne, nincs megszólalás megszakítás nélkül. A diskurzus létrehozásának feltétele a szekvenciális tagolás. A pauza, a szünet teszi lehetővé a beszélgetést¹⁷⁸, a megszakítás a váltást. „Megszakad, hogy meghallgattassék, meghallgattatik, hogy szóljon.”¹⁷⁹ – mondja Maurice Blanchot. Az – idegenségre, a végtelenséget jelölő hiátusra felelő – megszakítás bevezeti a várakozást, amely a két beszélő távolságát méri fel: a csökkenthető vagy csökkenthetetlen távolságot. A megszakítás révén a dis(z)kurzus dialógussá, azaz disz-kurzussá válik, amely által létrejöhet a kommunikáció. „A beszéd hatalma megszakad, és a megszakítás oly szerepet játszik, amely alárendeltnek tűnik, pontosabban az alárendelt váltakozás

¹⁷⁴ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. 12.

¹⁷⁵ Vö: Csiki László: *Két mondat között a hézag*. (Bodor Ádám hatvan). Élet és Irodalom, 1996/8. 9.

¹⁷⁶ Vö: Wolfgang Iser üres helyekről írott recepcióesztétikai szempontú elméletében írja, hogy egy szöveg üres helyei az értelmezésben jelentéshordozókká változhatnak. Lásd: Wolfgang Iser: *Az olvasás aktuusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s.k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv* I. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 241-264.

¹⁷⁷ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. In: Atheneum. Más(ik) – lét(e). 1995. 4. füzet. II. kötet. 134.

¹⁷⁸ Vö: „Ha valaki megállás nélkül beszél, a végén kényszerzubbonyba kerül.” Maurice Blanchot: *A megszakítás*. 133.

¹⁷⁹ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. 135.

szerepének, ám ez a szerep oly rejtélyes, hogy magának a nyelv titkának a hordozójaként jelenhet meg: a mondatok közötti szünetként, az egyik beszélő szüneteként a másikkal szemben, és figyelmes szünetként, az egyetértés szüneteként, amely megkétszerezi a kifejezés hatalmát.”¹⁸⁰

2.2.1.1. Az elhallgat(tat)ottak megszólalása

A hallgatás helyén az elhallgatott / elhallgattatott szólal meg, válik jelenlevővé.

Valami megmagyarázhatatlan, kiismerhetetlen, de rendszert alkotó *elhallgatott rend* működik a szövegvilágokban, a Bodor-prózát benépesítő emberek paradox módon otthonosan érzik magukat a körzeti rendben, a túlélésre rendezkedtek be, bizonyos kódok mentén igyekeznek kiismerni a világ rendjét. Elmondással és ellentmondással küzdő, töredékes a megszólalásuk, mert a térvilág is, amiben mozognak és amivel kölcsönösen meghatározzák egymást, ellentmondásokkal, törésekkel / töredékességgel terhelt.

A Bodor-prózában megjelenő emberek közötti kommunikáció minimális, redukált, az információ – amelynek emberek fölötti / mögötti áramlása behatárolhatatlan – viszont határtalan, terjedése leszűkíthetetlen, ezért uralkodhat a „mindenki mindent tud” elve.

A Bodor-prózában megszólalók, az érzékelhető hierarchia különböző fokain elhelyezkedő egyének, csoportok közötti diskurzus a hatalom által diktált feltételek között zajlik: a hatalom által meghatározott emberek a rend részeseivé, s ezáltal a rendszer nyelvének használóivá váltak. „A hatalom ugyanezen a nyelven szólal meg, megszólíthatósága éppen ebből fakad: nem kisajátítja a kódot, hanem használja. A hatalom nyelvbe férkőzése ezáltal lesz teljes: ha valaki megszólal, kénytelen lesz úgy beszélni, mint az erőszak képviselője.”¹⁸¹ – írja Szilágyi Márton. A hierarchia nyelvhasználata szempontjából érdemes összehasonlítani a *Sinistra körzet* kiváló román nyelvű fordítását az eredeti magyar nyelvű szöveggel. Marius Tabacu fordításában precízen érzékelt a magázódás-tegeződés viszonyának ebbéli megnyilvánulását, ugyanis a román nyelvben a többféle magázó-nyelvforma létéből adódóan nyilvánvalóvá

¹⁸⁰ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. 133.

¹⁸¹ Szilágyi Márton: *A tárnicsgyökér fanyar illata. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Tiszatáj, 1993/2. 82–86.

válí a diskurzusbán a társadalmi hierarchia különböző szintjein álló személyek közötti viszony¹⁸².

A nyelv nélküli, nyelvtelen, marginalizált, periférikus, de mégis a centrumhoz tartozó emberek, csak a hatalom által uralt és diktált szikár, bürokratikus, álságos, formalizált, közhelyekkel tűzdelt nyelvén képesek megszólalni. Ám ez a nyelvhasználat olykor átcsap ironikus megszólalásba, vagy a megszólalás megtagadásába, ami jelzi, hogy a hatalmi diskurzus sem képes teljes ellenőrzöttség alatt tartani a körzeti világot. Van valamiféle kölcsönös egymásrautaltság a hatalmi rendszer és kiszolgálói között, hiszen a hatalmi diskurzus nem lenne érvényes a neki kiszolgáltató (és az őt kiszolgáló) réteg léte nélkül. A sinistrai világban élő emberek részesei a hatalom által diktált rendnek, az elnyomottságban és kiszolgáltatottságban teljesen és öntudatlanul alá vetik magukat, a beilleszkedésük együttműködést feltételez, részét képezik a rendszernek. Ők is generálják a leképződött világot, amely nélkülük nem jöhetett volna létre. Ez a kölcsönösségi reláció nem egy adott, rögzíthető időpontban, hanem képlékeny és hosszas, szivárgásos, az emberekbe való „beleivódás” révén jött létre.

A beszédre, a megszólalásra való képtelenség általában az alá-fölérendelt viszonyok létét feltételezi. Az alárendelt egyén – perifériára való kiszorultsága révén is – nem képes a megszólalásra, önmaga irányítására, bármiféle ellenállás kinyilvánítására, alárendeltjévé válí a Másiknak. Ricoeur az emberi beszéd, a megszólalás mögött az erőszak jelenlétét feltételezi: „Az erőszak az, ami beszél és jelentésre tör. Ily módon fel kell tárnunk a diskurzus és az erőszak köztes mezejét, ami nem más, mint az emberi beszéd maga: diskurzus és erőszak elegye.”¹⁸³ A Bodor-művekben az elhallgatást választó megnyilvánulások, a ki nem mondott beszédek a hatalom erőszakjával való szembeszegülést is prezentálják a szereplők esetében, nyelvszemlélet szempontjából a korábban idézett Merleau-Ponty szöveghelyekhez kapcsolódóan elmondható, hogy a Bodor-szövegek elhallgatásként érthető szöveghelyei éppen hogy nem tesznek erőszakot a nyelven. Ezek az elhallgatás-helyek hagyják szabadon a nyelvet.

¹⁸² Lásd: Ádám Bodor: *Zona Sinistra. Capitolele unui roman*. (Traducere de Marius Tabacu) Koinónia, Cluj-Napoca, 2005.

¹⁸³ Paul Ricoeur: *Erőszak és nyelv*. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Jósöveg Kiadó, Budapest, 1998. 126.

A megszólalás elhárítását választók időélménye, időérzékelése, a szövegekben megjelenő atemporalitás, az állandó, meg nem szűnő, a múlt törlését is célul kitűző konstans jelen a felejtés stratégiáját mozgósítja: „a felejtésről mint menekülésről van szó és az őszintétlenség kifejeződéséről, elhárító stratégiáról.”¹⁸⁴ Erre utalhat Andrej Bodor Sinistra körzetbe érkezése utáni idővesztés élménye: „attól fogva sokáig nem tudtam, hétfő van-e, szerda avagy szombat. Az idő múlását a Dobrin oldalában a hófoltok alakváltozásai jelezték.”¹⁸⁵, valamint Nikifor Tescovina (korábban is idézett) utasítása a korábbi, körzeten kívüli élet elfelejtésére: „– Érted a dürgést, azt látom. És máris felejtse el a nevedet. Annyira, hogy ha véletlenségből meghallod a közeledben sziszegni, meg se rezzenj. Mindenhez fapofád legyen.”¹⁸⁶

2.2.1.2. Az elmondhatóságban rejlő kétely

Bodor Ádám írásaiban a szövegcsend a megismeréshez, az elmondhatósághoz, a megnyilatkozás hitelességéhez való hozzáférés kételyét tematizálja.

A szöveg elhallgatásai nemcsak valaminek az elutasítását, negációját jelzik, hanem a nyelv problematikusságát, a kifejezhetőségbe vetett kételyét is. „Az elhallgatás mint a verbális közlés szélső értéke az irodalmi nyelv korlátozott képességeit hangsúlyozza. A nyelvi kompetencia hiányára utaló metanarratív eljárások a nyelv »töréseinek« tekinthetők, melyben metafizikai világképünk, logocentrikus nyelvi kultúránk határai válnak láthatóvá.”¹⁸⁷ – írja Zsadányi Edit *A csend retorikája* című, kihagyásalakzatokat vizsgáló könyvében.

Az elhallgatás is határon van: a megszólalás és a némaság között. Az elhallgatás viszonyrendszert fejez ki: „Az elhallgatás az irodalmi nyelv olyan határesetete, amely érzékelteti a nyelven túli jelenséget, ugyanakkor ehhez a hozzáférhetőséget csakis a hallgatás képes biztosítani, amely a többi szószerű nyelvi elemhez viszonyítva jön létre.”¹⁸⁸ Az elhallgatás a nyelv és a nyelv csendjének (Merleau-Ponty) a határán

¹⁸⁴ Paul Ricoeur: *Emlékezet – felejtés – történelem*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 64.

¹⁸⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 21.

¹⁸⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 22.

¹⁸⁷ Zsadányi Edit: *A csend retorikája. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*. Kalligram, Pozsony, 2002. 7.

¹⁸⁸ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 98.

képződik. Ahogyan Zsadányi írja: „Az irodalmi elhallgatás csak nyelvben értelmezhető mint a nyelvhez tartozó hiánykategória, a kihagyás jelensége kizárólag a többi nyelv jelenlétében, azokhoz viszonyítva jöhet létre.”¹⁸⁹ Az elhallgatásalakzatokban maga a nyelv szólal meg, mint morajlás¹⁹⁰, ezáltal ennek befoghatóságának kételyét is hordozza. Bizonyos értelemben utalhatnak erre Zsadányi Edit alábbi mondatai: „Az irodalmi nyelv a közbeékelte elhallgatásalakzatok révén megfogalmaz egy olyan (nyelvi) állítást, hogy létezik nyelvileg hozzáférhetetlen tapasztalat.”¹⁹¹ „A kimondhatatlanság az egyetlen nyelvi kategória, amely még utalhat a nem emberi, emberi gondolkodással megközelíthetetlen természeti világra.”¹⁹²

A recepcióban többen foglalkoznak Bodor elhallgatásos, kihagyásos retorikai alakzatával. Balassa Péter szerint – aki az azóta többször idézett, *Az Eufrátesz Babilonnál* című elbeszéléskötetről írt kritikájában a magyar novellistaként aposztrofálja Bodort – „Bodor Ádám novellisztikájában van valami, ami a napnál is világosabb rejtélyre hasonlít: minden együtt van, nyilvánvaló, csak nem tudunk nevet adni neki, anélkül, hogy az untig csépelte „elhallgatásos” technikával élne. *Nála nincs mögöttes; ami látható, az a mögöttes.* Nem az a rejtélyes, amit nem mond ki, illetve ilyen nincs, hanem az, ahogyan ez a világ él, működik, egyben van, holott valójában elemeire széthullott. Szerkezeti abszurdum, mint Ottliknál a szaxoviola. Ez is csupán a mozdíthatatlanul arányos novella-forma és archaikus ballada összefüggését sejteti.”¹⁹³ (Kiemelés B. É.) Fontos kiemelni a Balassa-idézetből, hogy a Bodor-szövegek esetében nem mögöttes, kikövetkeztető, „elhallgatott” szöveghelyek vannak. Az ilyen típusú elhallgatásnak számos példáját megtalálhatjuk többek között a diktatúrában az úgynevezett sorok közötti olvasásmód áthallásaiban, ahol éppen ezért az elhallgatás egyszerűen kihagyás volt, hiszen a kollektív befogadó-közösség tagjai egyértelműen dekódolhatták a kihagyott, el nem mondott elemeket (például így működtek a Sütő-

¹⁸⁹ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 98.

¹⁹⁰ Vö: Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin betűk, Debrecen, 1999. 103.

¹⁹¹ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 99.

¹⁹² Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 347

¹⁹³ Balassa Péter: *Bodor Ádám novelláiról. Az Eufrátesz Babilonnál*. *Életünk*, 1986/8, 757., In: uó.: *A látvány és a szavak (Esszék, tanulmányok 1981–1986)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987, 175–181.

drámák korábban népszerű, parabola-szerű befogadásai, és éppen ezért veszítettek népszerűségükből a referenciaként működő rendszer megszűnése után¹⁹⁴.)

2.2.1.3. Elhallgatás a szövegterekben

A Bodor-próza összességét alkotó novellák és regények történeteinek, cselekményeinek pontos, rögzíthető meghatározása az elliptikusság miatt szinte a lehetetlenség határát súrolja. S mivel a megnevezés egyben birtokbavétel is, Bodor (talán) a saját szövegeit is távol tartja magától. Azért eszközöl rajtuk kisebb-nagyobb, olykor elenyésző, olykor nagyon is releváns változtatásokat, mert az utólagos, szövegbe való beavatkozás viszonylagossá teszi a benne foglaltakat is.

A novelláknak, elbeszéléseknek legfőként a vége „hiányzik” (ha ezt a különböző, átfírt változatokban a szerző utólagosan pótolta¹⁹⁵, akkor az – véleményem szerint – az írás „kárára” vált a túlmagyarázás, feszültségcsökkenés révén). A feltételezések, a különböző értelmezési variánsok az interpretációk nyitottságát biztosítják, s így folyamatos feszültségben tartják az olvasás folyamatát. Eldönthetetlen, hogy mi lett az öngyilkosjelölttel a *Vonat*¹⁹⁶ című novellában. Az elbeszélés folyamából kimarad úgy az előzmény, mint a végkifejlet, s úgy van szó valamiről (vagyis az öngyilkosságról), hogy nincs is szó róla. A Bodor-prózában tipikusan előforduló „valaki”, névtelen akárki öngyilkosságának megjelenítéséből hiányzik az oda vezető út bemutatása. Sőt, maga az öngyilkosság prezentálása is hiányzik, a szöveg nem ad megnyugtató választ arra, hogy valóban bekövetkezett-e az esemény. A mozdonyvezető és a fűtő látszólag semmitmondó, elterelő – a novella felütésében bevezetett témához képest elmozdított szinten zajló – párbeszéde csak fokozza az olvasóban maradt feszültséget: „– Mi az? / – Kiskutya – mondta a mozdonyvezető. / Egy férfi odajött és felnyúlt a kosár után. Mosolygott. / – Köszönöm – mondta. / – Viszlát. – A mozdonyvezető is mosolygott. A fűtő mellette állt. – A szobrász volt – magyarázta neki. Álltak az ajtóban, várták, hogy

¹⁹⁴ Vö: Boka László: *Dráma és történelem. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 672–688.

¹⁹⁵ Lásd: *A Zangezur hegység, Imola asszony kísértése, A krétaszag eredete* novellákban stb. Erről bővebben lásd: Bányai Éva: *„határátlépés” következményei. Bodor-szövegvariációk vizsgálata*. In: Bányai Éva – Szonda Szabolcs (szerk.): *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008. 163–164.

¹⁹⁶ Bodor Ádám: *A vonat*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 58–61.

lekapcsolják őket. / – Jól jöttetek? – kérdezte letről a vasutas. / – Jól hát. Simán. / – Akkor viszlát. / – Viszlát.”¹⁹⁷

A *réten*¹⁹⁸ című novellában Göb és a narrátor úgy temetnek el, büntetésből, egy élő macskát, hogy arról közben szó sem esik. A *tanú*¹⁹⁹ című elbeszélésben szintén a „legfontosabb” marad ki: mi vagy ki ellen, mi okból tanúskodik „félre” Jakab. (A példákat hosszasan lehetne sorolni.) De legtöbbször a cselekmény színhelye és az esemény(ek) ideje van elrejtve, ami teret engedhet az általánosításnak, többértelműsítésnek.

A szöveg szűkszavúsága korrelál a megszólaló szereplők szűkszavúságával: „A dolinai *nem valami bőbeszédű népség*, így mindössze annyit lehetett megtudni, hogy a szökevények, mivelhogy valószínűleg egyenesen a hulladék mélyéről érkeztek, még a ketrecből is rettenetes büzt árasztottak.”²⁰⁰ (Kiemelés B. É.) – áll *Az érsek látogatása* című regény első oldalain, mintegy szövegbeli utasításként is, hogy ne legyenek túlzott elvárásaink a Senkowitz nővérek szökési történetének kinyomozása tisztázásában. *Az érsek látogatása* és a *Sinistra körzet* szövegtereire egyaránt jellemző az elhallgatások, ki nem mondások, szűkszavú utalások alkotta rendszer. Az esetleges „bennfentes” megszólalásra, véleményformálás közlésére azonnali leállítást a válasz. „Legközelebb majd meglepem – mondta. – De nagyon. Kieresztem a kerekekből a levegőt, például, vagy valami ilyesmi. Esetleg kifordítom neki a gumibelsőket. Menjen el tőlünk örökre a kedve. / – Még hogy megálmodta... – próbálkozott az egyik szürke gúnár. / – A lengyel elvtársak, azt hiszem, szántsándékkal átverték minket – jegyezte meg a másik. / – Azt ajánlom, *hallgassanak*.”²⁰¹ (Kiemelés B. É.) – némítja el kiszolgálóit Coca Mavrodin, amikor a sikertelen Mustafa Mukkermanos motozásos-esemény végén értelmezni próbálják a történeteket. Egy – a szövegvilágban valós, megtörtént – eseményt a „szemtanúk” megpróbálják „szabadon” vagy önkényesen kommentálni, a kommentárok leállítása, elhallgattatása pedig az autoritás azonnali megnyilvánulásaként mutatkozik meg: tiltott bármit is a saját nézőpontjukból értelmezniük, mindez a legszigorúbb elhallgattatással jár. Az ezt követő elhárító párbeszéd is az esemény másként történésére,

¹⁹⁷ Bodor Ádám: *A vonat*. 60–61.

¹⁹⁸ Bodor Ádám: *A réten*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 27–30.

¹⁹⁹ Bodor Ádám: *A tanú*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 46–57.

²⁰⁰ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 9.

²⁰¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 54.

a megtörténtek eliminálására, az átélt események relativizálására, a félreinformálásra szólít fel. „Dehogysis hasítom ki neki a gumibelsőket – kiáltott utánam. – Én tudtam a legjobban, nincs nála semmi. Nehogy elhiggyen rólam ilyesmiket. / – Gondoltam is, hogy csak viccelni tetszik. / – Ha most maga is belegondol egy kicsit, mi történt, rájön, ez az egész meg volt beszélve a lengyel kollégákkal. Csak gyakorlatot tartottunk. / – Szó, ami szó, magam is így sejtettem. / – Dehogysis sejtette. Ezt a fontos dolgot tőlem tudta meg most, hogy elárultam magának.”²⁰² A hatalom képviselője közli, „elárulja” a hivatalos értelmezést: explicitté válik a hatalom diktatórikus működése, amely előíró struktúráként funkcionál: az általa értelmezett változat elfogadását teszi kötelezővé, s annak módszerét is bemutatja (vagyis elárulja, hogy *kell* érteni).

A hallgatás az egyedüli módja az elleplezésnek, a tények elrejtésének, amely egy közhelyre is utaló katakrézis formájában hangzik el: „Akkor talán jobb is, ha most elhallgatunk. Az üvegnek is füle van.”²⁰³ – mondja Gábrriel Dunka Elvira Spiridonnak, miután összeszedi ázottan és meztelenül az út széléről, és házába szállítja. Az állandó ellenőrzöttség tudata a konstans félelmet generálja, a regényvilág szereplőit „a mindenki mindent tud”-elv ismeretében, a rettegés, kiszolgáltatottság árnyékában a hallgatás, elhallgatás viszonymeghatározó jellege dominálja.

A hang materialitása is a diktatórikus rendszer összefüggéseit hozza felszínre. Az *érsek látogatásában* Gábrriel Ventuza és Valter Comes Hamza közötti börtönbeli párbeszéd ezt mutatja be. A szavak nem elszállnak, hanem a felületekre tapadnak, fennakadnak, felszívódnak. A drótháló, a fal mint a hang ütközési felülete egy ellenőrző, felügyelő struktúra kontúrjait rajzolja meg: „A dróthálót is, mintha csak a sok elröppent, tétova szó tapadt volna meg rajta, szürke lepedék borította, és amikor Hamza megszólalt, közelségétől fölizzott, kifényesedett. A drótháló résein Hamza szaga is átszüremlett, olyan volt, mint a fegyőré, csakhogy még annál is fullasztóbb, fanyarkás, édeskés, mint a rothadó rongyoké. Gábrriel Ventuza émelegni kezdett, eleredtek a könnyei, még a nyála is kibuggyant, miután annyira tele lett vele a szája, hogy nem bírta lenyelni. A falon a penész, mint a szivacs beitta a hangot, ráadásul Hamza szavai – mintha vattából lettek volna – még a dróthálón is fönnakadtak; inkább csak egymás szájáról olvasták le a

²⁰² Coca Mavrodin és Andrej Bodor párbeszéde a Mustafa Mukkermanos motozásos-jelenet végén. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 54.

²⁰³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 147.

betűket.”²⁰⁴ A kimondott, elhangzott szó rögzíthető, ami által ellenőrizhetővé válik, ezért „hangtalanul”, a szájról leolvasható betűk „képével” kommunikálnak.

A nem-hallás, meg-nem-hallás színlelt háritásként funkcionál, Andrej Bodor – mint a szövegösszefüggésekből kiderül – igencsak jól hallja Mustafa Mukkerman „hívó” szavát, mert később az ő segítségével szökik meg a körzetből. Ennek ellenére mondja, hogy „Fogalmam sincs, miről beszélsz. Nem hallottam abszolúte semmit.”²⁰⁵ – de ezt csak a későbbi szöveginformációkból következtetheti ki az olvasó, az adott párbeszédszituációban két ellentétes állítás ugyanolyan érvennyel kerül egymással szembe.

A vállalt elnémulás mint tudatos tiltakozás a szituációval való szembenállásként nyilvánul meg az elfogott Senkowitz nővérek reakciójában: „Ez molesztál minket. Azért sem mondunk neki semmit. Még egy szót sem. Képzeld, Eronim atya, megnémultunk. Meg sem bírunk mukkanni. // És valóban ez volt az utolsó szavuk.”²⁰⁶

Az elnémulás, a csend körzetbeli térspecifikum is – a zavaró, nyivákoló sirályok (Bogdanski Dolina), gágogó, vijjogó vadludak (Sinistra körzet) riasztó, félelemkeltő hangjai ellen. *Az érsek látogatásában* a mindent elborító szemét és az általa képzett bűz, szag némítja el a teret, elnyomván az elmondhatóság lehetőségét. „Amióta Bogdanski Dolinán szemetet tárolnak és a hulladék halmai akkorára nőttek, hogy elállják az északi szelek útját, a város fölött már déltájban elhomályosul a levegő, csak a bűz kocsonyás harangja remeg a háztetők fölött, *elnémulnak* benne még a legvadabb sirályok is. A falak közé *zsibbasztó csend* ereszkedik, csak a legyeket lehet hallani, amint koppannak az ablakokon. Áthatolnak még az üvegen is, mint fekete ostorcsapások végigsuhintanak a homályos szobákon. Az embert ilyenkor elhagyja minden ereje, és ha nincs éppen halaszthatatlan dolga, elnyúlik a ház legeldugottabb sarkában szundítani.”²⁰⁷ (Kiemelés B. É.)

A körzetekben uralkodó félre-beszélés, a sinistrai „Majd mindenkinek mást mondok”-elv miatt hiteltelenné válik a lehetséges igazmondás is, *Az érsek látogatásában*

²⁰⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 53.

²⁰⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 52–53.

²⁰⁶ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 12.

²⁰⁷ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 13–14.

elhangzó „Legjobb mindig az igazat mondani”²⁰⁸ inautentikusan hangzik, a szöveggörnyezet nem biztosítja az igazmondás lehetőségének feltételét. A körzeti rend szintjén viszont mindkét állítás elfogadható „igaz” vagy „hamis” megszólalásként egyaránt.

A korábbi, az elbeszélő által megtörtént eseményekként elmondott „tények” relatívvá, viszonylagossá válnak a narrátorok saját – többnyire párbeszédekben elhangzó – állításaikkal szemben, a (le)tagadás által hiteltelenítik korábbi állításukat, az állítást követő mondat visszavonja a megtörtént esemény tényszerűségét. Az Andrej Bodor köpési jelenetéhez²⁰⁹ hasonlóan, ahol a két, különböző személyek által reagált, a tény letagadására vonatkozó állítás – mivel ugyanazon a körzeti beszédszinten helyezkednek el – autentikussá is teheti a tagadást, ezek a szöveghelyek az igaz / hamis dichotómia eliminálására tesznek javaslatot, *Az érsek látogatásában* is megtörténik (nem) egy korábbi történet letagadása: „– Hm, érdekes – hümmögött Gábiel Ventuza –, de azt hiszem, engem most összetéveszt valakivel. Én nem tudok semmiféle utazókosárról.”²¹⁰ – állítja Gábiel Ventuza, miután egy korábbi szöveghelyen arról értesülünk, hogy ő hozta le a remetéktől a robbanóanyagot tartalmazó utazókosarat.

Az érsek látogatásának a címe is a regénybeli elliptikusságot reprodukálja: az érsek meg-nem-érkezése, a látogatás folyamatos elhalasztódása, de a mondott történet a köré való formálódása is a kimondhatatlanságot, elmondhatatlanságot jelzi. Miközben „mindent” megtudunk Gábiel Ventuzáról és –től²¹¹, az eredeti történet, az „eredettörténet” diszkvalifikálódik.

A hatalom által gerjesztett félelem, rettegés sem szövegszerűen mutatkozik meg, ahogyan a mindent elborító bűz, a levegőben is benne van. A szöveg elhallgatja az erre

²⁰⁸ „És ha találkozik valakivel? – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédokhoz. Legjobb mindig az igazat mondani.” Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 115.

²⁰⁹ Vö: 2.1.2.3.1. fejezet.

²¹⁰ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 88.

²¹¹ Az én-elbeszélő Gábiel Ventuza tetteire is vonatkozó „mindentudása” ez utóbbinak a hegyeken túli, szökésük utáni elbeszéléseinek köszönhető: „Évekkel később Gábiel Ventuzával Ivano Frankovszkban éltünk száműzetésben, és gyakran kijártunk kagylózni a Fekete Prut holtágaira; ott, ahol senki sem hallott minket, mesélni kezdett emlékeiről. Azokról, amelyek közelebb vinnék élete nagy rejtélyéhez. Százszor és százszor elmesélte majdnem szóról szóra ugyanazt, ami igazából valószínűleg akkor kezdődött, amikor Hamza váratlanul életjelt adott magáról, és üzent neki – nem valamelyik bukovinai helyőrségből, hanem a komarniki börtönből.” Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 49.

vonatkozó konkrét utalásokat, de a szituációk (Burduf doktor vizitjei, Coca Mavrodin látogatásai stb.), a minimális leírások (a világító szemű hiúzok, szeszélyes időjárás-változások), a képiség (pl. a korábban kifejtett szavak tapadása) révén nyer teret.

A kimondás mögötti elrejtés, a dolog lényegi vonatkozásának elhallgatása jelenik meg Andrej Bodor és Aron Wargotzki többbélbeli párbeszédében is, amelyben nem hangzik el konkrét utalás arra vonatkozóan, hogy gyilkosság készülődik. „Dögrováson vagy. / – Én? / – Abbiza. Beteg vagy sajnos, nagyon. / – Én? Azt mondd? Nincs nekem semmi bajom. Csak teleettem magam földdel, és most nyomtatékul egy kis tejet kívánok. / – Ejnye, Aron Wargotzki, ne bolondozz. Engedd meg, hogy biztos forrásból tudjam, mi is a bajod. Már csak azért is, kérve kérlek, saját érdekedben maradj nyugton.”²¹² „Akkor utoljára Aron Wargotzki megszólított: / – Azt hiszed, nem tudom, mire készülsz? Azért is, most már tudni szeretném a neved. Mondd meg végre, ki az ördög vagy? / – Aron Wargotzki, úgy érzem, nem ez a megfelelő időpont a bemutatkozásra. Annyit azért elárulhatok, Andrej Bodor álnéven éltem a körzetben. Kérlek, egy ilyen nevű embernek nézd el ezt az egészet.”²¹³ „A kimondott szavak a hallgatás által nyerik el súlyukat: a dolgok lényegi vonatkozásait nem fejezik ki, csak jelölik azt” – fejt ki Szilágyi Márton ugyanerre a részletre vonatkozóan.²¹⁴

A szövegbeli elhallgatást erősíti a sinistrai medvék²¹⁵ szerepe: különleges státusukat senki nem vitatja, s „hallgatólagosan” elfogadják a „kormányzati medvék”²¹⁶

²¹² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 118.

²¹³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 120.

²¹⁴ Vö: Szilágyi Márton: *A tárnicsgyökér fanyar illata*. 84.

²¹⁵ Nem kívánok „igazságot osztani” a Pozsvai Györgyi-féle mitizáló medve-értelmezés és az arra reflektáló, a magyarországi és erdélyi olvasók (és olvasatok) közötti éles cezúrát húzó Orbán Kinga-féle, erős referencialitású műértelmezés között. Pozsvai Györgyi értelmezésében a medvék sinistrabeli szerepe mitikus megközelítésben nyer szerepet: „Egy elhagyatott kápolnában és bányák mélyén, vagyis a lélek felső, illetőleg alsó régiókba vezető útjának archetipikus pontjain, a megtisztulás, illetve az ismeretlenbe történő alászállás jelképes helyein – a benső megújulás és az (ön)megismerés groteszk-profán ellentételezéseként medvékről gondoskodnak. A mitikus hagyományok a medvét mint szent és/vagy áldozati állatot tisztelik; az ember állati alteregója, a lélek megtestesülése. A soha meg nem mutató állatok rezervátumáról mint a titokzatos sötétségben lakozó ismeretlenről, mint a »valami«-ről gondoskodnak/gondolkodnak az ittlakók.” Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. 155–156. Orbán Kinga ezzel ellentétben „az erdélyi olvasó emlékezethorizontját” (Orbán Kinga kifejezése) emeli ki, utalva „a nagy despota” medveszaporító és nekik különleges státust biztosító szerepére. Orbán Kinga: „*A dolog a medvéktől is függ...*” Helikon, 2000/4. 11–12. Úgy vélem, a szövegbeli „belső” információk is elég támpontot nyújtanak a medvék különleges szerepének hangsúlyozására, ennek alátámasztására nincs szükség ilyen „erős” mimetikus olvasatra. Csiki László Bodor regényírói ambícióiról írva említi, hogy: „Azt a regényt máig nem írta meg. Írt egy másikat, egy pártfőtítkári medvevadászatról, de annak kihúzta a nagyját. Ebből lett a *Sinistra körzet*. Néhány medvét azért meghagyott benne.” Csiki László: *Két mondat között a hézag*. 9.

körzetsmeghatározó szerepét. Úgy uralják a körzetet, hogy közben – a róluk való néhány szövegbeli utaláson kívül – nincs konkrét, „látható”, „tapasztalható” képük, csak a „nyomuk” létezik. Az elhagyott bányajáratokban és a bontásra ítélt kápolnában tenyésztett medvék szemrevételezése – mint már a regény első bekezdéseiből kiderül – ezredesi hatáskörbe tartozott, az egyetlen körzetbeli fényképész fotózási tevékenysége is csak a medvék „rögzítésére” redukálódott²¹⁷, amely rögzíthetőség – pontos számuk meghatározatlanságából adódóan²¹⁸ – erősen megkérdőjeleződik. A láthatatlan, körülírhatatlan hatalmat jelképezik, kívánságaik kielégítésére rendelődik alá a körzet: „És az igazat megvallva, a dolog a medvéktől is függ, mit kívánnak majd.”²¹⁹

A medvék is „odafönn”, a rezervátumban vannak, ahova Andrej Bodor is tart fogadott fia kiszabadítása érdekében, s ő maga is beletanulna a „medvészség” rejtelmeibe, ha esélyt kapna rá a medveszagába burkolózó Oleinek dokitól. Ez utóbbi vélhetően a minden nyelven beszélő tehetsége miatt nyerte el a különleges státusú állatok igazgatásának jogát, a főmedvészséget.

A Genette-i explicit ellipszisek²²⁰ mindkét regény alapvető alakzatai. A pontos időmeghatározást eltérítő elhallgatások meghatározzák a regények időstruktúráját: a Sinistra körzetbeli időutalások (a „nem sokkal ezután”, „sok évvel később”, „egy tavaszi napon”) a temporalitás meghatározhatatlanságát növelik, a legfőbb, legpontosabb időviszonyítási elem Mustafa Mukkerman csütörtöki határátlépése, de soha senki nem tudja, mikor van csütörtök. Illetve Mustafa Mukkerman érkezése és Sinistrán való áthaladása révén határozódik meg a csütörtöki nap, nem egy külső, biztos viszonyítási pontként. Mustafa Mukkerman végleges távozásával pedig megszűnik ez az egyetlen belső viszonyítási pont is.

²¹⁶ „a természetvédelmi terület burkus medvéit [fényképezték] a kormányzati nyilvántartások számára.” Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 44. „– Ha nem tudnád, ez határövezet. Azonkívül a közelben kormányzati medvéket tartanak.” – mondja Andrej Bodor a liga emberének. (125.)

²¹⁷ „Abban az időben, amikor fogadott fiam nyomait keresve Dobrinban éltem, az egész erdőkerületben egyetlen fényképész működött. Ez az egy is kizárólag a hegyivadászoknak dolgozott. És még csak nem is terepszínű hegymászó katonákat fényképezett, vagy a pirosított szájú irodistákat, hanem a természetvédelmi terület burkus medvéit – tartottak belőlük az erdőn vagy százharminc-száznegyvenet – a kormányzati nyilvántartások számára.” *Sinistra körzet*. 44.

²¹⁸ A „legpontosabb” meghatározás a „párszáz” (*Sinistra körzet*. 10.), de előfordul „száz-százötven” (21.), „százharminc-száznegyven” (44.), „hatvan-hetven, de lehet, százhatvan-százhetven” (82.).

²¹⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 21.

²²⁰ Vö: Gérard Genette: *Az elbeszélő diszkurzus*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. I. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996.

Az *érsek látogatásában* ez a szerep Medárd napjára hárul, ahhoz viszonyítva („Medárd előtt egy héttel”, „Medárd szombatján”, „Medárd előtt való nap”, „Medárd előestéjén” stb.) történik a cselekmény, csak senki által nem világos, mikor van Medárd, s noha valamilyen kronológiát sejtetnek az utalások, ez is az elbizonytalanító technikát erősíti. „A földarabolt, mozaikokra bontott történetet – ha az első olvasás után nem, de a második után bizonyosan – viszonylag könnyen összerakhatjuk. Az egyes eseménymozzanatokra többször utaló, többféle jelen és sokféle múlt között oszcilláló, olykor rákmenetben haladó történetmondás azonban megkeveri az olvasót, s ezzel a szerző teljes mértékben eléri célját.” – írja Olasz Sándor.²²¹

2.2.1.4. Szerkezeti elhallgatás

Nem csak szavakkal, szövegrészekkel, hanem a szerkezettel is bizonyítani lehet az elhallgatást, a Bodor szövegek fragmentalizáltsága, az eseményekben, történetrészekben való bemutatás, a folytonosság hiánya is a töredékességet, az elhallgatást implikálják.

A *Sinistra körzet* szerkezete is utal az elbeszélhetetlenség, az elmondhatóság problémáira. A recepcióban bőségesen tárgyalt²²² novellafüzér versus regény szempontjából a *Sinistra körzet* szerkezete is a kihagyásos, elhallgatásos elbeszélői technikát generálja, amely kihatással van a szövegvilág egészére is. (Az alcím biztosítja ezt a lehetőséget: *Egy regény fejezeteiből* akár el is maradhat egy-két rész, vagy pótolható, továbbírható.)

„Végső soron egy szöveg műfaji helyzetének meghatározása nem magának a szövegnek a dolga, hanem az olvasóé, a kritikusé, a közönségé, akik igenis elutasíthatják

²²¹ Olasz Sándor: *Érsekre várva. Bodor Ádám: Az érsek látogatása*. Forrás, 2000/6. 106.

²²² „Nyitott, kényszerűen nyitott formát előlegez az alcím (s valósít meg a szöveg), olyan elbeszélő formát, ahol nem a tér és az idő valamiféle harmóniájára utaló elbeszélés a jellegadó, hanem a közeg és a lírai egységesítés metaforikus-látomásos eszközrendszere.” Alexa Károly: *A hely, ahol lak(t)unk. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Uő.: *Eleitől fogva*. Kortárs Kiadó, 1996. 190. „A Sinistra körzet szerkezetileg nyitott, az egyes fejezetek önmagukban is megállnak.”, illetve „Bodor Ádám műve nem törte meg látványosan a formaalakító konvenciót, mégis a szövegváltozatok közötti átfedésekben és az eltérésekben olyan mozzanatok rejlenek, melyek műfaji és formatorténeti szempontból hagyománymegújító jelentőségűek. Attraktív eljárások helyett tehát kompozicionális, tematikai és motívikai vonatkozásban egyaránt óvatos, de következetes transzformációk tapasztalhatók, melyből eredően a *Sinistra körzet* nem csupán novellaciklusként, hanem regényként is olvasható, hiszen a XX. század végére ezzel a műformával szembeni elvárások is lényegesen megváltoztak.” Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám*. 136.

a paratextuálisan követelt státuszt. A műfaj ismerete nagy mértékben meghatározza és irányítja az olvasó »elvárasi horizontját«, s így a mű fogadtatását.”²²³ – írja Genette, s a recepció széleskörű hozzászólásait tekintve egyetérthetünk a kijelentéssel.

„A mindig, mindenütt és bárhol visszatérő témák és nyelvi szerkezetek mindegyik könyv szerkezetének egyaránt szerkezeti elemeit alkotják, amelyeket maga az átfogó és folytonosan ismétlődő szerkezet szinte eltüntet magában.”²²⁴ – írja Somlyó György Edmond Jabès „Könyvei”-ben fellelhető ismétlésekről, ez fokozottan érvényes a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatásának* repetált elemeire is. Bengi László a *Szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*²²⁵ című tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hogy az ismétlésekben megjelenő elkülönböződések dekonstruálják a történeteket. Az iteratív, repetitív szerkesztésmód az elhallgatást indukálja, valaminek a (módosult) ismétlése másnak az elhallgatására, eltüntetésére irányul. Az ismétlések viszont – mivel nem önazonos formák repetálásáról van szó – viszonylagosak és elmozdulnak²²⁶. „A mű fő poétikai jellemzőjévé – a mitikus szöveggént való interpretáció korlátainak felismertével – a nemidentikus iteráció válik; episztemológiai-nyelvszemléleti szinten pedig a jelentések rögzíthetlensége, a nyelv uralhatatlansága.”²²⁷ Kovács Béla Lóránt a műfaji meghatározhatatlanságot a *Sinistra körzet*ben szereplő „hibák”²²⁸, a különböző szöveghelyeken másképp bemutatott, leírt események, személyek, tárgyak stb. felsorolásával bizonyítja a regény töredezettségét. „Akkor pedig, amikor az eltérő módon elrendezett történetelemek egymással kizáró viszonyban álló elbeszéléseket hoznak létre, azt mutatják meg, hogy a regény

²²³ Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). In: *Helikon*, 1996/1. 82–90.

²²⁴ Somlyó György: *Kommentár a (Kereszt- és hossz-)metszetek Edmond Jabès „Könyvei”-ből című műhöz*. In: Atheneum. *Más(ik) – lét(e)*. 1995. 4. füzet. 2. kötet. 4.

²²⁵ Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Szépliteratúrai ajándék, 1997/1–2, 113–129.

²²⁶ Vö. Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. 121.

²²⁷ Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. 122. Ugyancsak Bengi írja: „Az ismétlések egyszerre teszik lehetővé a fejezetek nagy részének (relatív) önállóságát, biztosítják az egyes darabok nagyobb kompozíciókba szervezhetőségét, és válnak szükségessé a regényforma – ennek kompozicionális elveit, koherenciáját részint meg is őrző – fragmentalizálásakor.” 116.

²²⁸ „Hibák” nem csak a regényszövegben, hanem a kritikákban is bőséggel előfordulhatnak, pl. a Kovács Béla Lóránt tanulmányában is: állításával ellentétben a szövegben sehol nem szerepel, hogy Andrej Bodor öt évet töltött a körzetben, csak az, hogy öt éve nem volt nővel, vagy négy-öt, illetve öt évet várt a Béla Bundasiannal való találkozásra.

integritását biztosító nagy egész hiányzik.”²²⁹ Úgy vélem, a *Sinistra körzet* ezekkel a nyilvánvaló „hibákkal” utal a történet elmesélhetetlenségére, vagy az elbeszélhetetlen „történet” elmesélhetőségének egyedüli és lehetséges módjára.

2.2.1.5. Az elbeszélők elhallgatásai

A regények narrátorai gyakran élnek az elhallgatás alakzatával, ami implikálja a művek olvasó által rekonstruálható történetek elbizonytalanítását. Az elbeszélők pozícionáltsága, pontosabban a pozícionáltság hiánya is az elbeszélés problematizálására hívja fel a figyelmet. Margócsy István szerint Bodor nem elhallgatja mindazt, amiről nem akar beszélni, a mögöttes összetevőket, hanem nem is érinti őket, ezek számára nem is léteznek. „Bodor e téren ritka impozáns radikalitással járt el: novelláinak szikár, kopár fensége ennek az aszketikus önkorlátozásnak köszönhető. Mindebből azonban probléma is fakad: ha az elbeszélés egyes szám első személybe csúszik át, meginog hitelessége. Ha ugyanis az elbeszélő (fiktív) önmagáról ír, nem tehet úgy, mintha ugyanúgy nem tudna mozgatókról és összetevőkről, mint harmadik személy esetében. [...] Ilyen esetekben a rejtélyes világ elhallgatások halmazává válik csupán, s a titok átmegy titkolózásba: nem a világról, hanem az elbeszélő személyéről kell feltételeznünk valamit, amihez nincs meg egyébként a novellán belül a fogódzónk.”²³⁰ Margócsy ugyan csak a novellák elbeszélőiről beszél, de – mint a Margináliákban²³¹ megszólaló kommentárok is jelzik –, novella-értelmezéseiben latensen jelen van a *Sinistra körzettel* való folyamatos összehasonlítás, következésképp a fenti megjegyzése Andrej Bodorra is érvényes. Az elbeszélők elhallgatásai mögötti „tudás” korlátozott, főleg azért, mert – a hatalmi rendszerbe való belekeveredésük, a „közéjük tartozás”²³² révén – nekik is érdekük az általuk elbeszélte világ fenntartása, működtetése. A nem-beszélés, az elhallgatás mögött a vélhető rendszer-azonosulási szándék is rejlik. Az iseri negáció-fogalom nem érvényes a bodori elhallgatásokra, vagyis az elbeszélő nem utasítja el az

²²⁹ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. 154.

²³⁰ Margócsy István: *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*. In: 2000, 1994/2. 60.

²³¹ „Az az érzésem, hogy Margócsy nem egészen erről a kötetről ír. Jellemzése inkább Bodor eddigi legkiemelkedőbb művére, a *Sinistra körzet* című regényre illik, a regényt vetíti vissza a novellákra.” B(ojtár) E(ndre) In: Margócsy István: *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*. 57.

²³² „Hiszen most már maga is közéjük tartozik. Másként nem lehetne itt.” – mondja Béla Bundasian Andrej Bodornak. *Bodor Ádám: Sinistra körzet*. 77.

elbeszéli történetben foglaltakat (legfennebb az implicit szerző tehetné ezt az elbeszéli világ elutasításával, de erre a szövegvilág semmilyen értékelhető utasítást nem ad).

A korábbi fejezetekben jelzett „kollektív emlékezet”, „kollektív identitás” vagy a térvilágot megszólaltató hangok, imperszonális, identitásvesztett megszólalók jelzik, hogy ezek csak kívülről elmesélhető történetek lehetnek, a narrátorok – még ha problematikus is az elbeszéli képességük – egy külső, eltávozott pozícióból, külső, de mégis behelyezkedő, visszatekintő, de reflektálatlan, semleges, a körzeti renddel azonosuló nézőpontból közvetítik a története(i)ket. Ahhoz, hogy elmesélhetővé válják, ki kell lépni a rendszerből. A körzetek ilyen szempontból nyitottak: meg lehet szökni, ha mégoly problematikus is, de ez csak a hatalom tudtával és (ki nem mondott, de elfogadott) beleegyezésével történhet. A körzetből való szökés a körzeti rend elutasítása, tagadása, negációja, az állandó visszatérés viszont a körzeti rendből való végérvényes elszakadás lehetetlenségét példázza.

2.2.2. *Valami – a nyelv határán*

A következő részben a valami / valaki határozatlan névmások szövegbeli szerepén keresztül tervezem bemutatni a Bodor-epikában meghatározó szerepet játszó elhallgatások sokféleségét.

Bodor prózájának legelső értékelője, K. Jakab Antal is a kimondatlanra, a megnevezetlenre utalt, amikor az első novelláskötet, *A tanú* előszavát jegyezve „nyelvtani és azon túli feszültség”²³³-ről beszélt. A sokat idézett „Megeszünk valamit, megiszunk valamit” frázist kifejtette: „A jövő idejű értelemben használt jelen idejű igealak a cselekvés feltétel nélküliségét, bizonyosságát sugallja, kizár minden – a *fog*-gal vagy *majd*-dal kifejezett jövő időben benne rejlő – feltételes árnyalatot, bizonytalanságot, s a *meg* igekötő révén a cselekvés befejezettségére, telítettségére utal. Annak rendje és módja szerinti cselekvésre tehát, olyan cselekvésre, amely nem tűnékeny, esetleges eszköze valami egyébnek, hanem telítettségében, töménységében maga is cél. Az ily módon meghatározott cselekvésre aztán különös mondattani

²³³ K. Jakab Antal: *Előszó*. In: Bodor Ádám: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 5.

íroniával rímel rá tárgya, ez a határozatlan, elmosódó, érzeteink és fogalmaink diktatúrája ellen fellázadó tárgy: a valamit.”²³⁴

A *valami*, a ki nem fejtett tárgy, dolog, entitás az elhallgatás része. A meghatározatlanságot, ismeretlent jelzi, etimológiájában²³⁵, a „való”²³⁶ szóval azonos gyökerű szóból való származása révén, attól való elhatárolódása következtében jött létre, határozatlanságot, bizonytalanságot fejezve ki. A szövegek elbeszélői a *valami* szóval a kimondható határát jelzik, arra készítve az olvasót, hogy „mozgósítsa ismereteit a vonzódások kifürkészhetetlen összefüggéseiről. A *valami* azzal mutat rá a nyelv határait, hogy az olvasó nyelvileg nem kifejezhető sejtéseit, megérzéseit behívja a regényvilágba.”²³⁷ Zsadányi érvelését követve: a kimondhatatlan és a megismerhetetlen nem azonos értelmezési tartományt fed le: „a kimondhatatlanon túl létezik a megismerés valamiféle módja. A megismerhetetlen már határtartomány – a kimondhatatlan és az ismeretlenje határolja. Az elhallgatás a megismerhetetlen felé tett utolsó lépés: oda, ahonnan már az ismeretlen is látszik, de mindössze annyit tételeztünk fel róla, hogy van.”²³⁸

A *valami* utal a megismerhetetlenre, de implicit benne van az ismeretlen is. A Bodor-prózában megjelenő valaminek a többfunkciósága az elhallgatás, az ellipsis alakzatával írható le, a következőkben ezek részletes bemutatására teszünk kísérletet.

2.2.2.1. Belekeveredés valamibe mint körzetkörülírás

Mindkét regény alaptörténetéhez hozzátartozik a *valamibe való belekeveredés* és annak kikerülhetetlenségének, elodázhatatlanságának élménye. Andrej Bodor azért indul útnak fogadott fia megkeresésére, mert annak eltűnése (majd naplójába való belekutakodás és a szürke ruhás idegen látogatása után) rájön, hogy „Béla Bundasian

²³⁴ K. Jakab Antal: *Előszó*. Uo.

²³⁵ Vö: *valami*: 'meg nem határozott tárgy, akármi', határozatlanságot, bizonytalanságot fejez ki. Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 1076.

²³⁶ Vö: „A *való* eredeti jelentése a létezés, valahol előfordulás kifejezése.” Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1081.

²³⁷ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 70.

²³⁸ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. 70.

belekeveredett *valamibe*.”²³⁹ „Eltűnése után pár napig, mondjuk egy vagy két hétig még azt lehetett hinni, megint a vérmes Cornelia Illafeldnél múlatja az időt – kedvese a Kárpátok kellős közepén lakott valahol, egy alagút közelében –, de miután hetek múltán sem került elő, és életjelt sem adott magáról, biztosra lehetett venni, belekeveredett *valamibe*. // Csakugyan az történt, belekeveredett.”²⁴⁰ Az ‘az’ deixis megerősíti a belekeveredés tényét, a szöveg „csupán” azt hallgatja el, hogy mibe is keveredett bele. A körzetbe érkezésekor Andrejt is azonnal figyelmeztetik, hogy „Andrej, Andrej, bele ne keveredjék *valamibe*.”²⁴¹ – amikor nem tulajdonít kellő figyelmet a vörös kakas őt közvetítőként felhasználni akaró szándékának. Az *érsek látogatásának* főszereplői sem mentesülnek a valamibe való belekeveredéstől: Gábriel Ventuza mondja ki expliciten, de érvényessége kiterjeszthető a narrátorra (és Bogdanski Dolina lakóira) is: „Attól tartok, belekeveredtem *valamibe*.”²⁴² Ez utóbbit megerősíti a dialógusban elhangzó válasz: „Valóban, atyám, bele.” Béla Bundasian körzetből való szökéslehetőségének elutasításában benne van, hogy azért nem tart Andrej Bodorral, mert – ott lévén – részesült és azonosult a rendszer praktikáival, ő „is közéjük tartozik. Másként nem lehetne itt.”²⁴³

A „belekeveredni valamibe” frázis a Bodor-próza egyik leglényegesebb szöveg(világ)szervező komponensévé lép elő: a *mibe* kérdésre adható válasz elmaradása értelmezhető elhallgatásként. A „belekeveredés” a körzet egyik legfontosabb nyelvi megfogalmazásaként tételeződik fel: ez a kifejezés a maga meghatározatlanságával teremti meg a Bodor-szövegvilágot, magában foglalva mindazt a képlékenységet, kiszámíthatatlanságot, ambivalenciát és nyelvi uralhatatlanságot, ami jellemző a Sinistra körzet világára. Mint korábban már jeleztem, ez a közeg-körzet nem osztható fel, éles határral nem különíthető el hatalmi és ellenálló, elnyomók és elnyomottak, belső és külső rendre: a közöttük levő viszony a magában foglalást, közéjük-tartozást, összetartozást jelzi.

²³⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 97. Az idézett szövegbeli kiemelések, amelyek a következő oldalakon is előfordulnak, a saját (B. É.) kiemeléseim. Ettől eltérő esetben jelzem.

²⁴⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 27.

²⁴¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 12.

²⁴² Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 89.

²⁴³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 77.

A negatív előjelű, negatív előérzetű szókapcsolat bizonytalanságot, határozatlanságot feltételez, az „attól tartok” pedig az „én” elbizonytalanodására, döntésképtelenségére utal. Nem az „én” irányítja az eseményeket, azok megtörténnek (vele). Az „én” perspektíva és valami rajta kívül álló nézőpont, az „ők” nyoma rejlik e kijelentésben. A megszólaló nem tudja kiszámítani cselekedeteinek következményét, hogy belekeveredés lesz-e tetteinek következménye, azt egy kívül álló, felsőbb „rendszer” fogja eldönteni. A kiszámíthatatlanság szöveghelyévé válik ezáltal, hiszen a megszólaló ennek a külső rendnek az alávettje, amitől függetlenül nem tud saját tetteiről ítélni. Ez a kettős nézőpont, valamint ezek összefonódása és elválaszthatatlansága, egymás feltételezettsége határozza meg a sinistrai látásmódot. (Ez a kívül álló, felsőbb „rendszer” nem ellentmondás a korábban jelzett tétellel, miszerint a körzeti rendben nincs külső-belső dichotómia, mindenki ugyanazon rendszert alkotja: egy – az egyéntől független – olyan entitást feltételezek, amely erős függőségi viszonyban tartja az egyént.)

A belekeveredésben benne van annak kikerülhetetlensége is, a keverés szó a ciklikusságra, körköröségre is vonatkozik, a kilépés lehetlenségére, egy magába záruló tartományra: a benne-létre, a körön – rendszeren – belülségre, az odatartozásra. A belekeveredés irányíthatatlan és kiszámíthatatlan.

„– Kezdetben hányni fogsz tőle, de aztán megszokod. / – Biztos.”²⁴⁴ – mondja körzetbe érkezése után (a denaturált szesz „ihatatlan” ihatóságára) vonatkozóan Nikifor Tescovina Andrej Bodornak, utalva ezzel a körzeti rendbe való belekeveredés elkerülhetetlen voltára.

Az előbbiekhöz hasonlóan írható körül a regényekben többször előforduló „valaki”-jei is, amikor egy általános, meghatározatlan, de ugyanakkor félelemérzetet keltő valaki(k)nek a léteire történik utalás, elhallgatva az esetleges konkrét irányultságát. „Nyitott ajtó mellett, a padlóra terített kockás ingen tologatták az otromba kicsi faragványokat; az egésztest egyetlen mozdulattal össze lehetett szedni, ha netán közelednék *valaki*.”²⁴⁵ „Nem maga mellé ültette a vezetőfülkébe – a raktérre, az ablaküveg szállítására szolgáló léckeretek közé fektette, nehogy *valaki* meglássa.”²⁴⁶

²⁴⁴ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 23.

²⁴⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 69.

²⁴⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 142.

„De én szeretem hallani, ha *valaki* az udvaron át közeledik.”²⁴⁷ „Az utolsó pillanatig beszéltek hozzá: nem kell fecsegni, nehogy még a végén *valaki* azt higgye, itt protekciósan hozzá lehet jutni földi maradványokhoz”²⁴⁸. „És ha találkozik *valakivel*? – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédhoz. Legjobb mindig az igazat mondani.”²⁴⁹ A *valaki* ezúttal egy „felügyelő”, „felettes” én jelenlétét, a belső cenzúra létét feltételezi, melynek következtében állandó, félelemérzettel vegyes készenlét uralkodik el az emberen. Ez nemcsak a hatalmi rendszer által dominált körzetekben érvényes, hanem mindennapi életünket is befolyásolja, különböző kulturális rendszerekben más-más válik a belső cenzúra, öncenzúra kiváltó eszközévé.²⁵⁰

Az általánosítás keltette nyugtalanság, a meghatározatlan, körülírhatatlan, paranoikus félelem a szereplők előzetes tudásának következménye, noha tisztában vannak a körzetvilágok szabályaival („mindenki mindent tud”), leplezni akarják szuverén megnyilvánulásaikat. A *valaki* lehet egy szomszéd, arra járó idegen, szürke gúnár vagy tiraszpoli kutyás, ezredes vagy seminarista, archimandrita stb.: mind ugyanannak a világnak, a hatalmi rendszernek a komponensei, akik információval látják el egymást és a hatalmi rendszert, ezért mindentudásuk határozza meg az ott élők létét.

A Bodor-féle valamibe való belekeveredésre nem érvényes Reinhart Koselleck tétele, miszerint „Az ember felelős azokért a történetekért, amelyekbe belekeveredik, akár tehet a tetteiből fakadó következményekről, akár nem.”²⁵¹ A *valamibe*

²⁴⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 145.

²⁴⁸ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 17.

²⁴⁹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 115.

²⁵⁰ Bodor Ádám „megszólalásának”, megmutatkozásának, vagyis első írásainak megjelenési ideje 1965-re esett, amely időszak egybeesik a romániai politikai liberalizációs folyamat kezdetével. Bár Bodor Ádámnak – mint több interjújában jelzi –, nem volt kimondott összetűzése a külső cenzúrával, a prózájában alkalmazott elhallgatásos, kihagyásos technika uralma a belső cenzúrának, az agyban észrevétlenül is működő öncenzúrának is tulajdonítható. A kezdeti megnyilvánulási forma Bodor számára a rövidpróza (karcolat, novella, elbeszélés) volt mint kedvelt műfaja a diktatúra időszakának.

Az öncenzúra akkor is működik, ha „elszenvedője” nem mindig vesz róla tudomást. Bodor – szükségzavúságát, visszafogottságát ismerve – alkatilag is predesztinálva volt arra, hogy prózájában előnybe helyezze az elhallgatásos, kihagyásos technikát. A korszakról, elődeiről és kortársairól való véleménye, a „kisebbségi irodalom”-ban való „kötelező” részvétel, a küldetéstudat és „nemzetmentés” elutasítása is erősítette e retorikai alakzat alkalmazását: úgy utasítani el az általános korszellelem megnyilvánulásait és annak éltetőit, hogy nem is vesz róla tudomást, nem nevezi meg. És – mint már jeleztem a korábbiakban – ahogy valami általtal válik létezővé, hogy megnevezzük, valaminek a nemléte, a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvánítását jelenti.

²⁵¹ Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Hidas Zoltán (ford.). Atlantisz Kiadó, Budapest, 2003. 318.

belekeveredett személyek nem uralják a maguk alkotta tetteket, cselekvéseket, nem lévén individuális szabadságuk saját történeteik fölött, nem tevődik fel a felelősség morális kérdése sem.

A „belekeveredni valamibe” a *Sinistra körzet* metaforájaként is olvasható, lehetőségként tételeződik fel, amely megteremti magát a későbbiekben. Ez a kifejezés a maga meghatározatlanságával képezi és teremti meg a Bodor-szövegvilágot: egyesíti mindazt a képlékenységet, kiszámíthatatlanságot és nyelvi uralhatatlanságot, ami jellemző erre a körzet-világra. A benne levő kettős nézőpont, az állandó „én” és „ők” nézőpontok viszonyának összefonódása kiterjeszhető az egész szövegvilágra. A *belekeveredés* a körzet egyik legfontosabb nyelvi megfogalmazásává válik.

2.2.2.2. „Valami utalások”

Ironikusan is olvasható a valamibe való belekeveredés és Andrej Bodor körzeti ténykedéseit ismerve a regény elején elhangzott, Sinistrára érkezése után elhangzott reménykeltő megnyilatkozása: „Szeretném vinni *valamire*. És nekem valami azt súgja, itt fog kikerekedni az életem.”²⁵² A 12. fejezetben kerül sor (a korábbi fejezetben már idézett) Andrej Bodor és Géza Hutira közötti, szintén ironikus párbeszédre: „Most veszem észre – szólt közbe Andrej Bodor, és meglóbálta kezében Géza Hutira dögcéduláját –, egyidősek vagyunk. Mindketten harminchatosak. [...] Igen, harminchatos, az egy nagyon jó évjárat volt – morogta Géza Hutira. – Mind vittük *valamire*.”²⁵³ A regényből természetesen kikövetkeztethető, hogy *mire* vitte Andrej Bodor: a rendszerrel való azonosulás után gyilkossá is válik.

A Genette-i implicit ellipsis²⁵⁴ nyilvánul meg a narrációs közlések azon helyeiből, ahol a *valami*, *valaki* kikövetkeztethető: analepszises vagy prolepszises utalások révén teremtik meg a kapcsolatot a ki nem mondott és ráutalt között.

Béla Bundasian gyilkosságáról csak tőle hallunk explicit utalást, de gyilkossága „tárgyának” kiléte csak az olvasói megfeleltetésből adódik. „Maga is tudja, megöltem

²⁵² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 21.

²⁵³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 139.

²⁵⁴ Gérard Genette: *Az elbeszélő diskurzusa*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. I. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 93-94.

valakit. Nem távozhatok innen.”²⁵⁵, mondja Coca Mavrodin ezredesnek, aki a nyilvántartásból való törlése által távozásra ítéli. A körzetbeli egyének közül talán ő az egyedüli, aki személyi integritását igyekszik megőrizni²⁵⁶, gyilkosságának bűnét felvállalva nem akar a szabadságával élni. „Elvégre megöltem valakit.”²⁵⁷ – bizonygatja később Jean Tomoioaga ezredes-örnek is, aki szintén nem fogadja el a gyilkosságra vonatkozó vallomást („Ölt, nem ölt, nem a maga dolga”), kirekesztve őt bűnhődésének lehetőségéből, a bűn magáravállalásából.

Az elhallgatott *valaki*, a gyilkosság ki nem mondott tárgya a szöveg többi helyén *valamiként*, a hatóság révén animalizálódásra kényszerített Connie Illafeldként azonosítódik: „*valami* bundás”²⁵⁸-ként ismeri meg a narrátor, akinek rá vonatkozó előzetes tudása (Béla Bundasian naplója alapján buja tündér volt) eltér a Dobrinba került elállatiasodott lénytől. Connie Illafeldet már a halottaskamrában veszi szemügyre a narrátor „a szürke kőasztalon kiterítve. A nyakán, ahonnan *valaki* képzelem, nem kis haraggal – névjegyét letépte, sötétkék volt a vér, mint az alvadt áfonyalé, vagy mondjuk mint a ruszin bojároké, az Illarionoké.”²⁵⁹ Csak halála révén változhat vissza emberré, a hatósági kezelés révén keletkezett szőr lepereg róla. A körzeti rendszerből való szabadulása csak a halál révén valósítható meg (erre utalhat több szereplő öngyilkossága is). A *valaki* vélhetően azonos a bűnét (a körzetben egyedülként) beismerő Béla Bundasiannal, de a szövegből erre vonatkozó konkrét utalás hiányzik.

Gábrriel Dunka első szeretkezése elől menekülve inkább feljelenteni készül a nála rejtőző Elvira Spiridont, az analepszis révén megfejthető, mire utal a valami: „Tudod, jelenteni kellene *valamit*. / – Bennfentes vagy, magad is megteheted... / – Most azonnal Sinistrára kellene utazni a hírrel, márpedig én a furgont napszállta után nem használhatom. A dolog sürgős: határátlépési ügy.”²⁶⁰

A Sinistrán készülődő rendbontásra, és annak várható következményeire, interpretálására utalnak a következő *valamik*: „– Még sosem járt errefele – mondta Géza Hutira Coca Mavrodinnak. – *Valami* történhetett. / – Csak a várható időjárás felől

²⁵⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 140.

²⁵⁶ Vö: 2.1.2.3.3. című fejezetben írtakkal.

²⁵⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 152.

²⁵⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 99.

²⁵⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 101–102.

²⁶⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 149.

érdeklődnék. Mit mutatnak a műszerek?”²⁶¹ „– Hogy merre? Reggelre Sinistrán kell lennem, a piacon. Lesz ott *valami*.”²⁶² „Mondtam, holnap lesz ott *valami*.”²⁶³ Későbbi szöveghely utal arra, hogy Sinistrán rendbontás volt, valamint elkezdődött valami lázadás-féleség: „Előző nap Sinistrán rendbontás történt, s bábjátékosok, csepürágók színházi kellékekkel hadonászva csörtettek az utcákon.”²⁶⁴ „A kerítésekre, falakra – még a halottasházéra is – nyúlós mázzal odakenve ez állt: »az anyátok picsája«. Úgy látszik, a sinistrai forrongók egyike-másika eljutott Dobrinba.”²⁶⁵ Ezzel a valamivel kapcsolatos hírekre, információkra lenne kíváncsi Elvira Spiridon is: „Van elem a rádiójában? – kérdezte váratlanul Elvira Spiridon. – Talán bemondanak majd *valamit*.”²⁶⁶

A *valami*, amit *Az érsek látogatásában* a halott tűzszerészek zsebéből kivágott egy, a „semmitől előkerült atya”: a korábbi utalások alapján a kiváltandó poggyászejegye lehetett. „*Valamit* kereshetett nagyon: valamennyi öltönynek és nadrágnak a zsebe volt kivágva. [...] Az ismeretlen atyának kellett *valami*, amiről tudta, hogy a tűzijátékosok zsebében kell keresni.”²⁶⁷

„Már-már elmerengtem régi dolgaim fölött, amikor a közelben két darab vörös parókát találtam; fenyőgallyra akasztva, himbálózva szikkadoztak a szélben, föl-föllobbantak a bánat-felhő fényében. Vesszővégre tűzve közelebről is megvizsgáltam őket, egyik fejre való volt, a másik formáját tekintve szakállnak. A tisztás egyik homályos szegletében, elnyúlva a nyálkás tavalyi avaron, álmában nagyokat horkantva, színes legyektől körüldongott fiatalember aludt. Oldalán tarka szőrös borjúbőr táská, mellette fölborult üres üveg. *Valakire* nagyon hasonlított, elsiettem onnan.”²⁶⁸ – meséli Andrej Bodor a körzetbe való visszatérése után, a szöveginformációkból adódóan a vörös kakas nevű idegenre utal – a vörös paróka, szakáll, szőrös borjúbőrtáska a vörös kakas attribútumai voltak –, a megpillantott fiatalember azonban vélhetően nem azonos

²⁶¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 139.

²⁶² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 125.

²⁶³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 127.

²⁶⁴ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 135.

²⁶⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 136.

²⁶⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 145.

²⁶⁷ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 86–87.

²⁶⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 15.

a vörös kakasként megismert idegennel, csak a rá utaló „kiegészítő kellékek” nyitják meg az asszociációs lehetőséget.²⁶⁹

Egy viszonylag körülírható, de meg nem nevezett valaki figyel meg és ki Sebastian Vidra földrajztanár szokásait, hogy a tervbe vett lakókocsi-kisajátítás és a kórusnak szánt ruhák elrekvirálása a körzeti hatalmasságok tervei szerint megtörténjék. „Ha (Burduf doktor) tesz valamilyen megjegyzést az arca színére, rekedtes hangjára, fátyolos tekintetére, vagy legalább rosszállóan a fejét csóválja, talán Sebastian Vidra gyanút fog, és biztos egérúton, egy csak általa ismert titkos kürtőn beereszkedik a föld alá, a Medvegyica elhagyott járataiba, és onnan már a Pop Sabin erdején át eljuthat akár Ivano Frankovszkba. De ő nem észlelt semmit, így aztán hajnaltájt, amikor szokása szerint kisdolgát elvégezni kiment az udvarra, ott már várta *valaki*. Egy illető, aki nyomban az Izoldába, a tüdőbetegek barakknegyedébe kísérte.

Natalia Vidra ugyan megébredt arra, hogy férje kikel mellőle az ágyból, hallotta, hogy lemegy a lépcsőn, még azt is, ahogy a forró vizelet végigpermetez a gyomokon, és még a leforrázott csalán illata is meglegyintette, de egy gyanús nesz el nem árulta, hogy *valaki*, aki ismeri Vidra földrajztanár éjszakai szokásait, éppen a közelben várakozik. Pedig ott lapult méla lesben, és a vége az lett, hogy Vidra földrajztanár elment vele.”²⁷⁰ Az egész műre vonatkoztatható információk alapján gyanúnk a rendszert kiszolgáló, *valamelyik* tiraszpoli kutyásra terelődhet, de az idézett szövegrész ehhez semmilyen támpontot nem nyújt.

A konkrétan meg nem nevezett, az ellipszist erősítő elemekből is több van a szövegekben: nem derül ki konkrétan, hogy mi az a *valami*, amit Mustafa Mukermannál kerestek („kaptam a lengyel elvtársaktól egy fülest. Hogy ez a személy a hája közé dugva készül hazánk területén átcsempészni *valamit*. Hogy mit, azt sajnos nem mondták meg.”²⁷¹), azt se tudjuk, hogy Coca Mavrodin mire készül a fenti akcióban ceruzájával, („Coca Mavrodin [...] a ceruzát, amivel pedig bizonyára készült *valamire*, egy roppantással kettébe törte, darabjait a hóba hullatta. Ezzel, mint aki a maga részéről

²⁶⁹ Vö: 2.1.2.3.4. fejezetben írtakkal.

²⁷⁰ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 71–72.

²⁷¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 51.

kiküldetését befejezte, a várakozó kételtű felé indult²⁷²). „Nyírásról egyszer már volt szó, még a borbély Vili Dunka idején. De akkor elmaradt *valamiért*.”²⁷³

A körülírhatatlanságra, megnevezhetetlenségre, a megnevezés bizonytalanságára, viszonylagosságára, esetlegességére utalnak a szövegben előforduló egyéb valamik: „Úgy látom – szólt halk, olajos hangon –, szállást keresel. / – *Valami* olyasmit.”²⁷⁴ „*valami* Zoltán Marmorstein nevű”²⁷⁵. Időbeli bizonytalanságra, s ezzel a temporalitás meghatározatlanságára utaló jelek: „Tavasza volt akkor is, virágvasárnap, *valami* ilyesmi”²⁷⁶, „Bogdanski Dolinán *valamikor* a régmúlt időkben a vasútállomás és a Zenobia-templom között villamos is járt.”²⁷⁷ „*Valamivel* később”²⁷⁸, „Milyen nap van ma? – kérdezte, amint a fülke elé érkezett. / Hétfő, kedd, *valami* ilyesmi.”²⁷⁹

A hasonlítás körülírására utalnak: „Bundája fényét veszítve, *mint valami fekete zúzmará*, halkan zizegve pergett le róla”²⁸⁰, „A fagy délutánra sem engedett, a bádogszínű ég alatt, a zúzmarás fenyőkön, *mint valami óriási tobozok*, dermedt varjak gubbasztottak.”²⁸¹ „A lenyírt tincseket, *mint valami frissen vasalt selyemszalagokat* egymás mellé, a szék támlájára helyezte.”²⁸² „A parton, a fű között, *mint valami titokzatos gyertyák*, a hirtelen kivirult törpe tárnics lila lángjai lobogtak.”²⁸³ „homályosan áttetsző műanyag tasakot lóbált, amelyben, *mint valami ezüsthajú hal*, fényes tálca fickándozott.”²⁸⁴ „*Mint valami távoli csillagzat pislákolása*, egy-egy ottfeljejtett csillár kristálya még megvillant az elhagyott szoba homályában.”²⁸⁵ A hasonlat funkcióját tekintve társítást és ezáltal pontosítást jelent. E bemutatott példák esetében a *valami* szerepeltetésével éppen ez a körülíró szerep bizonytalanítódik el, azáltal a hasonlat konkrét elemét megragadhatatlanná teszi. Ezen kívül hasonlító és

²⁷² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 52.

²⁷³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 130.

²⁷⁴ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 18.

²⁷⁵ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 58.

²⁷⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 95.

²⁷⁷ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 33.

²⁷⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 91.

²⁷⁹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 152.

²⁸⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 102.

²⁸¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 106.

²⁸² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 130.

²⁸³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 136.

²⁸⁴ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 9.

²⁸⁵ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 44.

hasonlított felcserélhetőségének lehetősége is szerepet kap (mint a recepcióban is oly sokszor beidézett hal-tálca és sirály-nájljoncafát transzpozíció).

Az előérzetek, hangulatok megfoghatatlanságára, körülírhatatlanságára utalnak a következő idézetek: „bennem, úgy látszik, *valami* előérzet motoszkált”²⁸⁶, „Ha egyszer megült *valami* furcsa hangulat, és nem kívántam beszélni, velem nem volt mit kezdeni. Holott itt lett volna az alkalom a dokit kifaggatni, kérdezősködni, hogy és mint állanak a dolgok odafönn a rezervátumban; talán tud *valami* olyasmit Béla Bundasianról, a fogadott fiamról, amit másként sosem deríték ki. De még jobb érzés volt hallgatni.”²⁸⁷ Ez utóbbi idézet felfogható egy szerzői, a hallgatásra vonatkozó önreflexió megnyilatkozásaként is: nem biztos, hogy akkor derül ki *valami*, amikor pontosan rákérdezzünk, faggatjuk, vallatjuk, a hallgatás, a furcsa hangulatban levő megézés több ráérzést biztosíthat a dolgok megismerésére.

A lehetőség felvillantásaként, de ugyanakkor az egykedvűség, a mindenmindegy hogy alakul érzését közvetíti a következő rész, a fatalizmushoz is közel álló majd megoldódik valahogy-mentalitásét: „hátha válthatok még egy-két szót Hamza Petrikával. Hogy mit, arról persze fogalmam sem volt. Gondoltam, majd csak adódik *valami*.”²⁸⁸ „Nem utasítottam el nevelőanyámat, de én is üzentem neki a galambbal – fekete volt, mint egy holló –, hogy részletes tájékoztatást kérek; ha megígéri, nem ér bántódás, sőt, hónom alá nyúl, és egy ideig egyengeti útjaimat, fontolóra veszem, hazatérjek-e. De arról gondoskodják, hogy volt kenyéradóim ne piszkálódjanak velem, és *valamiből* majd meg is kell élnem. Nem szerettem volna időnap előtt a Midia rét valamelyik barakkjában vagy a gombkészítők műhelyében véget nem érő köhögések közepette kimúltni.”²⁸⁹ A bodori szövegvilágra jellemző ez a túlélésre beállított létérzékelés, a jövőre vonatkozó biztos tudás lehetőségének lebegtetése, a bizonyosságra törekvés reflexszerű és öntudatlan elodázása: majd csak lesz valahogy, megoldódik „magától”.

Kimondhatatlan, körülírhatatlan valamiként érzékeli Andrej Bodor a rá telepedő, szorongó érzést, mielőtt megpillantaná az elállatiasodott Connie Illafeldet: „Meglátod,

²⁸⁶ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 52.

²⁸⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 83.

²⁸⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 91.

²⁸⁹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 39.

így lesz ez rendjén – ezt mondta Titus Tomoioaga ezredes. / – Akkor is – válaszoltam volna neki *valamit*, de tanácstalanul abba hagytam a mondókámat. / – Mi van, mi a bajod? – Titus Tomoioaga ezredes most már gyanakvóan méregetett. / – *Semmi.*”²⁹⁰ „Látom, hogy izgulsz – mondta Titus Tomoioaga ezredes –, izgulsz *valamiért*, de teljesen feleslegesen. Jó kezekbe kerül az illető. / – Az ördögbe is – fakadtam ki, újra óvatlanul. / – No, mi van? / – Becsszóra *semmi.*”²⁹¹ A valami megfoghatatlan, elmondhatatlan érzést legkönnyebb letagadni, noha a dialógus mindkét résztvevője ismeri (vagy feltételezi) a körülírhatatlan érzést kiváltó okot.

Fokozó, erősítő szerepe van a *valaminek* a következő szövegrészekben: „Hogy *valami* rettenetes dolog történt, azt az az átható bűz is jelezte, ami a sok kimosott árnyékszék miatt a táj fölött lebegett. Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, egyszerűen átkerült a túlsó partra. Egy másik országba.”²⁹² Bogdanski Dolina terét, határát és azáltal a jövőbeni „sorsát” is meghatározó „rettenetes” esemény fontosságát fokozza a valami szövegbeli használata. „*Valami* komoly dolog történt, hogy nem vitted ki őket. Vagy rosszul lett kiterelve az egész.”²⁹³ – mondja a narrátor Gábiel Dunkának, amikor őt megfosztják tábori lelkesítő funkciójától, mert nem sikerült a tervek szerint végrehajtani a Senkowitz nővérek megszöktetését. A valami fokozza a sikertelen tett mögött rejlő kudarcok okát.

A valami viszonylagosító, más lehetőséget ígérő szerepe kerül előtérbe Hamza és Gábiel Ventuza börtönbéli beszélgetésekor: az utóbbi azt reméli, hogy végre megtudja, miért és hogy került bátyja a börtönbe („azt hittem, *valami* egészen más ügyben hívatasz”²⁹⁴), Hamza viszont röhögve utasítja el a valamit, amit öccse felajánl neki („Mert ha beleuntál volna az egészbe, és meg akarnál kérni, hogy tegyek az érdekedben *valamit*, szóljál. Gondolkozni fogok, hogyan lehetne innen kiváltani.”²⁹⁵), nem kívánczik el a láthatatlanságot biztosító álszerepéből.

„Hamza bizonyára *valaki* más helyett ült, akinek nem volt kedve hosszú éveken át raboskodni. Fölvette *egy illető* nevét, rabruháját, a szokásait, és vagy komoly pénzért,

²⁹⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 99.

²⁹¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 100.

²⁹² Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 19.

²⁹³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 22.

²⁹⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 54.

²⁹⁵ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 54.

vagy bölcs számításból, vagy pedig egyszerűen hősködésből *valaki másnak* a börtönbüntetését töltötte, méghozzá nem is akárhol, hanem a komarniki börtönben, amelyről jobb körökben nem is hallottak. Vagy ki tudja, csak ezt a módot választotta arra, hogy egy időre nyomtalanul eltűnjék a világ szeme elől.”²⁹⁶ A szövegbeli információk homályban hagyják a *valaki más, egy illető* pozícióját.

Hamza a jövőbeli, de általa előrelátott történetek elbeszélésére szólítja fel Gábiel Ventuzát: „Hogy aztán el bírd nekem mesélni, hogyan szakadt ezer darabra Butin érsek a vasútállomás előtt. És látszott-e, amint elszáll szürke lelke, mint egy fátyol a Pop Sabin erdeje fölött. / – Ha jól értem, meg akarod öletni. / – Élt eleget. Adja át a helyét *valaki másnak*.”²⁹⁷ A *valaki más* ebben az esetben lehetne épp Hamza is, aki valóban megérkezik a regényben elbeszélte idő végén Bogdanski Dolinára, viszont nem érsekként, és úgy tűnik, nem látogatóba.

A *valakinek* elhatároló, megsemmisítő, dezantropomorfizáló szerepe a szövegek azon részeiben jönnek elő, ahol a szövegösszefüggés kérdőjelezi meg annak lehetséges megjelenését. A Paltin-berekbeli villamoskocsit az idő folyamán teljesen belepte az avar, „mintha csak kedvtelésből csinálta volna *valaki* száraz levelekből”²⁹⁸, ezúttal a *valakivel* vélhetően a természetet azonosíthatjuk.

A *valaki* bárkiként lehetséges szerepeltetése az általánosítás irányába mutat, akárki betöltheti az épp aktuális szöveghelyben az *illető* szerepet: „Ugyan, most már ne törődj vele. És ha *valakin* mégis meglátod, mondjuk a nadrágod, meg ne bánts azzal, hogy szóvá teszed. Ha már nagyon ragaszkodnál hozzá, próbáld meg inkább visszavásárolni. Ha sikerül rábeszélned, az más. De lehet nadrágot az utcán is venni, még telve emberi meleggel.”²⁹⁹, vagy: „Sokan vidékről is bejöttek, a sor a Helynökség kapujától a térig ért, és már megkerülte az Ismeretlen vándor sírját. Ha *valaki* kilépett a sorból, tudhatta, kárba veszett megannyi álmatlan éjszakája, mert mindjárt *valaki más* lépett a helyébe. Kisebb és nagyobb dolgukat is ott helyben végezték, és ha nem volt, aki elemózsiát hozzon nekik, hulló faleveleket ettek, vagy azt, amit a rabló sirályok hullattak csőrükből a térre. Miután az eső naponta többször is végigsepert rajtuk, utána pedig

²⁹⁶ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 50.

²⁹⁷ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 56.

²⁹⁸ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 33.

²⁹⁹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 60.

gőzölögve száradtak a hirtelen perzselő napon, már kezdett olyan szaga lenni a helynek, mint a juhkarámnak.”³⁰⁰ „Elvira Spiridon lábát a kezemben szorongattam, és ha *valaki* akkor megpillant, azt hiszi, éppen bemutatkoztam neki.”³⁰¹ „*Valaki* még sárral alája mázolta a falra: City. Tavasszal, estefele érkeztem meg Dobrin Citybe.”³⁰² „– És ha nem vetted volna észre, itt senki nem jár kerékpáron. Neked sem lesz rá szükséged többé. Hagyd itt, majd elviszi *valaki*.”³⁰³

2.2.2.3. A rendszerképző valami

„Hazafelé készülődtem, amikor két tiraszpoli kutyás keresett. Egyenesen felém tartottak, én pedig csak azt hittem, nevelőanyámnak akarnak üzeni *valamit*. De nem, pont engem kerestek. Egy ideig csak méregettek két oldalról csípőre tett kézzel, és rosszallóan csóválták a fejüket. Bámultak azzal az álszerzetesi vigyori képükkel, félig nyitott szájukból villogott a foguk.

– Tásкас a szemed – mondták. – Megnőtt az orrod, át lehet látni a fülcimpádon is. Komoly bajod lehet, hallod-e, hogy ilyen pocsekul nézel ki.

Nem fogtam fel azonnal, mit akarhatnak, csak vonogattam a vállam, már-már készültem otthagyni őket. De nem volt tanácsos ezekkel kikezdeni, Tizman archimandrita mindenesei voltak, mindenüvé elért a kezük.

– Ejnye, nem hallod? Baromi szarul nézel ki. Mit gondolsz, nem volna ideje orvoshoz menni? Na figyelj, de jól. Addig ne is gyere többet dolgozni, amíg meg nem nézted magad Burduf állatorvossal. Már így ránézésből is közönséges bacilusgazda vagy.

Ezzel elmentek, otthagytak. *Valami* történhetett, hogy pont nekem, helynökségi intézőnek ilyesmiket mondanak. Besiettem a földszinti mosdóba, és egy törött tükörben bámultam magam, csakugyan átlátni-e a fülcimpámon, ahogy a kutyások állítják. Ott talált rám Mugyil atya. Arca színtelen volt, szemét részre, olyan hunyorgósra húzta, még

³⁰⁰ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 107.

³⁰¹ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 11.

³⁰² Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 17.

³⁰³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 18.

az orrát is ráncolni próbálta, mint a haragos kutya szokta, hogy szemfogai kilátszódnak.

– Megsúghatom – kezdte –, Tizman archimandritának nem tetszett a vicce. Egyáltalán nem nevetett. Még véletlenségből sem tetszett neki a dolog. Úgyhogy legjobb, ha most késelem nélkül eltűnik innen. A leghasznosabb, amit tanácsolhatok, az, hogy haladéktalanul hagyja el a várost.

– Én? De hát mégis, miféle viccre gondol?

– Hát a viccre a kagylókkal meg a kövekkel. Rossz tréfa volt.

– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki.

– Tényleg? Nem emlékszem. Ha így is lenne, Tizman archimandrita nem így tudja. Nem biza. Egyébként is az a szóbeszéd járja, hogy mostanában betegeskedik. Ha nem tűnik el azonnal a városról, még ma este internálják az Izoldába, a tüdőbetegek negyedébe.”³⁰⁴

A narrátor-közlésbeli *valami* komplex összefüggésrendszert feltételez: egy olyan rendszert mutat meg, amely jellemzi *Az érsek látogatásának* teljes szövegvilágát.

Az idézett szövegrészbeli első *valami*, amiről azt feltételezi a narrátor, hogy nevelőanyjának akarják üzeni, itt vélhetően bármi lehet, egy (jól bejáratott) szokásra utal, amely jellemzi a hatalom (pópák, archimandriták stb.) – Colentina Dunka (köztes világ, kiszolgálója a hatalomnak) – narrátor (helynökségi intéző, közvetítő, informátor stb.) hármásának a rendszerét. Az emberek közötti információk – nem lévén semmiféle (mai technológiát idéző) közvetítő rendszer – postagalambok, tűszúrásos levelek, palackposta révén közlekedtek, a hatalmi ágazat viszont a hierarchia alsóbb fokán állókat használta a közvetítésre, s a felfelé történő informáló besúgás is közvetett módot nyer.

A következő részben az *álszerzetesi* vigyorú seminaristák provokatív betegség-tünetek leírása, a bacilus-gazdaság megemlézése előrevetíti a helyzet súlyosságát (de egyben banalitását is): a Bogdanski Dolina-i világban „mindenki” tudja, hogy a betegség valakire való rábizonyítása a tüdőbetegek „szanatóriumába”, az Izoldába való toloncolást jelenti. Ezt követi a narrátor önszemlélő vizsgálata, amikor tükörbe nézve kezdi keresni magán a tüneteket – noha a fentiek értelmében, ismerte a rendszer-

³⁰⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 34–36.

szokásokat (vagyis nem szükséges a betegség megléte az elkülönítéshez, ezt erősíti Sebastian Vidra esete is, aki nem került sorra Burduf doktor vizsgálatakor, ennek ellenére az elkülönítő negyedbe, az Izoldába került³⁰⁵), az önvizsgálatra nincs szükség. Mugyil atya közlése megerősíti ezt az egymást viszonylagosító párbeszéd során³⁰⁶: a korábban tőle származó, vicces ötletnek szánt tett (kagyló helyett kövekkel tömni meg a Tizman archimandrita vacsoravendégeinek szánt kosarakat) elkövetésének ódiума a narrátorra transzponálódik. Noha mindenki tudja ennek „igazságtalan” voltát, erre senki nem kíváncsi, az emlékezet törlődik, a vélt tudás válik mindenhatóvá, s a vélhető igazság, a szövegvilágban koherensnek tartott „valósága” bizonyítására esély se adódik. Látszólag egy banális, mások által elkövetett cselekedet miatt kell a narrátornak elhagynia Bogdanski Dolinát. A *valami* tartalmazza a kifejtetlen, elhallgatott, de a szövegekörnyezet által odaértett tartalmakat: az erős, központosított hatalom – amelyet a regényvilágban az óhitű(ekké vált) archimandriták és az őket kiszolgáló, alsóbb rendű papok és szeminaristák képviselnek – ellenőrzése alatt bármikor bekövetkezhet egy előre nem látható, kiszámíthatatlan, állandó félelmet, bizonytalanságot generáló, megnevezhetetlen *valami*, ami menekülésre, addigi élete, léte feladására készítheti az ott élő, rendszerfüggő alattvalókat.

³⁰⁵ Lásd: Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 72–73.

³⁰⁶ Lásd a fentebb idézett szövegben: „– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki. / – Tényleg? Nem emlékszem.” Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 73.

3. REGÉNYEK PÁRBESZÉDE – PÁRBESZÉDEK REGÉNYE(I). TRANSZTEXTUÁLIS KAPCSOLATOK BODOR ÁDÁM ÉS LÁNG ZSOLT PRÓZÁJÁBAN

„Történeteink egymást dagasztják.”

Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*³⁰⁷

Bodor Ádám prózájának geopoétikai körülménye újabb szempontokat és értelmezési lehetőségeket vet fel, újabb kortárs magyar prózai munkákkal való komparatív összefüggések megnyitására vezethet. Nem tartom hiábavalónak megvizsgálni, hogyan jelenik meg az ortodoxia, az ortodox vallás, liturgia, a magyar ortodoxia, a románság-kép a kortárs magyar prózában. Annál is inkább, mert egyes, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott kortárs magyar prózai szövegekben a másság/idegenség-képek dominanciája meghatározó.

Jelen esetben (főként) két regényre szűkítem a vizsgálódást – de a tárgyalt szerzők más prózai munkáit is beidézve – Bodor Ádám *Az érsek látogatása* és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*³⁰⁸ c. regényekről lesz szó, ez utóbbi egy tervezett tetralógiának a második-harmadik kötetét foglalja magában, az első *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*³⁰⁹ címmel jelent meg 1997-ben (a tervezett negyedik kötet is befejezés előtt áll³¹⁰). Számos tanulmány jelent meg ezeknek a regényeknek az előzőkhöz képest való viszonyáról (arról, hogy Bodor Ádámnak ez a regénye mennyiben folytatása³¹¹ a *Sinistra körzetek*, illetve Láng Zsolt *Bestiáriumi*

³⁰⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003. 76.

³⁰⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.

³⁰⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*. Jelenkor, Pécs, 1997.

³¹⁰ Szerzői közlés.

³¹¹ Angyalosi Gergely: *Az érsekre várva*. Alföld, 2000/7, 93–97. Bombitz Attila: *Pungák a szélben*. Forrás, 2000/6. 107–112. Bónus Tibor: *A folytatás mint hipertextus*. Prae, 2001/3–4. 156–162. Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint “második regény”*. Bárka, 2002/1. 76–87. Keserű József: *Bogdanski körzet*. Prae 2000/1–2. 173–175. Lőrincz Csongor: *Folytonosság vagy ismétlés?*. Lk.k.t., 2000/1. 56–61., illetve Alföld 2000/7. 97–106. Mészáros Sándor: *Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere*. Jelenkor, 2000/4. 426–429. Olasz Sándor: *Visszatekintés és-vagy újítás?* Bodor Ádám regényei. In: *Dombormű. Esszék, tanulmányok Poszler György 70. születésnapjára*. Liget Könyvek, Budapest, 2001. 445–452. stb.

közötti összefüggésekről és elkülönülésekről³¹²), most az „előzményekről” kevésbé, főként a két regény közötti dialógusról, egymásra hatásukról, transztextualitásukról³¹³ lesz szó.

3.1. Elbeszélői pozíciók, elhallgatott világok

A Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok konstruálódnak meg a Láng-prózában is: *A tűz és víz állatainak* már a szerkezete és az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága is ezt hangsúlyozza.

A regény „narrátora” egy Eremie nevű moldvai szerzetes, aki egy „hallgató”-nak meséli el saját és alteregója, Vazul – Hieronimus Bazilidész Heraklidész – Despotés (később moldvai fejedelem) történetét. Ez a beszéd- és epikai helyzet is generálja, hogy élőbeszédszerű, (olykor) dramatizált legyen az előadásmód. Az elbeszélő – Selyem Zsuzsa találó kifejezése szerint – pszeudopárbeszédben³¹⁴ van valakivel, pontosabban mesél valakinek. *A tűz és a víz állatainak* az „elhallgatott kerettörténete”³¹⁵ alapján nehezen körvonalazható, hogy kinek és miért meséli Eremie a „saját” történeteit, a szövegbeli utalások alapján kiderül, hogy a történetek „hallgatója” magyar, és ismeretlen számára az ortodox hitvilág, vallás, liturgia. A kávézás-teázás melletti pszeudobeszélgetés behozza az ezeregyéjszakai motívumot is: a mesélésnek az ébrentartás, figyelemfenntartás is a célja, a dialógus rejtett, rejtélyes tagja azért is hallgatja Eremie elbeszéléseit, hogy ne aludjon el. A szövegben viszont van néhány utalás arra vonatkozóan, hogy a „hallgató” korábban már ismerte ezeket a történeteket vagy történet-részeket, ugyanis olyan történet-részre kérdez rá, amely korábban még

³¹² Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld 2004/11. 60–75., Györi Orsolya: Hallható és hallgató világok határán. *Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai* Jelenkor 2004/7–8. 828–829., Maszarovics Ágnes: Szó és kép határmezsgyéjén. (*Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae*). *Studia Caroliensia*. 2005/1. 77–101.

http://www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2005.1.szam/9.Maszarovics_Agnes.pdf, Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17., Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor 2004/7–8. 813–827.

³¹³ Vö: Genette-i értelemben transztextualitás „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”. Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). In: *Helikon*, 1996/1. 82.

³¹⁴ Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor 2004/7–8. 815. Selyem Zsuzsa a pszeudopárbeszéd-szerkezetben látja a „tűz-víz együttgondolásának, az emlékezetfelejtés alakzatának, múlt és jelen, a történelem alakítása és feljegyzése kettőségének az elbeszélés szintjén történő megjelenítését”. Uo. 815.

³¹⁵ Selyem Zsuzsa: *Glissando*. Uo.

nem hangzott el: „– Példaként megint elmesélek valamit, ezúttal Dinu atyáról. / – Ő volt az, aki tíz körömmel ragaszkodott az élethez? / – Igen. [...]”³¹⁶. A „hallgató” olykor latens módon irányítaná is az elbeszélést („Szerintem most a könyvtáros lány következik... Mégsem! A te történeteid állatokról szólnak.”³¹⁷, vagy: „Atyám, mesélj Annáról!”³¹⁸), és az is kiderül, hogy saját, „valamikor” már elmesélt, de az olvasó által ismeretlen, elhallgatott története van: „Ha figyelmesen hallgattad *történetemet*, megérted, miért űz kíváncsiságom mindig ugyanarra.”³¹⁹ (Kiemelés B. É.) Az Eremie által elbeszélte történet tehát egy el nem hangzott, elhallgatott történetre adott válaszként is olvasható.

A tűz és a víz állatai című regény elbeszélőjének narratív identitása, illetve ennek bizonytalan volta a szöveg és a recepció egyik centrális kérdésévé vált. A kritikai recepció egy része – az elbeszélői pozíció bizonytalanságát, az elbeszélő fiktív voltát is megemlítve – Eremiének tulajdonítja a narrátor szerepet. Márton László „névtelen [?] Én-elbeszélőt” említ, a regényben „egy (többé-kevésbé fiktív) jelen időben élő moldvai szerzetes és alteregója, Vazul [...] valamivel bonyolultabb viszonyban állnak egymással [...]”³²⁰. Balázs Imre József az elbeszélő több lépésben, fokozatszerűen történő fikcionalizálódását hangsúlyozza: „Eremie atya (vagy az, aki így nevezi magát) egy többé-kevésbé körvonalazatlan kilétű hallgatónak meséli a saját identitását meghatározó történeteket, illetve Vazul/Despotes történetét” – amely során a fikcionalizálódás folyamatát erősítve végbemegy „az elbeszélő hasonulása az elbeszélte eseményekkel, személyekkel”, később pedig az elbeszélő státusa is átminősül „Eremie atya” történetének visszavonásával.³²¹ Bárány Tibor pedig – az első személyű elbeszélőt kiemelve – a dialógus-partnerre kérdez rá: „ez a regény egyik legizgalmasabb értelmezési dilemmája: Eremie atya önmagához intéz kérdéseket, ezzel tagolva elbeszélését? Vagy *Az ég madarainak* harmadik személyű narrátora jelenik meg: a trilógia első kötetében ő maga beszél, a másodikban már Eremie atyát faggatja, hogy a harmadik részre teljesen kicsússzon a kezéből az irányítás? Vagy érdemes feladni azt az

³¹⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 106.

³¹⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 105.

³¹⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 195.

³¹⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 196.

³²⁰ Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17.

³²¹ Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld 2004/11. 60–75.

elképzelést, hogy hús-vér emberek párbeszédébe hallgatunk bele, amúgyis irreális az egész szituáció, s valójában csupán két narratív szólammal találkozunk, amelyek mögött nincs személyiség, hisz maga a regény is az egységes identitás megteremtésének nehézségeiről beszél?”³²²

Selyem Zsuzsa szerint a szövegbeli hallgatónak kiléte – kicsúsztatva a regényből, intratextuális összefüggéseket figyelembe véve – felfedhető: Láng Zsolt *A szomszéd nő*³²³ című novellájának narrátorával hozható kapcsolatba.³²⁴ Az erre utaló, erős identifikációs indexű párbeszéd-részletben nemcsak (*A szomszéd nő*ben is megjelenő) hallgatózás és a szerelemföltés miatti parkolóbeli besározódás³²⁵ mutatkozik meg, hanem a regény szövegszervező komponensei – a (női) test és a sár – is szerepet kapnak: „Ha a te történetedet én mesélném, most Anna nyomában maradnék. Hányszor beleerőszakoltam volna a magaméba a vágyott fordulatot! Annyira vágyakoztam, hogy a fülem is megnőtt. A pokol fenekére kész voltam alászállni, végül sáros parkolóban kötöttem ki. Cipőmön, nadrágomon, magam mögött sár, sár, sár...”³²⁶

Selyem Zsuzsa értelmezése közelít leginkább a regény fülszövegében is írt, akár „előíró” utasításként is olvasható tételhez, mely szerint az elbeszélő pozíció inkább az Eremie-történeteket hallgató „hanghoz” köthető: „Az elbeszélő Eremie atyával beszélget: az ortodox szerzetes víziói a távoli múltba viszik vissza. Az olvasó vele együtt bepillantást nyerhet a görögkeleti szerzetesek legendáriumába és hétköznapijaiba, a Moldvai Fejedelemség és a reneszánsz Európa történetébe, egy hol ágrólszakadt Vazulként, hol számoszi hercegeként, hol Despotés moldvai fejedelemként felbukkanó különös figura alternatív valóságába.”³²⁷

Az elbeszélő nehezen meghatározható pozíciója *A tűz és víz állatainak* a Bodor-regénnyel való szövegekzi kapcsolatát mutatja meg, *Az érsek látogatásában* a narratori pozíciót egy személytelen én-elbeszélő, helynökségi intéző testesíti meg, akinek neve és múltja egyaránt ismeretlen az olvasó számára. Gábrriel Ventuzával, az én-elbeszélő regénybeli „alteregójával” többször és többféleképpen cserélnek maszkot, ruhát, és ezzel

³²² Bárány Tibor: *Láng Zsolt: Bestiarium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Kritika, 2004/7–8, 41–42.

³²³ Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. Koinónia, Kolozsvár, 2003.

³²⁴ Lásd: Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor 2004/7–8.

³²⁵ Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. 158., 167.

³²⁶ Láng Zsolt: *Bestiarium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 192.

³²⁷ *A tűz és a víz állatainak* fülszövege.

együtt állást, identitást,³²⁸ s a többnyire pontosan meghatározható, szétválasztható narrátori, szereplői nézőpontok többször egybefolynak, egybemosódnak. A történetek „továbbadása”, megbízhatósága is hasonló kérdéseket vet fel: *Az érsek látogatásának* a narrátora azért tűnik néha heterodiegetikusnak, mert a Gábiel Ventuza-történeteket – amelyeknél nem volt jelen –, közös eltávozásuk után tőle magától *hallotta*, Gábiel Ventuza „majdnem szóról szóra ugyanazt”³²⁹ a történetet mondta el „százszor és százszor” a narrátornak, ezért a történetek, történetelemek variabilitása és iterativitása³³⁰ azok autentikusságának és megbízhatóságának kérdését veti fel.

A fentebb jelzett, *A tűz és a víz állataiban* az elbeszélői pozíció uralhatatlanságának következtében előálló polémiát feloldandó „megosztott elbeszélő” fogalmát³³¹, az értelmezésem további részében pedig Eremiének, saját történetei elbeszélőjének a(z idézőjeles) „narrátor” funkciót javaslom. Ez a „narrátor” önmagában sem egy jól körülhatárolható pozíciót birtokol: Eremie identitása bizonytalan, egyszerre jeleníti meg a jelenkori, napjainkban élő moldvai szerzetest, és a századokkal ezelőtt élő moldvai fejedelmet, Despotest (vagyis előbb a görög koldusgyereket, Vazult, majd Hieronymus Bazilidész Heraklidész számoszi herceget, majd Despotes későbbi moldvai fejedelmet), akinek történetét gyerekkorától haláláig beszéli el, cselekvéseit egyszerre kívülről és belülről látja, éli meg, tekintetével követve a különböző megidézett, megalkotott személyekbe belehelyezi önmagát is. Jelen van Despotes kivégzésénél is, a szemtanú hitelességével közvetíti („szememet összeköti egy régvolt szemmel”³³²) – mint értesülünk: a saját verziójában –, az ott történteket. Ugyanis a regény egyik alaproblémája a történelem és a történet elmesélhetőségének az autentikussága, vagyis ennek a megkérdőjelezése. „A történelem mint olyan nem hozzáférhető, pusztán különféleképpen elmondott, más-más diskurzusokhoz idomított, személyes érdekek

³²⁸ Vö: 2. 1. 2. 3. 2. című fejezetben írtakkal.

³²⁹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 49.

³³⁰ Vö: Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása* című tanulmányában írtakkal.

³³¹ Ezzel kénytelen vagyok reflektálni korábbi írásomra, melyben az elbeszélő pozíciót – a maga bizonytalanságaival együtt – kizárólag Eremiének tartottam fenn. Lásd: Bányai Éva: „*Történeteink egymást dagasztják*”. *Intertextualitás Bodor Ádám és Láng Zsolt regényében*. *Korunk*, 2005/9. 108–112., illetve: *Regények párbeszéde – párbeszédnek regénye(i)*. In Ócsai Éva – Urbanik Tímea (szerk.): *Köszöntésformák*. Szeged, Pompeji, 2005. 133–139.

³³² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 111.

vagy vágyak formálta történeteink vannak.”³³³ A saját nézőpont, a tekintet is állandó mozgásban, folyamatos elkülönöződésben van, a „valóság” megragadásának elhalasztódása a derridai différance-elmélet³³⁴ szövegbeli megnyilvánulása: „A tekintet nem talál határt, drága hallgatóm, és a valóság utáni sóvárgásban újabb tárgyakat érint meg, és minden tárgy egy újabb tárgyra utal, és ebben a folyamatos utalásban nincs semmilyen határ.”³³⁵

A „narrátor” elbeszélő pozíciója tehát nem is lehet stabil, nem képes uralni az elbeszélést, nem tudja ellenőrzése alatt tartani az emlékek megidézését és továbbadását, de annak lehetséges hiányát is problematizálja: „[...] útközben elfogytak gondolataim, egyetlen emlékkép sem idéződött elém. Nincs rosszabb az emléktelenségnél.”³³⁶ Mivel „az emlékezés sokkal inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztán reprodukció”³³⁷, Eremie a rendelkezésére álló (hiányos) tudásból, történetrészekből konstruálja meg narratíváját. Ugyanakkor az emlékek irányítják Eremie útját (és a narrációt is): „Sosem hittem volna, hogy az emlékek, képek és szavak keverékének elholt anyaga képes lesz eltorlaszolni, vagy éppenséggel megbontani utamat, sohasem gondoltam volna, hogy az emlékek nemhogy fogyatkozással viselkednének, hanem úgy vonják magukra figyelmemet, mintha a világ középpontjában volnának.”³³⁸ A történetek alakítása nem mentesül az emlékek irányítása alól, Eremie szándékos emlékezés-mozgatása, a eltévedés-történet emlékének kitörlésére tett kísérlete is kudarcra zárul.

Eremie, Moldvából, a Noroieni-i kolostorából a hegyen túlra, pontosabban Kolozsvárra való elindulása előtt tudósi szenvedéllyel vetette bele magát a könyvekbe, régi históriákat tanulmányozva rá kellett jönnie, hogy a regényszövegbe beidézett három „történetíró” háromféleképp számolt be Despotés moldvai fejedelem „valóságos” életéről, haláláról, a helybeliek életére tett hatásáról: „Az események kifutnak az emlékezetünkéből, s ami helyettük beleszalad, annyira különböző lehet... Tudja-e, uram, hogy Despotés vajdáról hányan feljegyezték, miképpen lett Moldova fejedelme, mit tett az országért és az ország ellen? Vajon miért van, hogy Makarie krónikájában, aki száz

³³³ Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor 2004/7–8.

³³⁴ Jaques Derrida: *Az el-különöződés*. Gyimesi Tímea (ford.) In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi kiadása. [é. n.] 43-63.

³³⁵ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 238.

³³⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 14.

³³⁷ Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 130.

³³⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 52.

évvel az események után veti papírra az emlékeket, a vajda ravasz és kegyetlen ember, megöleti az urak legjavát, magát Tomica Istvánt is, a bojárok fejét, valamint Gligor püspököt, csak hogy a birtokait elszedhesse? Az M. P. szignójú tanító viszont igen bátor és éles elméjű emberről ír, messze előremutató tervekkel. Sánta Sándor bojár, aki verseléssel töltötte idejét, és kétszázötven esztendővel később ír a vajdáról, azt állítja, hogy Tomica, a bojárok feje hozta az országba, és aztán az ő buzogánya küldte a másvilágra. Kantakuzino herceg szerint a vajda tudós férfi volt, aki a román nemzetet a római nép teljes jogú utódként felemelte a maga méltó talapzatára. *Nos, kinek higgyünk?* Tegyem hozzá, hogy egy török aga, aki bajvívó mesterként régebben is találkozott vele valamelyik gyarmaton, utóbb azt jegyezte le róla, hogy mintha második Kapornim lett volna, aki az embereket képes volt megdelejezni a tekintetével, és így arra kényszerítette őket, hogy vasárnap és ünnepnapon is dolgozzanak.”³³⁹ (Kiemelés B. É.) A „történelmi valóság”, a történelem és a történetek elmondhatóságába, közvetíthetőségbe vetett kétely megkérdőjelezi saját történetének és annak elmondhatóságának autentikusságát, valamint az identifikációs aktus lehetőségét is.

Eremie fiktív volta a regény utolsó fejezetében körvonalazódik leginkább, amikor áttételesen megkérdőjeleződik a léte is³⁴⁰: a más ügyben kutakodó rendőrök azt állítják, hogy az általa felsorolt egyházi személyiségek nem léteznek: „Aztán mégis hozzám lépett, és a mozdulat közvetlenségét kiigazító lekezeléssel odavetette, hogy a főnöke dühös, mert nincs sehol semmiféle Azarie atya, a moldvai püspököt Milovánnak hívják, Teofil nevű igumenje háromszáz éve nem volt se a felső, se az alsó püspökségnek. Nekik már az is gyanús volt, hogy magyarul beszélek.”³⁴¹ A Noroieni nevű helység, amelyet végig kolostoraként említett, létezése is kétségbe vonható:³⁴² „Azt kérdezte, hogy melyik kolostorból jövök. Noroieni? Ő többször meglátogatta Moldvát, de erre a névre nem emlékszik.”³⁴³ – mondja a könyvtároslány, Fanta Eremiének. „Ráébredtem, hogy fel is állhatok az asztaltól, rá is dőlhetek Fanta hús-vér testére,

³³⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 338–339.

³⁴⁰ Erre utal Balázs Imre József is a narrátor fikcionalizálódásánál. Vö: Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció.* Alföld 2004/11. 60–75.

³⁴¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 377.

³⁴² (Van egy Noroieni nevű helység Szatmár megyében, de ez nem releváns a történet szempontjából. Ezt csak azért jegyzem meg – akár kettős zárójelben – mert a regényben szereplő többi moldvai [moldovicai, voronyeci stb.] vagy máramarosi [Rohia] kolostor referenciális azonosíthatósága nem kérdőjelezhető meg.)

³⁴³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 396.

semmit nem nyerek el. Mert Fanta a valóságban is képzeletem szülötte.”³⁴⁴ Ez utóbbi kijelentés a „narrátor” narratív identitásának megszűntéhez vezethet, amint arra Balázs Imre József is utalt.³⁴⁵

A tűz és a víz állatai nemcsak a *Bestiárium Transylvaniae* első kötetét, *Az ég madarait* idézi be autotextuális³⁴⁶ módon többször is (először amikor a „narrátor” a tölgyesi állomáson megpillantja a könyvet, utána az állatkertben az ott leírt madarakat, majd Anna, a szállásadója egy könyv 152. oldalán ugyanazt a történetet olvassa, amiről *Az ég madarai* szól a 152. oldalon³⁴⁷), hanem Bodor Ádám regényeit is. Dialogizál *Az érsek látogatásával*, „Mintha jártam volna már itt”³⁴⁸, mondja Eremie, amikor születés előtti lebegéshez hasonlítja állapotát, „Mintha mindez velem történt volna meg”³⁴⁹ – áll a Bodor-regény egyik fejezetének kulcsmondataként, a narratori pozíció „lebegtetéseként”.

3.2. (Ál)küldetés-történetek, Transylvania-mítoszok

A „narrátor” Eremie atya kettős (vagy többszörös) küldetéstörténete is a Bodor-szövegekkel való hangsúlyozott kapcsolatára utal. A *Sinistra körzet* (részleges) én-elbeszélője, Andrej Bodor is (ál)küldetéses történet részese: látszólag és önmaga által is kinyilvánítva azért megy a körzetbe, hogy fogadott fiát, Béla Bundasiant onnan kiszabadítsa; Gábrriel Ventuzát, *Az érsek látogatása* én-elbeszélőjének „alteregóját” mostohatestvére *küldi* apja csontjai kimenekítése érdekében Bogdanski Dolinára, az időközben más (történelmi és földrajzi) koordináták közé került városba. Eremiét egyrészt szellemi nevelője, Miklós atya küldi a „világba” a szerzetesi lét missziójának is tekinthető küldetéssel³⁵⁰, ugyanakkor a Doroftej atya által rábízott könyvet is ki kell menekítenie a kolostorból. Az erős történelmi konnotációkat is hordozó, a régi, bojári

³⁴⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 399.

³⁴⁵ Vö: Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld 2004/11. 60–75.

³⁴⁶ Vö: Lucien Dällenbach: *Intertextus és autotextus*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *Intertextualitás*.1996/1. 52.

³⁴⁷ Ezeket az összefüggéseket részletesen tárgyalja Selyem Zsuzsa és Balázs Imre József az említett tanulmányokban.

³⁴⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 89.

³⁴⁹ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999. 49.

³⁵⁰ A szerzetesi élet missziós kötelezettségeinek leírását lásd: Reinhard Thöle (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába*. Ford. Gromon András. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001. 18–28.

Cantemir-kastély elmeógyógyintézetében tovább tébolyuló nővére pedig anyja nyomainak felkutatására sarkallja, a porba rajzolt városnév a hegyeken túli, idegen világba utal. Eremie „igazi” küldetése azonban – már csak meghatároz(hat)atlan identitásának következtében is –, miként a regény, és a „hallgatójának” való elbeszélése végéhez közeledve kiderül, eredménytelenségre van ítélve: „Alámerülni a lét titkaiba, mindig ezt akartam, erre vágytam, te már tudod ezt. Szeszélyes és elégtelen nekibuzdulásokkal azért indultam el, hogy megtaláljam a valóság igazi nyomatékát, te erre bizonyára tudsz egy egyszerűbb kifejezést, a valóság emlékezetét, amely az ősfossziliák fűszeres illatához hasonlatosan megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban.”³⁵¹

A regények (ál)küldetéstörténetei szövegen kívüli, szövegen túli utalásként is interpretálhatók, elhallgatott válaszokként latensen feltett kérdésekre: az „elvárt” (lehetőleg minél explicitebb és homogénebb) identitás megőrzésére és profetikus terjesztésére tett, az „előíró”, neotranszszilvanista elvárások elutasítása történik ezzel – pontosan az elbeszélő-„hősök” viszonylagos, azonosíthatatlan identitásának a megkonstruálásával. Erre utal Pálfalvi Lajos is, amikor Adam Hlobusz fehér orosz író *Demonokameron* című elbeszélés-gyűjteményét hasonlítja össze Láng Zsolt *Bestiáriumával*. Az elvárt, nemzet- és anyanyelv-mentő szerepek elutasítását vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy: „Adam Hlobusz hazája szovjet tagköztársaság volt, anyanyelvét és nemzeti kultúráját hosszabb távon pusztulásra, eloroszosításra ítélték a diktatúra stratégiái. Láng Zsolt az anyaországtól elszakított nemzeti kisebbség tagjaként, Adam Hlobusz a fehér orosz kultúra központjában, Minszkben élhette át azt, hogy mint a veszélyeztetett anyanyelvi művelődés leendő fontos személyiségeinek különleges közösségi elvárásokkal kell számolniuk. Ezekre az elvárásokra említett műveikben mindketten elutasítóan reagáltak. Hlobusz nehezen félreérthetően, mondhatni, elég nyomatékosan fogalmazott, Láng Zsolt sokkal áttételesebben – válaszáat az elbeszélő-hős identitásának felépítésével adja meg.”³⁵² Az Erdély-mítosz lebontása – a Bodor-prózában megjelent mítosztalanítással való összevetés alapján, de ahhoz is viszonyítva – explicitebb a Láng-regényekben. Már *Az ég madaraiban* is történt erre vonatkozó lépés:

³⁵¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 355.

³⁵² Pálfalvi Lajos: *Magyar és fehér orosz irodalmi démonológia. Láng Zsolt és Adam Hlobusz*. <http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/annus/2006/10.htm>. Letöltés ideje: 2008. 08.10.

a regényidő a 16. századi Erdélyt jeleníti meg, ám az abban az évszázadban bevezetett, a vallási toleranciát elsőként bevezető tordai országgyűlés javaslatai kívül maradnak a nagyurak egymás közötti hatalmi villongásain.³⁵³ Selyem Zsuzsa jegyzi meg, hogy *Az ég madaraiban* „Láng elmozdítja a tolerancia-klisé a vallási felületesség, az érdekek szerinti pálfordulások történetévé”³⁵⁴, ugyanakkor maga a vallási tolerancia-eszme autentikussága is megkérdőjeleződik azzal, hogy annakidején a „türelem” csak négy keresztény vallásra: a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallásra vonatkozott, a már akkor is – ha még nem is annyira számottevő, de – jelenlevő ortodox vallást nem létezőnek tekintették.

Eremie 16. századi történeteiben Vazul nézőpontjából Erdély utópikus „Tündérkert”-jellege mutatkozik meg, egyrészt geográfiai víziójában: amint a Kárpát-kanyar csúcsáról szemügyre veszi az őt körülvevő országrészeket³⁵⁵, másrészt amikor Vazul eretnekgyanús barátaival keresi azt a helyet, „ahol Thomas Morus Utópiája szerinti ésszerű állapotok uralkodnak”³⁵⁶: a Pannónia „hegyeken túli szegletéből, Transylvániából” érkezett ifjú „prédikációiban gyakran példálózik az ott élők erényességével, angyali természetével.”³⁵⁷

3.3. Nevek és nyelvek

Eremie, a „néma anyának beszédes fia”³⁵⁸ identitásához, illetve identitásának problematikusságához hozzátartozik anyanyelvének a hiánya: az anyja (akinek a felkutatására indult el) ugyanis néma volt. Ezt ő ekképpen tágítja ki: „»Anyanyelvem a némaság«, mondtam Miklós atyának”³⁵⁹, akitől Eremie tanulta a magyar nyelvet. Miklós atya³⁶⁰ áttért az ortodox hitre, „nyolc nyelven folyékonyan beszélt, mindazonáltal saját

³⁵³ Vö: Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Uo.

³⁵⁴ Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Uo.

³⁵⁵ „[...] (amiért Tündérföldnek is nevezték az országot).” Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 303., vö. a terek, helyek, határok alfejezetben írtakkal.

³⁵⁶ Vö: Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Uo.

³⁵⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 285.

³⁵⁸ Vö: Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17.

³⁵⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 95.

³⁶⁰ „Miklós atya néhány helyen szó szerint (illetve szócsúsztatással) azt mondja, amit Nicolae Steinhardt (1912–1989), aki Rohián volt ortodox szerzetes.” Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor 2004/7–8.

határainál nem állt le, állandóan tanult és tanított. Amikor kiderült számára, hogy anyám néma volt, vagyis nincs igazi anyanyelvem, Bábel összes nyelvét zúdította rám, hiszen a szerencsétlenségben az az én szerencsém, hogy nincsenek nyelvi gátlásaim.”³⁶¹ A „narrátort” „néma anyanyelve” nem gátolja meg nyelvi világának kiszélesítésében, Miklós atya tanítványaként közelít a szavak és dolgok jelentéséhez, a nyelvi megértéshez, mestere vezeti be a nyelv és a nevek rejtelmébe: „Aki ismeri a szavak értelmét, sok mindent megért a kusza mai világból. Tudja például, hogy Radócz régi templomi nyelvünkön örömet jelent, tehát amikor a moldvai ősök ott letelepedtek, szívüket boldogság járta át. Ekként értelmezhető Lipa kolostor neve is; a szó azt jelenti, hogy csendes, tehát menj oda, ha csendességre vágysz, és valóban megtalálsz, annak ellenére, hogy a hegyi patakoktól, a kövek örökös morajlásától igen hangos a vidék. Govor neve arról beszél, hogy a templomot az ördög feletti győzelem emlékére állították, Brodé meg arról, miként élték túl a menekülést a kereszténnyé lett tatárok. [...] Ugyanúgy számtalan históriát foglalnak magukba a személynevek is. Nem véletlen, hogy Zimbru atya olyan veszekedős, vagy Polonik atya torkosabb a gyerekeknél is.”³⁶² A nevek etimologizálása és történetekkel, történelemmel való feltöltése a világértelmezés, a megértés keresését, az identifikáció kényszerét tematizálja. Miklós atyától származik a „narrátor” saját nevének etimologizálása, annak ambivalenciája is erősíti az identitás meghatározatlanságát, bizonytalanságát: „Eremie, ellentmondásos név, ez is lehet, meg az is. Ad egy, azt jelenti, idegen szőlőtőke fattyú hajtása; ad kettő, arra figyelmeztet, hogy a pokolra is alá kell szállnod, hogy rálelj önmagad igazi arcára.”³⁶³ Tehát Eremie nemcsak a magyar nyelvet sajátította el Miklós atyától, hanem nevének a jelentését, és ezáltal saját sorsát, önmaga-keresését is. A regény első, felütő mondatától („Ott kezdem”) az utolsóig (a szétesett szövegig, szavakig, betűkig) a megérteni vágyás hajtja Eremiét: eredet-keresése, a szerzetesi világ aprólékos leírása, a gyűjtő szenvedélyhez hasonló, mindent magába foglalni akaró, „atomjaira” szétszedő-szétboncoló, leltározó keresése, kutatása az (ön)magába-gyűjtést, de ugyanakkor a teljes szétesését reprezentálja.

³⁶¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 208.

³⁶² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 208.

³⁶³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 208.

A különböző román toponímák és antroponímák etimologizálásával Miklós atya Eremiét saját kultúrájának a megértéséhez vezet el, így tanúi lehetünk egy interkulturális megismerési szövevénynek: a saját kultúrához egy másik nézőpontból, másik kulturális közvetítői szerepen való közelítéshez. Egy (idegen) nyelv tanulása, a *fordítás* lehetősége az addig természetesnek vélt határok megbontásához vezet, az idegenség tapasztalásához, illetve azzal való szembesülésre készítet. A (mégoly kérdéses és bizonytalan) identitásképzéshez nagymértékben hozzájárul az idegenségtapasztalat feldolgozása. „Mivel önmegismerés, mint önmegismerés, egyedül önmagában, a másik bevonása nélkül nem lehetséges, ezért az idegenségtapasztalat az önmegismeréshez vezető egyedüli út.”³⁶⁴ – állítja Fehér M. István *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege* alcímű tanulmányában, s ez fokozottan érvényes Eremie önidentifikációs aktusára is.

A fordítás fenti értelmezése kiegészülhet a Stuart Hall-i 'Fordítás'-értelemmel, amely „azokat az identitáskonstrukciókat írja le, amelyek keresztülvágják és átmetszik a természetes határokat, és amelyek olyan emberekre vonatkoznak, akik örökre *szétszóródtak* a szülőföldjükéről. [...] *A hibriditás ilyen kultúráihoz* tartozó embereknek fel kell adniuk az 'elveszett' kulturális tisztaság vagy etnikai abszolútizmus visszaállításának álmát vagy ambícióját. Visszavonhatatlanul *le vannak fordítva*.”³⁶⁵ Mint Stuart Hall megjegyzi Salman Rushdie-t idézve, az angol 'fordítás' szó (translation) etimológiailag a latin 'átvitel'-ből jön, a fenti jellemzők alapján leírható identitású figurák átvitt, átfordított identitásúak.

Mint a korábbi fejezetekben jeleztem, Bodor Ádám regényeinek a névanyaga is szorosan összefügg azok (személyi és földrajzi) hordozóinak identitásával, pontosabban a határidentitással, melyet a nevek és a regényekben meghatározható térkonstrukciók határléte indukál. Eremie körül*határol*hatatlan identitása is a Bodor-féle határidentitást hozza játékba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan Eremie „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes.

³⁶⁴ Vö: Fehér M. István: „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan...” *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege*. In: Bednaries Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 11., 26.

³⁶⁵ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 83.

A *tűz és a víz állatai* „narrátora” magyarul mesél, a szöveg magyarul íródik, viszont viszonyítási alapot a román nyelv képez: „Régiesen, ahogy én beszélek magyarul. Ezen a fecskeröptű, délceg, ám igen kevély nyelven, amelyet Miklós atyától tanultam meg.”³⁶⁶ – mondja egy helyen Eremie. A román nyelvhez hasonlítva állapítja meg, hogy: „Miklós atya szerint a magyarnál nincs lüktetőbb, ritmusosabb nyelv a világon, nem csoda, ha a magyarok büszkék költészetükre. De hiányzik belőle a szín és az érzék, a rejtett dal, amit a nemek játéka ad a szavaknak.”³⁶⁷ Összehasonlításra kerül két nyelven keresztül a két kultúra, világlátás, mentalitás, az elbeszélhetőség, a kifejezhetőség is problematizálódik. „Néha sajnálom, hogy a magyarban nem használatosak az igeidők, nincs régmúltja a cselekménynek, a történetet megelőző történet nem folyik bele a szavakba.”³⁶⁸ A grammatikai múlt idő többféle kifejezhetőségének magyar nyelvben való beszűkülése a narráció, a történet elbeszélhetőségének problematikáját hozza felszínre: ezzel elbeszélés-poétikai dimenziókat is nyit a „narrátor”, a történetmesélés és temporalitás egymást feltételező relációit és annak fordíthatóságát, másik – vagyis a magyar – nyelvbe ültetésének lehetőségét boncolva.

„Üde, furcsán hangzik ez a szó itt, szívesen beszélnék most a mi nyelvünkön, és akkor azt mondanám, *dulce*, vagyis édes, amilyen a tiszta forrásvíz.”³⁶⁹ (Kiemelés az eredetiben.) A más(ik) nyelven való megszólalás más kontextusokat idéz, más világlátást hoz be. „Felhajtottam a takarómat, ami inkább valamiféle mintás faliszőnyeg lehetett egykor. Por szitált belőle. »Por«, ismételttem magamban, némiképp döbbsen, mert ugyanez a szó, ahogy most is kimondom, így, *por*, ez a hárombetűs szóalak tört a nyelvemre, és nem a négybetűs *praf*, ahogy klostromunkban mondtuk volna, vagyis a hegyeken átkelve új körbe léptem, amelyben másfajta varázserők csalták elő belőlem a bennem elraktározott szavakat.”³⁷⁰ (A dőlt betűs rész kiemelés az eredetiben, az aláhúzott rész kiemelése: B. É.) Az egyik nyelvből a másikba való átváltás a határátlépéshez hasonlatos: a hegyeken túlról, vagyis Moldvából átlépve másik kultúrkörbe kerülve a nyelv más nyelv- és kultúrarétegeket hív elő, amelyek gyökerei

³⁶⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 36.

³⁶⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 223.

³⁶⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 358.

³⁶⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 49.

³⁷⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 56.

az elbeszélő számára megfoghatatlanok. A román nyelv azonban erőteljesebben befolyásolja Eremie mindinkább meghatározhatatlan identitását: határidentitását, egy alkalommal ugyanis azt mondja, hogy: „Eddig románul beszélgettünk, ami nekem túl személyes volt, átváltottam inkább magyarra.”³⁷¹ A nyelvválasztás, kultúraválasztás azonban nem csak személyes ügy, „másfajta varázserők” dominanciája alá kerül a kulturális határokat átlépő egyén.

A „másfajta varázserők” körüljárása geokulturális függőséget feltételez. Az első idézetben a *por-praf* cserében a nyelv váltás tér és közeg általi determináltsága tematizálódik: a váltás „öntudatlansága” a közeg általi meghatározottságra utal, a nyelv dönti el a beszélője identitását. A második idézetbeli „átváltás” viszont tudatos, irányított cselekvés része: az „én” általi meghatározottság, döntés eredménye a nyelvválasztás.

A Bodor-regényekben az interkulturális hatás és határ nincs ilyen erősen tematizálva, a regényekben – az antroponímák és a toponímák – által is megkonstruált, a névadás és az elhallgatás biztosította rendszerben tűnik ki a szövegterek kultúrák közti meghatározottsága.³⁷²

A *tűz és a víz állatainak* névanyaga meghatározó mennyiségben román eredetű (amihez hozzájárul az ortodoxia eredetét tekintve a szláv is), de a szövegben részben a magyar fonetikus írásmódban (vagy azon belül is keverten) jelennek meg, a Bodor-nevekhez hasonlóan: Vaszilika, Anasztázia, Bifurk archimandrita, Matej atya, Pantalimon Grigorás egyházvezető, Pajszij atya, Rémusz atya, Doroftej, Rukár testvér, Agake atya stb., jórésztük a román név- és íráshasználat szerint kerül a szövegbe: Maricica (!), Pavel, Amarie, Noroieni, Teofat, Galben, Rohia stb. A román kulturális, egyházi világ absztrahálása, magába olvasztása révén alakul ki a Láng-féle geopoétikai rendszer, amely a Bodoréhoz viszonyítva még erősebb, explicitebb geokulturális kötődéseket mutat.

³⁷¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 204.

³⁷² Lásd a Névadás és elhallgatás fejezetben írottakat.

3.4. Idő-síkok

A *tűz és a víz állataiban* az elbeszélés ideje és az elbeszélte idő szétválak, de ezeken belüli időréteg-mozgásokat is érzékelünk. A szövegbeli utalások alapján a jelen idejű történet a 20. század végére, 21. század elejére tehető, de a középkor nemcsak a múltba fordulás tereként és idejeként, hanem nyelviségében is fontos szerephez jut.

A regények idősíkjai esetlegesek, *A tűz és a víz állatainak* időrétegei több évszázadot ívelnek át, az időbeli ugrások sokszor jelöletlenek, ugyanabban a bekezdésben olvassuk a középkori Vazul-történetet, váltakozva a 20. század végére, 21. század elejére tehető jelen idejű Eremie-történetekkel. A fragmentaritás³⁷³ a különböző szövegrészek stílusára és beszédmódjára is jellemző, az atemporalitás megjelenítésében keveredik az élőbeszédszerű előadásmód a lírai megnyilatkozásokkal: „valami hasonló ez az időtlenséghez, amit a száraz moldvai szelek hoznak magukkal. Nemcsak a talaj repedezik meg, hanem az idő tömbje is, az emberek pedig nem értik, mitől olyan végtelen egyhangúak a napok, és amikor megkérdezik szomszédjuktól, már a válasz előtt ők is rájönnek, de hiszen nemhogy napok volnának, egyetlen nap sem telt el, hetek óta egyetlen napot élnek, mi több, a nap egyetlen percébe szorultak bele, de mielőtt e ritka tünemény szépségének átadnák magukat, viszketni kezd a bőrük, mint amikor sót virágzik az elpárolgó tengervíz, odakapnak, és akkor ujjaikkal felfedezik, hogy csupa ránc mindenük: megöregedtek. Pedig megállt az idő.”³⁷⁴

A jelen idejű – vagyis a vélhetően Kolozsváron játszódó – történetmesélésbe beágyazódnak a nem lineáris, szintén jelen idejű moldvai, az ortodox szerzetesi világot bemutató narratívák, a külső és belső idő-váltásokat, az olykor diffúz időérzékelést erősítően az állandó átváltások és különböző, a „narrátor” asszociációs mozgásai révén ágyazódnak be a középkori európai és moldvai történetek.

A szerzetesi világra egyaránt jellemző az időtlenség és az erős, a szerzetesi élet rendjét meghatározó időhöz-kötöttség. Ám ez utóbbi – a vallási és hitélet alapját képező – kötött naptári rend is megbomlik az „óhitűség” különböző értelmezései miatt. A Nyugat és Kelet határán lévő, a közös keleti szláv vallási múlt által erősen dominált, de a

³⁷³ Vö: „Az idő széttöredezése, kiüresedése kompozíciós elvvé vált.” Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17.

³⁷⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 250.

földrajzi „adottságaiból” kifolyólag nyugat felé irányuló tendencia a különböző ó- és újnaptári időszámítások relativitását eredményezi: a papok egy része más időponttól számítja a böjtlés és az ünnepek idejét, ami a szigorú normák áthágását és ezeknek humoros (olykor ironikus) értelmezését nyitja meg. Az ortodox kolostori világot amúgy az időtlenség fogalmával lehetne körülírni: „Ebben a világtól távoli kolostorban azonban másképp számolják a napokat.”³⁷⁵ De másképp „számolódnak” a percek és pillanatok a külső-belső események érzékelésének hatására is: „Attól kezdve folyton úgy éreztem, hogy bár látszólag folyamatosan, fennakadás nélkül peregnek tovább a pillanatok, véletlen találkozásunkkor mégiscsak eltorlaszolódott járatuk.”³⁷⁶ – mondja Eremie Azarie atyával való találkozása után, s az erdőbeli, ködben való bolyongása is más idődimenziókat nyit meg előtte: „Volt a levegőben valami alig észlelhető lüktetés, ami a várakozásba szabályosságot hozott, ugyanakkor a félelem, amelyet a kiszámíthatatlan várakozás táplált, elmosta az időérzékelést, vagyis a félelem, hatalmába kerítve a pillanatot, a maga mértéke szerint átszabta a valóságot.”³⁷⁷

A *tűz és víz állataiban* a jelen idejű történet dekódolhatóan (és az „elejtett” vonatkoztatások alapján – például Iiescu nevének említésével) a romániai ezredvégi átmeneti korszakot mutatja be, de a (politikai-történelmi) váltás előtti időszakra is történik szubtilis utalás a hatalom és egyház összefonódására, a spicliség és a bőrkabátosok jelenlétére.³⁷⁸ A jelenkori narrációba beszüremkedik Eremie kolozsvári szállásadója, Anna (szenátor apja) révén a kortárs politikum gyomorforogató „gusztustalansága” is. A Láng-próza (a következő fejezetekből majd kitűnik, hogy több ifjabb kortárs prózai munkája is efelé irányul) – az erőteljes (idő)elbizonytalanítás és atemporalitás játékba hozásával is – nem tart attól (mert szükségtelen is), hogy a referenciális indexű idő- és térutalások „röghöz kötik” a befogadást.³⁷⁹

³⁷⁵ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 37.

³⁷⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 20.

³⁷⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 49.

³⁷⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 60.

³⁷⁹ Vö: Balázs Imre József az általa „új közép” generációjába tartozó (a kilencvenes években feltűnt) írókról jegyzi meg: „[...] látható, hogy „az új közép” generációja direktebb és mégis autentikus nyelvet talált és talál a közelmúlt diktatúráinak le- és megírhatóságához. Ennek több változata létezik már magyar nyelvterületen is, természetesen – Vida a Bartis–Dragomán vonalon halad, és kevésbé mondjuk Zilahy Péter frivolabb hangnemét idézi vállalkozása. Miközben, tudjuk, ez a generáció nem programatikusan törekszik a kommunizmus élményanyagának feldolgozására. Köze van hozzá, találkozik vele, érdeklő – ezért prózaírói kihívás számára.” Balázs Imre József: *Az új közép. A kilencvenes évekbéli és a 2000 utáni irodalom intézményes kereteinek változásai.* (Kézirat)

Bodor Ádám regényében a legfőbb időviszonyítási pont Medárd napja, illetve a különböző érsekek, archimandriták nehezen követhető és esetleges kinevezése. A szöveginformációkból kikövetkeztetett jelen idejű történet szintén a 20. század végére, egy (az intratextuális utalások alapján a sinistrai átmentett hatalmat is jelző) átmeneti időszakra tehető, *Az érsek látogatása* eléggé átlátszóan, már-már didaktikusan utal az időhatárookra: 1920-ban mosta át az alattomos folyó a túlsó partra a várost, azóta üzte hetven éven át emberszöktető mesterségét Gábiel Ventuza apja, amikor elindult a Kárpátokon túlra behajtani az odaveszett pénzét, amelyet Zelofan püspök zsebelt be az általa szervezett piramisjátékon. Ismeretlen tettesek elteszik láb alól, s kb. nyolc-tíz év telik el addig, amíg felrobbantják az évek óta várt érseket. A szöveginformációk alapján kikódolható tehát egy szintén ezredvégi, átmeneti korszakot prezentáló történet. Viszont Medárd napjának esetlegessége, a szöveg-egészre jellemző atemporalitás és az állandó idő-csúsztatások a pontos időmeghatározás relativizálását eredményezi.

3.5. Terek, helyek, határok

„A Kárpátok kanyarulatában található egy csodás képességű kőszikla, amelyet a nép Emberfejnek nevez (három nyelven), bár alakja inkább oroszlánra emlékeztet. Csodás képessége abban áll, hogy megjósolja, merről várható háború, tekintetét az éjszaka leple alatt a megfelelő irányba fordítva. Ezen a sziklán állt Vazul, mintha az égből ereszkedett volna alá, innen bámulta szélben lobogó köntösben, fekete zászlóként csapkodó hajjal a lábainál elterülő országokat. Nehéz elképzelni, mit látott, hiszen egyetlen óra alatt új medret vájnak maguknak a folyók, évszázadok hosszú sora pedig hegyeket is képes elmozdítani, ám ha kiterítünk magunk elé egy régi térképet, mondjuk az antwerpeni Ortelius Ábrahámét, szavahihetőbbnek tűnik majd beszámolóm. Kelet felé, amerre októberi hajnalokon a Nap felkel, abban az irányban Moldva ezüst sávja ragyogott, egy még fényesebb ezüst csíkkal, a halak fickándozásától örökösen pezsgő Szerettel határolva, ami persze alig jelentett komoly védelmet a végtelen és a fenyegető puszták tatár hordái ellen. Lent délen a bazsalikom illatú lejtők folytatásaként a fekete vlakkok aranyföldje fénylett, ezt is egy folyó vakító sávja zárta le, mégpedig a Danubiusé. Nyugat felé, amerre a vonulásban megfáradt nap lenyugszik, Pannónia ezüsthelyekkel átszőtt zöldarany rétjei tündököltek (amiért Tündérföldnek is nevezték az

országot). E háromféle színbe öltözött tájban gyönyörködhetett az Emberfejre felkapaszzkodó, már amennyiben módjában állt a meredek, a függélyesnél is meredekebb, éles kiszögellésekkel és tükörsima márványlapokkal kirakott falon kimászni.³⁸⁰ Emblematikus tere is lehetne a regénynek ez a helyszín, magában foglalva a csodás jósképességű, eget-földet uraló, emberfejű sziklaszobron álló, önmagát és országát kereső, leendő moldvai fejedelmet, Vazul-Despotest. Időben és térben (alig egy óra alatt) elmozduló (elmozdítható) geográfiai és történelmi vízió kerül Vazul tekintete elé, a Kárpát-kanyar egyik legmagasabb hegycsúcsáról veszi szemügyre az idillikus környezetet, amely idill a mesélő által az utolsó mondatban visszavonásra kerül annak elérésére (vagy elérhetetlenségére) utaló, iróniát sem nélkülöző megjegyzésével.

A tűz és a víz állatainak helyszíne a narráció jelen idejében Kolozsvárhoz (vagy legalábbis egy ahhoz hasonlítható fiktív városhoz) köthető, de a történetmesélés során több elmozdulás van más tájirányokba, főleg a moldvai kolostorvilágba, ugyanakkor Európa-körutat is tesz az elbeszélő a középkori Vazul (stb.)-történet bemutatásakor. Kolozsvár neve csak régi formában, ujjal a porba írva jelenik meg (KOLOSVAR). A jelen idejű narráció tereként sem „azonosítható” minden elemében³⁸¹ (a várost ismerő olvasó tudja, hogy a regényben megjelölt útvonalon – a Monostori úton, a Városháza környékén, a Főtéren vagy a sörgyár mellett – nem jár villamos³⁸², a Kálvária-templom sem ott van, ahova a fikció helyezi³⁸³ stb.). Az ujjal porba írás is az elbizonytalanító technikákat generálja: a porba írt „jelenlét” bármikor eltüntethető, elmozdítható³⁸⁴. A szöveg szintjén ez az eljárás a Bodor-féle elbizonytalanító, viszonylagosító eljárásra utal, amely megnehezíti, elmozdítja a referenciális olvasási lehetőséget. Ugyanakkor mégis „azonosítható” a jelen idejű történet több fontos színtere: a lejtős Majális utca (még ha nem is a ma használatos, átkeresztelt nevében), az Opera előtti tér „zavaró szoboralakja” is: „Magas, dőlni készülő oszlopon, az alacsony trombitafák fölött

³⁸⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 303.

³⁸¹ Ehhez kapcsolódik az előbb említett Kárpát-kanyarban levő legmagasabb hegycsúcs Láng általi megnevezése is, ugyanis az „Emberfejre” utaló Omul ‘ember’-csúcs ugyan közel van a leírások alapján a Sfinx-re utaló hegycsúcshoz, de nem azonos vele.

³⁸² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 78.

³⁸³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 208-209.

³⁸⁴ Az ujjal porba való rajzolás-írás bármikori eltüntethetősége történelmi-politikai asszociációs tereket is mozgathat, ezt erősítheti az utcanevek állandó átnevezése, a szimbolikus térfoglalás jelenvalósága és hatalmi reprezentációja.

bizonytalanul egyensúlyozó bronzalak emelkedett fölének, az örök tévedés és félreértettség példázataként.”³⁸⁵, a Fellegvár, főtér, Szamos-híd stb.

A moldvai helyszínek egy része Eremie Szeret-menti szülőfalujához – „a halszaggal beáramló helyszínhez”³⁸⁶ –, más része az ortodox szerzetesi világához kötődik, a moldovicai és voronyeci „ékszerdoboz”³⁸⁷ kolostorok közegei által létrehozott terekként konstruálódnak meg.

A szövegek közti transztextualitást erősíti a határátlépés / határszegés pozíciója is: mindkét regényben határzóna képviseli a szövegteret: mindkét regény *a* határon helyezhető el.

Az *érsek látogatásának* helyszíne, Bogdanski Dolina pedig – mint már jeleztem a korábbi fejezetekben – a Medvegyica folyó alattomos és szeszélyes irányváltásának köszönhetően egyenesen a határon van. A narrátor és „alteregója”, Gábriel Ventuza a hegyeken túlról, majd hegyeken túlra szökik, Eremie is átlép a határon moldvai kolostorából Kolozsvárra tartva, s az ő útja is menekülő utazás: többszörös „küldetése” és a megismerésvágy által hajtva szökik el a kolostorból és a szerzetesi világból. Eremie geográfiai (konkrétan Moldova és Erdély közötti) határátlépése kulturális határátlépés is: egy viszonylag könnyen körülírható és megfogható, színességében is egyneműbb, zártabb világot egy nyitottabb, vegyes kulturális, vallási és nyelvi konglomerátum vált fel.

3.6. Ortodoxia – posztmágikus próza

A tűz és a víz állataiban az ortodoxia Eremie, a „narrátor” által, az ő elbeszélése révén jelenítődik meg – mint Moldova és (a mai) Erdély legelterjedtebb vallása. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a regény epikai konstruáltságát. Az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konstitúciója ambivalens világgép prezentálására ad lehetőséget. Egyrészt ott van az ortodoxia mély vallásosságban megalapozott filozófiája és életforma-javaslatai, másrészt ennek a

³⁸⁵ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 201.

³⁸⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 12-13.

³⁸⁷ „A kolostorok ékszerdobozként bújtak meg a völgyekben.” Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* 100. – „tipikus”, útikönyvekben is megjelenő leírása a moldvai kolostoroknak.

felszíni lecsapódása, amelynek során előtérbe kerül a maszk, az álarc viselése, és az alságos szerepjátszás. Az istenkeresés és az örök igazságra törekvés keveredik a démonológia és a sátáni erőknek való állandó kiszolgáltatottság érzetével. Ez az ambivalens struktúra hozza létre azt a fajta mágikus, varázslatokkal teli prózaszöveget, amit az utóbbi időben Bodor Ádám prózájára is utalva³⁸⁸ a magyar mágikus realizmusként határoztak meg a kritikusok. Selyem Zsuzsa a Láng-prózáról szólva egy új terminus bevezetését javasolja, mely szerintem (is) közelebb áll ehhez a prózatípushoz: a realizmus fogalmának „bonyolódása/kiürülése” miatt *posztmágikus prózáról* beszél. A posztmágikus prózát két szempontból különbözteti meg a mágikus realizmustól: a posztmodern próza nyelvcentrikussága felől azt állítja, hogy „itt az érintkezésen, önkényes ok-okozati kapcsolatokon alapuló történet anyaga nem a szavak jelentése, a referencialitás, hanem a nyelv, a maga sokféle (vagy a nevek esetén: individualizáló) jelentéslehetőségével; másfelől pedig – szintén a posztmodernitás paradigmáját hasznosítva – észre kell vennünk a vallásos világképhez való közelségét: a szöveg dinamikája sokat köszönhet annak, hogy a mágikus kapcsolatteremtés a zsidó-keresztény vallásban a legerősebben tiltott formája a dolgokhoz való viszonyulásnak.”³⁸⁹ Selyem Zsuzsa ez utóbbi kijelentéséhez csatlakoztatnám azon nézetemet, mely szerint a fentebb vizsgált prózai szövegek mágikus írásmódra jellemző aspektusai a pravoszláviának, az ortodox vallásnak és annak a magyar nyelvterületen megjelenő hatásának (is) a lenyomatai.

A mágikus realizmus fogalmát főként Bényei Tamás *Apokrif iratok*³⁹⁰ című, a mágikus realista regényekről szóló alapvető monográfiája alapján tárgyalja a magyar kritikai szakirodalom. Bényei Tamás a mágikus realizmust írásmódként definiálja: „egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert ugyanakkor kellően tág ahhoz, hogy szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen: az *írásmód* így egyfajta »lét-írást« is jelent, ahol az írásmód mikro-

³⁸⁸ Lásd például: Matus Mónika: *Magyar mágikus realizmus? Bodor Ádám: Az érsek látogatása című kötetéről*. In: Irodalmi Szemle, 2000/5-6. 143-146.

³⁸⁹ Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriuma*ról. Jelenkor 2004/7-8. 813-827.

³⁹⁰ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

és makroszintű sajátosságai létértelmező jelentőséggel bírnak.”³⁹¹ (Kiemelés az eredetiben.) Ugyanakkor „a mágikus realista írásmódot posztmodern írásmódnak, a posztmodern irodalom egyik fontos részbeszédének” tekinti.³⁹² A Bényei által bemutatott mágikus realizmus meghatározást veszi alapul Rácz I. Péter is néhány kortárs magyar szerző (Márton László, Háy János, Láng Zsolt, Darvasi László) egy-egy prózaszövegének tanulmányozásakor³⁹³, felsorolva, összegezve és az említett szerzők műveiben kimutatva azokat a jellegzetességeket, amelyek jellemzőek a mágikus realista írásmódra „A mágikus realista írásmód jellegzetességei retorikai alakzatokként létező figurális, nyelvi kódok, amelyek több jelentést szervező réteggként mutatnak rá a poétikai megformáltság egyéni halmazára. Ilyen alakzatok ezekben a regényekben a retorikai-nyelvi produktumként megjelenő természetfölötti, a tényszerű történelem és a fiktív történet szerepcseréjének tematizálása, a kauzalitás, a képszerűség, a figurativitás/metaforikusság, a történetmondás aktusa, az írás és az oráció megkülönböztetése, a genealógia, a mágikus tevékenység megléte, a mágia mint a tilalmak áthágása, az apokrif történetelvűség.”³⁹⁴ Rácz I. Péter Láng Zsolt első Bestiáriumában, *Az ég madaraiban* mutatja ki részletesen a mágikus realizmus szövegbeli jelenlétét, Balázs Imre József az ő alapos tanulmányához csatlakozva viszi tovább vizsgálódásait *A tűz és a víz állataira* is.

Az ortodoxia megjelenítése kapcsolatban áll *A tűz és a víz állatai* egyik hangsúlyos problematikájával: a test érzékelésének, megismerésének problémájával. Erről pontosan és igen részletesen ír Balázs Imre József³⁹⁵, ugyanis az ortodoxiában sokkal nagyobb a szerepe a testnek az ünnepi szertartásokban, liturgiában, mint a nyugati kereszténységben. A liturgia folyamán gyakori a kereszttetés, a térdreborulás, a meghajlások sorozata, a gyónás és a böjt testre irányuló szerepe is hangsúlyos, a keresztteléskor a teljes testet víz alá merítik, a temetés nyitott koporsókkal zajlik stb.³⁹⁶ „Egy olyan hagyományról van szó, amely totális értékkel próbálja felruházni a testet.

³⁹¹ Bényei Tamás: *Apokrif iratok*. 14-15.

³⁹² Bényei Tamás: *Apokrif iratok*. 15.

³⁹³ Rácz I. Péter: *A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei*. Prae, 2000/1-2. 117-157. http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html. Letöltés ideje 2006. 07. 10.

³⁹⁴ Rácz I. Péter: *A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban*. Uo.

³⁹⁵ Tanulmányának címében is hangsúlyos szerepet kap a test. Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld 2004/11. 60-75.

³⁹⁶ Vö: Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Uo.

Nem egyszerű akadályozó vagy »figyelemelterelő« tényező, hanem, amennyiben megfelelően szabályozzuk működését, segítségünkre lehet. (...) »Testtartásunkkal, külsőnkkel arra nevelhetjük magunkat, hogy a belső dolgokra figyeljünk.«³⁹⁷ Ugyancsak Balázs Imre József hívja fel a figyelmet a testhez kapcsolódó képzetek e kultúrkörbeli szerepének ambivalenciájára, vagyis „a keleti kereszténységben nem találkozhatunk a test nyílt elutasításával, inkább egyfajta ambivalenciával, feszültségteli ingadozással. Bár mindannyiszor kinyilatkoztatásra kerül a test alapvetően jó, áldott volta, a gyakorlatban gyakran mégis kedvezőtlen fény vetül rá.”³⁹⁸

A testen keresztül történik próbálkozás a megismerésre: a megnevezés által, akár a mágikus realista írásmód genealógiai megközelítése révén. „Miközben Anna vizsgálta testemet, elkóborolt ez-az. Egyszer a karom ment el, könyöktől lefelé, és annyira megrémültem, hogy nem mertem odapillantani, mert tudtam, elájulnék azonnal. Visszatért a kar, elment a comb... Az is megtörtént, hogy a hasam tűnt el. Mellem és ágyékom között öblös lyuk tátongott. Anna *elnézte* tagjaimat, majd visszanézte őket. Nem is tudtam sokszor, mi hiányzik. Sejtettem, hiába erednék nyomukba, ahhoz, hogy a legkisebb porcikámat visszatereljem, ki kellene mondanom a nevét. De a nevet Anna tudta. Könyök, köldök, hónalj, vádli, térdkalács, makk, fityma, áll, ágyék, fülcimpa, homlok, herezacskó, szeméremszőr. Karom már rég *kar* volt, nem pedig a megszokott *brác*. A *brác* már semmit nem jelentett, nem volt képe, nem voltak betűi, feloldódott a semmiben, mint só a vízben; egy elfelejtett hangalak üres váza lebegett Eremie testvér mögött, mint hajára tapadt ökörnyál; Eremie, akinek arca kipirult az új gazdagságban, és semmi más szenvedély nem tudta elragadni. Kétszázhatvannégy szó volt a testem.”³⁹⁹ Eremie önmeghatározó kísérletei a test különböző nyelvű megnevezései közötti átjárásokban a nevesítést, névadást problematizálják, valamint a test láthatóvá, a Másik révén és számára való létezővé válását is, Merlau-Ponty gondolatait idézve: „testem egy részét észlelni annyi, mint *láthatóként*, azaz a *Másik számára létezőként* észlelni azt. És valójában azért veszi fel ezt a jelleget, mert valaki ténylegesen nézi.”⁴⁰⁰ (Kiemelés az

³⁹⁷ Kallistos Ware: „Ajutorul și dușmanul meu”: trupul în creștinismul grec. In: Sarah Coakley: *Religia și trupul*. Univers, București, 2003. 118. Idézi Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*.

³⁹⁸ Kallistos Ware: „Ajutorul și dușmanul meu”: trupul în creștinismul grec. In: Sarah Coakley: *Religia și trupul*. Univers, București, 2003. 11. Idézi Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Uo.

³⁹⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 120.

⁴⁰⁰ Maurice Merlau-Ponty: *A látható és a láthatatlan. A „Munkajegyzetektől”*. Athenaeum, 1993/4. 29.

eredetiben.) Ez a Másik a fent idézett pozícióban szétválik az Eremiét néző Annára és az önmagát néző Eremiére, a Hall-féle fordítás révén létrejött nyelv-átváltásban a világ leírhatóságának problematizáltsága jelenik meg, ismét Merleau-Pontyt idézve: „A dolgok a testem meghosszabbításai, és a testem – a világ meghosszabbítása – által a világ körülvesz engem.”⁴⁰¹

A regény egyik központi kérdése a test leírhatósága, „a testhez való hozzáférhetőség mediált, már-már ellenőrizhetetlen volta”⁴⁰²-nak problémája, uralhatatlanként mutatkozik meg, mint az elbeszélhetőség (elbeszélő és történelem). Balázs Imre József mutat rá, hogy az elbeszélő (Eremie, s rajta keresztül Vazul) mindent a test révén próbál megismerni, az élet titkát boncolás által, a halál, a megsemmisülés titkát (krematórium), az anyát/eredetet, vagy a jellemet. „Ezáltal természetesen szét is íródik a test jelentése: totális jelként, totális allegóriaként nem funkcionálhat, ahogy a bestiárium állatfigurái sem képesek erre.”⁴⁰³

Ambivalens az ikonok regénybeli szerepe is, az ikonok mimetikusságát hangsúlyozza a következő részlet: „Nyaranta turisták ezrei szállták meg a klastromokat, s jóllehet a mienk távol esett a járható utaktól, a legcsökönyösebbek, a legkitartóbbak hozzánk is eljutottak. Vasárnaponként fogadnunk kellett őket. A freskók érdekelték őket, merthogy azok történelmünk viszontagságos korszakát vitték át a szent szövegek ábrázolataiba, és ezt fölöttébb szokatlannak tartották: hogyan azonosíthatók az ország fejedelmei Jézus tanítványival, és miként jelennek meg az ország ellenségei a Sátán alattvalóiként? Igumenünk megtiltotta, hogy a templomon és a kicsiny múzeumon kívül máshová is beléphessenek, mégis akadt kíváncsiskodó, aki az atyákra is rányitott.”⁴⁰⁴ Az ortodoxiához kapcsolódik Eremie erős készítése önmaga megismerésére, az ortodox vallás és liturgia egyik alaptétele az „önismeret és a lelki előrehaladás”, amire a szerzetesek vezetik el a hívőket is⁴⁰⁵. Eremie részletesen mesél a moldvai kolostorokban élő szerzetesek és apácák világáról, lévén ő maga is részese e – nyugati szemmel különleges, misztikus – világnak. A „rész-vétel” viszont esetleges, ugyanis nem minden

⁴⁰¹ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. 29.

⁴⁰² Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Uo.

⁴⁰³ Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Uo.

⁴⁰⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 84.

⁴⁰⁵ Reinhard Thöle (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába*. Ford. Gromon András. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001. 19.

esetben fogadja be e misztikumot, Rebeka anyó feltámasztási rituáléjának akaratlan végignézése után a gyomra kiadja, amit nem fogadhatott be. Ezt a (bizonyos fokig jellemző) hozzáférhetetlenséget jeleníti meg a következő részlet: „Rémisztó tud lenni a világ, ha összefüggéseit nem látjuk, máskor meg a szembeszökő összefüggések teszik azzá. Anna egyik barátja, aki a vallásos neveltetés teljes hiányában nőtt fel, apáca kolostorainkat turistacsalogató bordélyházaknak tartja. »Te bordélyházaknak látod, mert nevet adsz valaminek, ami számodra nem létezik.« Láttam rajta, hogy nem érti. Ha csak egyetlen éjszakát eltöltene egy kicsiny cellában, ahová a nyitott ablakon keresztül lassú szívdobbanásokkal árad be a levendula illata...”⁴⁰⁶ A kulturális különbözőség a névadás, megnevezés révén eltérő, elkülönöződő értelemkonstrukciókat mozgató világképeket teremt.

A regény tág teret teremt az ortodoxia képszerű leírásának. Megjelennek az ikonfestő moldovicai apácák, akik „egész nap ikont festenek. A többiek lábujjhegyen hordják nekik a mézes vizet. De vannak, akik egész nap semmit nem vesznek a szájukba, csak az ecsetet nyalogatják. A fennsík felé tartva, sokáig elkísért a műhely festékillata. (...) Az apácák senkivel nem állnak szóba, még egymással sem beszélgetnek”⁴⁰⁷. Bemutatásra kerül az ortodox liturgia⁴⁰⁸, szemléletes leírása annak, amikor valakibe beleszáll az ördög, amit ki kell űzni⁴⁰⁹, s milyen, amikor valakire átkot szórnak: „Lüdrón: Szent Gligor kiontott vérére jelentette ez a szó, a porral keveredett vért, amellyel egyházunk oltalmazója felírta gyilkosának nevét a templom padlatára, Isten ikonja alá (...) Mifelénk rontásos cédulákra ma is ezt a szót írják, inkább csak rajzolják, mert nem ismerik a görög betűket, de a rajzolatban még mindig jobban hisznek, mint a betű értelmében; aztán elhosszabbítják a templomba, és elrejtik a pad lába alá, vagy beássák a gyertyák közé, a homokba, hogy megfogadjon az átok.”⁴¹⁰

Az érsek látogatásában az ortodoxia a regényvilágot behálózó, a hatalmi rendet biztosító, fenntartó és mindent behálózó rendszerként funkcionál. A archimandritákból, pópákból, szeminaristákból álló, ezeken belül erős hierarchizáltságot fenntartó rendszer azonban nem a vallási, hitbeli misztikumot közvetíti a hívők (pontosabban az alattvalók)

⁴⁰⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 88.

⁴⁰⁷ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 32-33.

⁴⁰⁸ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 193.

⁴⁰⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 211–213.

⁴¹⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 384.

felé, hanem a mindent behálózó, a szabadság teljes kizárására szorítókozó, a felsőbb hatalmak által dominált világkép elfogadását.⁴¹¹

Eremie útkeresése és önmagakeresése mögött is ambivalens, meghatározhatatlan okok húzódnak. Határátlépése „küldetéstörténetének” is része (Miklós atya küldi az emberek közé, könyvet menekít ki a kolostorból általa, a nővére kérésére indul útnak anyja nyomát megkeresni stb.), de a szerzetesi (hamis) életből való kiábrándultságának is a jele. Ám tettei passzivitásról⁴¹², valami médiumnak történő „kiszolgáltatottságról” árulkodnak: bár igyekszik megszabadulni az általa is megtapasztalt vallási életforma álcáitól, útjai során misztikus, démonikus, mágikus erők befolyása alá kerülve keresi önmagát, miközben maga is többször maszkot ölt és kihasználja a szerzetesi ruha által biztosított előnyöket.

A tűz és a víz állataitól erősen a referencialitás felé történő elmozdulás figyelhető meg Láng Zsolt *Az oltalom kolostora*⁴¹³ című, az Élet és Irodalom 2005 szeptemberi számában megjelent elbeszélésében. A 2005 nyarán történt tanacui ördögűzés halálesettel végződő, nem csak Romániában mediatiszt, világhírnévre⁴¹⁴ szert tevő történet képezi a Láng-elbeszélés alapparratíváját. *Az oltalom kolostora* sokkal erősebb referenciális jegyeket hordoz, de nem csak a valóban megtörtént esettel kapcsolatban, hanem a romániai közállapotok, a közélet, hatalom, politika és egyház összefonódására vonatkozóan is, a következőkben viszont nem tervezem „fikció és valóság” összehasonlító vizsgálatát elvégezni, sokkal inkább az ortodoxia ambivalens

⁴¹¹ Vö. még: Alexa Károly: „Regény és regényítészet”. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Kortárs, 2000/8. 3-31.

⁴¹² Vö: Selyem Zsuzsa utal a passzivitás lehetséges megközelítéseire: az akarat és felelősség nélküli magatartás mellett arra is utalhat, ha „egy magatartás jeleit képtelenek vagyunk felfogni (vagy azért, mert nem figyelünk, vagy mert nem is állhat ehhez rendelkezésünkre elég tudás) (...) (A nyugati kultúra nevezi »passzívna« a keleti életformákat, a férficentrikus beszéd a női magatartást).” Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriuma*iról. Uo.

⁴¹³ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36. <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=IRODALOM0536&article=2005-0911-2235-06PKDY>. Letöltés ideje: 2006. 09. 10.

⁴¹⁴ Ezt akár a google-keresőbe beütött „Irina Cornici” névre való keresés többszörösen, angol, román, magyar stb. nyelvű cikk-találatok is jelzik. 2005. júniusában a moldvai Tanacu település melletti kolostorban az atya vezetése és felügyelete alatt ördögűzés címén keresztre kötöttek és napokig étlenszomjan tartottak egy Irina Cornici nevű fiatal, frissen szolgálatba lépett lányt, aki az erős lánckötél és a kiszáradás következtében megfulladt. Az apácákat és a papot később börtönbüntetésre ítélték. Számos olyan mozzanat van az elbeszélésbe szöve, ami annakidején a médiában is megjelent. Vö. például: Peti Lehel: *Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság*. Korunk, 2005/12. 102-109; Hajdu Sándor: *Ki az igazi tettes?* <http://www.epa.oszk.hu/00800/00804/00384/56438.html> stb.

szövegkonstitúciós szerepére és *A tűz és a víz állataival* intratextuális kapcsolatot létesítő viszonyra utalok jelzésszerűen.

Már az elbeszélés címe a szöveg ismeretében félrevezető és ambivalens értelmezést nyer: *Az oltalom kolostoráról* kiderül, hogy az oda oltalomért forduló, frissen felavatott Irina nővért ördögűzés címén másvilágra küldik az apácák az ortodox atya felügyelete és hathatós segítsége mellett.

A tűz és a víz állatait idézi be az elbeszélés első mondata: „A szűk ablakrésben leselkedő férfi sokat nem láthat.”, a regénybeli „narrátor” is függőnytelen ablakon keresztül leste meg Rebeka anyó gyógyító, misztikus szertartását. A leselkedő képe később is megjelenik, bár a *kép* elől, amit lát, mindannyiszor szívesen menekülne. Az exorcizmus alá vetett lány öccsének, Petrének a múltját, jelenét alkotó motivikus háló (alkoholista, horgászó apa, anyanélküliség, árvaházban, majd sztáreceknél megtalált menedék, nővére tejszagú melle stb.) is Eremie regénybeli szerepét alkotja újra. *A tűz és a víz állatainak* beágyazott történetére, Despotés fejedelem szerepére utalnak a Tomica ambivalens szerepét firtató megjegyzések, az azt követő megjegyzések viszont egy 20. századi román történelmi személyiségre vonatkoznak.

Az elbeszélésbeli exorcizmus az ortodox szerzetesek és pópák által gyakorolt mágikus rítusokat⁴¹⁵ jeleníti meg: „Az istentisztelet alatt Marta és Nae Misu kiteszi Irinát a templom elé, hogy a kisereglő hívek imádkozhassanak fölötte, és a sok-sok ima összeáll, mint a meggyúrt kenyértészta. Irina ott hever a fűben, ideiglenesen összetákolta keresztjére kötözve. Két deszkát raktak egymásra, azon fekszik, a madzag, amely áthurkolja bokáját, csuklóját, meg-megpendül a feszességtől. Hosszú sor kígyózik a templomajtó felől. A sorban állók elmormolnak egy imát, aztán megköpdösik a lányt, azaz az ördögöt. Az ördög olyan, hogy nincs teste, bolyong a földön, és megszállja az embereket. A legfontosabb, hogy szenteltvizet locsoljunk rá, és ha nincs szenteltvíz, akkor a nyálunkkal is megköpdöshetjük, mert a nyál végül is testünkből való, az pedig Isten keze műve. A szenteknek még a vizeletük is gyógyító, erre is vannak példák, bár erről általában hallgatnak a milotvéniás könyvek. A köpdösés után átkot is kell mondani, mert másképp elpárolog az ördög, mint a víz. / A nap szárítsa ki a méhed! / Pók rágja ki

⁴¹⁵ Vö: Peti Lehel: *Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság*. Korunk, 2005/12. 104-105.

a beled! / Kígyó másszon beléd! / Béka rondítson szemedbe!”⁴¹⁶ Az ördögűző jelenethez hasonlóan kerül bemutatásra a pópához forduló, a társadalom széles rétegeit felölelő, a testi és lelki gondjaikat, betegségeiket mágikus bajkezelési szolgáltatással orvosolni vágyó személyek problémáinak megoldása: „A vonaton is beszéltek, miféle csodákat művelt az elmúlt hetekben. Egy fővárosi asszonynak három esztendeje tartó fejfájását gyógyította meg, azzal, hogy ráköpött a feje búbjára. Egy gyerekre rászólt, mert zavarta a templomi szolgálatot, és a gyerek másnapról tudott osztani és szorozni, pedig még nem jár iskolába. Egy vizsgázó egyetemista kérte közbenjárását, ő nem is felelt, csak bólintott, és másnap a diák a jászvásári egyetemen tízest kapott, holott betűnyit nem tanult egész szesszióban.”⁴¹⁷ A novella ortodoxia-képe, a leírások, megjelenítések nagy része a dokumentumszerűséget, mimetikusságot erősítik, ezáltal *A tűz és a víz állatainak* lírai nyelvezetőtől való elmozdulás figyelhető meg.

3.7. Átfedések, motívumok

„Többé-kevésbé minden könyv tartalmazza valamelyest a szándékolt újramondások összjátékát”⁴¹⁸ – mondja Mallarmé, Julia Kristeva pedig az intertextualitás fogalmának bevezetésekor utal arra, hogy „minden szöveg idézet-mozaikokból áll és minden szöveg egy másik szöveget szippant magába és alakít át”⁴¹⁹. Minden szöveg több szövegnek a kereszteződésében jön létre, különböző transzformációs műveletek végrehajtása (szelektálás, hangsúlyozás, átértelmezés, sűrítés és eltolás) révén viszonyul egy másodlagosnak tekintett szöveg az elsődlegeshez képest.⁴²⁰

A Láng- és Bodor-regény közötti dialógus textuális szinten is megvalósul, a Genette-féle hypertextuális utalások sorát vélem fölfedezni. A Bodornál is előforduló

⁴¹⁶ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36.

⁴¹⁷ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36.

⁴¹⁸ Mallarmé idézi Laurent Jenny: *A forma stratégiája*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 23.

⁴¹⁹ Julia Kristeva: *La Révolution de langage poétique*. Seuil, 1974. 60.

⁴²⁰ Vö: Julia Kristeva: *A szövegstrukturálás problémája*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 14-22., Angyalosi Gergely: *Az intertextualitás kalandja*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 5.

Unikornist⁴²¹ akkor pillantja meg Vazul, amikor a szennyes lében áll⁴²², Eremie a fák között egy repülőgéproncsot talál, amely ázott tollszagot árasztott⁴²³, amely megidézi *Az érsek látogatása*-beli villamoskocsit, amelyet a narrátor a Paltin-berekben a szeminaristáknak mutogat⁴²⁴. A sisakvirág-tea, mint a test kontroll alatt tartását biztosító ital ugyanazon funkciót betöltve jelenik meg mindkét regényben. Gábiel Ventuza ezt iszogatva kívánja távol tartani magát a nőügyektől: „Ha majd megkívánom, sisakvirágból főzök magamnak teát. [...] Úgy bizony, megígértem, hogy nem keveredem nőügyekbe.”⁴²⁵, Eremie az atya tanácsára főz magának sisakvirág teát a tisztátalanság elkerülése végett.⁴²⁶ A tea méregvolta mindkét regényben aposztorfálódik: „Más meghal tőle, én egyszerűen lelohadok.”⁴²⁷ – mondja Gábiel Ventuza a sisakvirág hatásáról.

Egyaránt fontos motívumokat jelentenek mindkét regényben a szagok és a szenny, mocsok, sár, amely *Az érsek látogatásának* szövegszervező komponense is. Erre utal a fiktív helynév is, Noroieni, amely sárt, sárost, sárból valót jelent⁴²⁸, illetve Colentina Dunka nevének eredete: a colentina a román *coala'n tina* frazémából származtatható, amely szintén a sárra, szennyre utal.⁴²⁹

A nyálnak ember- és lélekmentő szerepe is vándortéma: *Az érsek látogatásában* orvoságosüvegbe dugaszolt nyállal átitatott rongydarab által tartja a kapcsolatot a Vidra házaspár, amelynek a férfi tagját koholt vádak alapján az elkülönítőbe internálták, *A tűz és a víz állataiban* a narrátort nővére nyála mentette meg, hozta vissza a halálból. A két voronyeci pap megszólalásig hasonlít *Az érsek látogatása* helynökségének papjaihoz,

⁴²¹ „Végül csak egy egyszarvút láttunk, amint merev állásban pihent egy kis halmon”. *Az érsek látogatása* 34.

⁴²² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 286.

⁴²³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 65.

⁴²⁴ *Az érsek látogatása* 33.

⁴²⁵ *Az érsek látogatása* 65.

⁴²⁶ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 34.

⁴²⁷ *Az érsek látogatása* 65.

⁴²⁸ Selyem Zsuzsa utal a sár szövegbeli jelenlétének szerepére: „Noroieninek hívják azt a moldvai falut, ahonnan Eremie elindul, a noroi szó jelentése magyarul: sár. De egy pillanatig se gondoljunk kultúrfőlnyre – az első kötet igazán meggyőzött arról, hogy Láng nem hízeleg saját nációjának –, a sár teológiai-antropológiai jelentése kerekedik ki a regény során: a szerzetes útja a kolostori, szelleminek feltételezett életformától a test megtapasztalásáig, Noroieniből különféle sár-történetekig.” Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Uo.

⁴²⁹ Mircea Cărtărescu: *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli*. Humanitas, București, 2004.

szeminaristáihoz⁴³⁰, Dudut, aki keresztbetez Tomsáéknak, s aki miatt kell ördögöt űzni, teljes nevén Dudurea Mavrodinnak hívják (mint a *Sinistra körzet*ben a körzetparancsnokot: Coca Mavrodint), ráadásul átokként egy fület dob át a kerítésen, s a köztük lezajló párbeszéd is hasonlít a Bodor sinistrai nyelvezetére.

Az alcímadások módjának rögzíthetetlenségére utal Balázs Imre József⁴³¹ is: Láng bestiáriumainak fejezetcímeiben szereplő (fiktív és kevésbé fiktív) állatnevek az illető fejezetekben betöltött szerepe hasonló a *Sinistra körzet* birtokos összetételű alcímeiben szerephez jutó szereplőkéhez. Mindkét regény a szóbeli elbeszélést imitálja, ezért is jellemző rájuk a történetmondás csapongó, alineáris, analepszusos és paralepsziszes módja.

3.8. A *Felejtés* nyomai

„A képzelet és az emlékezés párban járnak”⁴³², állítja Eremie, mintegy behatárolva ezzel a narrációt is, s az utolsó oldalakon talán választ kapunk önmaga- és Istenkeresésének eredményére: „Nem, Isten nem jelent meg nekem. Ám találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem. Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország. Lett egy országom, és ez nagy változás, mert amikor elindultam, semmim sem volt.”⁴³³ Az általa teremtett narratív világ képezi tehát az otthont, a nyelv hozza létre az elbeszélés országát.

A tűz és a víz állatai egy „leírhatatlanul félelmetes állat”: a *Felejtés* megjelenésével zárul, ahogyan az felfalja az utolsó betűt is: „Szerettem volna mindent elraktározni. Ám egy leírhatatlanul félelmetes állat jelent meg. Az állat neve: *Felejtés*. Óriási embrió. És mihelyt megjelent, már csak szavak maradtak, kő, fa, vágy, szenny, uisfkm, jashdtgasjhdtzf, f, r, r, f, g, z, k, á, ü, zs...”⁴³⁴ *Felejteni* vágyással, az emlékekkel harcban álló emlékezettel zárul Bodor Ádám 2003 végén megjelent gyűjteményes

⁴³⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 128.

⁴³¹ Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld 2004/11. 60–75.

⁴³² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 126.

⁴³³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 372.

⁴³⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 357.

novelláskötetének utolsó darabja is, a *Melissa Bogdanowitz lábnyma* című novella, Bodor eleddig legutolsó szépirodalmi munkája. A Bodor-próza álküldetési narratívája konstruálódik meg, ezúttal expliciten: egy önmagát már az első sorokban álneven bemutató én-elbeszélő narrátor arról értesíti az olvasót, hogy elindul megmenteni egy városka életét. Már az elején kiderül, hogy részéről csak egy jó kis kaland ígérkezik, az ál-küldetéstudattól vezérelt álneves álhős eljut a világvégi településre, ahol álmából felébresztve az alprefektus-asszonyt, Melissa Bogdanowitzot, s vázolva neki város és nemzetmentő szándékait, vizet fakaszt az összerogyni készülő kápolnából, hogy majd modern, minden igényeket kielégítő kis fürdővárost varázsoljon az istenhátamögötti helységből: „Mindig is kerültem a feltűnést, most ráadásul tudván, hogy egyszerű emberekkel lesz dolgom, álruhában, szegény vízvezeték-szerelőnek öltözve, a semmitmondó Edward Mardirosz álneven utaztam Visna Jablonicára. Egy régi újsághirdetés csábított oda, miszerint befektetőt keresnek a végoráit élő városkába, valakit, aki képes lelket lehelni egy haldokló településbe. Megtudtam, egykor tipp-topp kis rakétakilövő üzemelt a közeli erdőben, ám amint beköszöntöttek a langyos békeidők, és a silókat kiürítették, a hajdan virágzó városka sorvadásnak indult.”⁴³⁵

„Jószándékú” vízfakasztása Bodor-szövegekre jellemző abszurd helyzetet teremt: a városka egy völgyben található, amelyet egy gondos kezek által épített gát zár el a külvilágtól: tehát várható, hogy a világmegváltásra rendezett csoda, a vízfakasztás majd özönvízszerűen elmossa a tájat (ugyanis a víz elállítására már nincs mágikus ereje: „Sorry, végtelenül röstellem. Becsszóra nem akartam.” – mondja a főhős, s eliramlik a városból, mielőtt őt is elöntené az ár).

A szöveg szintjén ironikus értelmezést nyer a cselekmény feltételezhető idejére vonatkozó információ is: valamilyen fordulat, politikai/társadalmi váltás következtében megjelenő vállalkozó szellemű „vékonypénzü befektető”, aki szuvenírral, mini-markettel és sok majdani gyógyulni vágyó látogatóval megáldott gyógyközpontot akar létrehozni a világvégi, kihalásra ítélt településen. A narrátor egy (általa is annak tartott) semmitmondó álnevet és a hozzá való vízvezeték-szerelői ruhát fölvéve indul útnak, az útbaigazítók eltanácsolásával és a buszsofőr keresztvetésével kísérve. A bibliai

⁴³⁵ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyma*. In: Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*. Válogatott elbeszélések. Magvető, Budapest, 2003. Harmadik kiadás. 383.

motívumok ironikus felhasználást nem csak az ál-vízvezeték szerelő vizet fakasztása biztosítja (ennek eredet helye a „Szent Vaneliza kápolna, amelynek sisakján lekonyulóban volt a kereszt, fedele beomlott, kapuját elborította a gyom, küszöbéből néhány fiatal nyírfa ágaskodott, falai mentén az alkony kósza fényeiben a pusztulás apró porfelhői kóvályogtak”⁴³⁶), hanem a lábnyom-vétel is: arra a kérdésre, hogy mit szeretne, ha majd a látogató úgyse tér vissza (s ezt feltehetőleg mindenki tudja, vagy sejtí, maga a kérdezett is), Melissa Bogdanowitz egy szandált kér, amit követ a lábnyomvétel rituáléja is (amely jelenetet megelőzi az ironikus messiásvárás is: „Legalább megmoshatnám a lábát, mint ahogy a messzi vándornak szokás, de hát minekünk már vizünk sincsen. Ez a rohadt erdő az utolsó cseppig mind felissza előlünk.”⁴³⁷).

A novella történetidejének végén ez a – közben bekeretezett, „egyszerű vászonkendő, fényezetlen nyers fakeretben. Rajta keskeny rézlemez, mívesen vésett felirattal: *Melissa Bogdanowitz lábnyoma. Ismeretlen mester műve.*”⁴³⁸ (Kiemelés az eredetiben.) – biztosítja az emlékek felejthetlenségét, vagyis azt, amit „a kedves Klausenburgba”⁴³⁹, vagyis Kolozsvárra visszatért narrátor nem tud: „felejteni, felejteni”. Az emlékek határán álló városkát a térképen csak egy vízpacni jelzi (a vízvezeték szerelő ál-Mózes, vagy Mózes-jellegű ál-vízvezeték szerelő áldásos munkájának köszönhetően).

A Bodor-próza egyik alaptrópusa, az utazás jelen esetben külső és belső térben konstruálódik meg, ugyanis nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az ismeretlen mester műve, vagyis a bekeretezett ikon-lábnyom indította útjára ezt a csak gondolatban-álomban játszódó narratívát. A korábbi mítosztalanított történetek további ál- vagy deszakralizációja zajlik az álküldetéses narratíva explicit tematizálásával, ugyanakkor több rájátszás található a *Sinistra körzetre*: a címadás megfelel a regény fejezeteinek címeivel, vagyis egy birtokos és egy birtok kapcsolatára utal a *Melissa Bogdanowitz lábnyoma*, valamint Melissa Bogdanowitz lábnyomlevétele megidézi Andrej Bodor Elvira Spiridonnal való első találkozását.

⁴³⁶ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyoma*. 386.

⁴³⁷ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyoma*. 386.

⁴³⁸ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyoma*. 390.

⁴³⁹ Kolozsvár német neve. A KOLOSVAR – régi névként – megjelenik Láng regényében is.

A novellavégi *ismeretlen mester* is több értelmezési lehetőséget nyit: a bibliai Jézustörténeten kívül (itt megemlíthetők a turini vászon-nyomat-lepel asszociációk is, mint a múlt-narratívák bizonytalanságának és a mítosz megkérdőjelezésének motívumai) ismeretlen mester a vízvezetékszerelő, az álneves narrátor-főszereplő, a szöveg végi nyom-jel-hagyó, ugyanakkor utalhat a szerző/író (örök) ismeretlen voltára is.

Egy későbbi időpontban, visszatekintő pozícióban, az elöntött város egykori létére a felejteni nem tudó – egy újabb térkép fölé hajoló – narrátort már csak egy halványkék pacni emlékezteti. Illetve a város volt alprefektusának, Melissa Bogdanowitz lányomának a lenyomata, *ikonja*. Az ikonnak, mint az ortodox teológiában⁴⁴⁰, ebben az írásban is narratív funkciója van, a mese vége pedig egy eltűnt, eltüntetett, özönvízzel elárasztott világ lenyomata. Melissa lányomá ekként szakralizálódott, a lenyomat szentképpé változott, az özönvízfakasztás pedig beteljesítette a város pusztulását.

⁴⁴⁰ Reinhard Thöle (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába*. Ford. Gromon András. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001. 136.

4. POSZTBODORIÁNUS ÁRAMLATOK

Az utóbbi évtizedek beszédformáinak és prózaszövegeinek egyik fő vonulatát képezik azok a narratívák, amelyek háttérét a „közös kelet-európai nyomorúság” és az ebből fakadó identitás, valamint másság / idegenségekép körül csoportosuló problémák alkotják. A félelem és kiszolgáltatottság által generált túléléstörténetek reprezentatív darabjai közé tartozik Dragomán György *A fehér király*⁴⁴¹ című regénye és Papp Sándor Zsigmond *Az éjfélete bozót*⁴⁴² című elbeszéléskötete. Mindkét mű 2005 könyvhetére jelent meg, de nem csak ez köti össze a két szöveget, hanem a róluk megjelent kritikákban⁴⁴³ már szóba hozott Bodor Ádám-féle köpönyeg, amelyből kibújni látszik mindkét szerző.

4.1. Torzóban maradt szobrok. Dragomán György: *A fehér király*

Az utóbbi évek nagy sikerének számít a 2005 könyvhetére megjelent és azóta számos díjat begyűjtő, 28 nyelvre lefordított *A fehér király*, Dragomán György második regénye. A 2002-es *A pusztítás könyve*⁴⁴⁴ sem maradt visszhangtalanul, a szerző Bródy-díjat kapott első regénye megjelenését követően. Számtalan regény, elbeszélés, novella íródott az utóbbi évtizedekben, amely közvetlenül vagy közvetve a diktatúra „természetrájzat” próbálja értelmezni, *A fehér király* – bár lazán ehhez a vonulathoz is köthető – nem kordokumentum, sokkal inkább torzóban maradt *dokumentumok* nyelvben lerakódott, felfejtésre szánt értelmezéskísérlete.

Dragomán György egy tizenegy-tizenkétéves Dzsátá gúnynevű gyereket tesz meg regénye narrátorává, aki – a regény kronotopikus koordinátáit felfedve és a

⁴⁴¹ Dragomán György: *A fehér király*. Magvető, Budapest, 2005.

⁴⁴² Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. Alexandra, Budapest, 2005.

⁴⁴³ Vö: Berszán István: *Bodor Ádám köpönyege és egyéb apokrif példabeszédek (Papp Sándor Zsigmond Az éjfélete bozót c. könyvéről)*. Látó 2006/3.; T. Szabó Levente: *Posztszoci transzszilván – vérbő ecsettel (Papp Sándor Zsigmond Az éjfélete bozót c. könyvéről)*. Látó 2006/3.

⁴⁴⁴ Dragomán György: *A pusztítás könyve*, Balassi Kiadó, 2002.

szövegutasítások értelmében beazonosítva – akár a szerző is lehetett volna⁴⁴⁵, mindannyiunkkal együtt, akik a nyolcvanas évek Romániájában (tágabban: Kelet-Közép-Európában) néztük, éltük *alulról* a diktatúrát. Nem is próbálok kivonni magam a történetből, az első olvasatomban végigkövettem a Bodor Ádám-i „Mintha mindez velem történt volna meg”⁴⁴⁶-érzés.

4.1.1. *Téridő*

A *fehér király* „konkrét” terét egyetlen toponíma jelöli: a Duna-csatorna, ahova hurcolják letartóztatása után a narrátor apját, a letartóztatás momentuma határozza meg a regény cselekményét, idejét is, minden ahhoz van viszonyítva és attól függően történik. A teret benépesítő és megkonstruáló antroponímák és a román nevű használati tárgyak – Bodor Ádám és Papp Sándor Zsigmond prózájához hasonlóan – arra engednek következtetni, hogy egy magyarok által is lakott közép-méretű, romániai városban játszódik a cselekmény.⁴⁴⁷ Dragomán több kritikus viszont meghatározónak vélte Dragomán biográfiáját a regény közelítése, ha nem is az értelmezés szempontjából: Károlyi Csaba Grecsó Krisztián *Isten hozott* című regényével összehasonlítva állítja, hogy „Mindkét regény meséje mögött önéletrajzi elemeket sejtethünk, már csak a főhősök és a szerzők életkorának és élettörténetének ismeretében is. [...] Dragomán 15 évesen hagyta ott szülővárosát, Marosvásárhelyt, és egyből jó messzire, Szombathelyre kellett mennie, hogy végül Budapestre kerüljön. [...] Ugyanakkor a két regényszöveg egyetlen eleme sem állítja az önéletrajziságot.”⁴⁴⁸ Csuha István is hasonlóan ír: „Biztosan nem árt tudni a könyv megértéséhez, hogy szerzője családjával ifjúkorának kezdetén, 1988-ban, tizenöt éves korában települt át Erdélyből.”⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Legutóbbi vele készült interjújában Dragomán felfedi a Dzsátá név eredetét: őt nevezték így gyerekkorában a barátai, osztálytársai. A név etimológiája román barátaihoz köti: „Mivel volt újam, a román barátaim elneveztek Ságeatának (nyíl - a szerk.), amit a magyarok túl hosszúnak találtak, ezért rövidítették Dzsátára, amit végül a románok is átvettek.” (A Ságeatára feltett diakritikus jegyet én tettem fel, B. É.) In: „A történetek foglalkoztatnak” M. László Ferenc interjúja Dragomán Györggyel. Magyar Narancs, <http://gyorgydragoman.com/?p=242&language=hu>. Letöltés ideje: 2008. 08. 25.

⁴⁴⁶ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999. 49.

⁴⁴⁷ A brant (’ördög’) szó használata, néhány, a helyismeretet mozgósító elemből kiindulva tovább lehetne szűkíteni a lokalizációt Marosvásárhelyre, de nem tartom relevánsnak.

⁴⁴⁸ Károlyi Csaba: *A nevelődés titkai - Grecsó Krisztián: Isten hozott és Dragomán György: A fehér király című könyveiről*. Látó, 2006/7.

⁴⁴⁹ Csuha István: *Kamaszkorom legszebb sakkfigurája*. Élet és Irodalom, 2005/38.

Dragomán is követi a Bodor által használt viszonylagosító prózapoétikai technikát: referencializálható, dekodolható, lefordítható elemeket kever prózaszövetébe, hogy aztán azoktól jól felismerhetően eltávolodjon, viszonylagosítva, relativizálva, olykor elbagatellizálva azokat. *A fehér király*ról megjelent korábbi kritikák is kiemelik a topográfiai lokalizálhatóságot és annak elvonatkoztathatóságát: „Az egyes szám első személyben elmondott felnövekedéstörténetnek a kulisszája a nyolcvanas évek Romániája, noha paradox módon alig-alig akad a regényben olyan pont vagy mozzanat, amelyhez valamilyen konkrétabb korabeli politikai-történelmi megfelelést lehetne hozzárendelni. [...] Ezek a történetek] szinte kafkaian általánosabban beszélnek a kiszolgáltatottságról annál, minthogy mindössze romániai helyszínt társítsunk hozzájuk. Ezek a jellemek és helyzetek, könnyen beláthatjuk, a kelet-európai régió belül, esetleg némi időbeli csúszással, bárhol előfordulhattak volna.”⁴⁵⁰ – állítja Csuhai. Takács Ferenc is behatárolja a téridőt: „Igen, nyilvánvaló, hogy Ceaușescu Romániájában vagyunk, annak is a különösen nyomorúságos és kegyetlen utolsó korszakában, valamikor a nyolcvanas években.”⁴⁵¹, hogy az elemzése során szélesebb dimenziók felé nyisson. „A Fk [*A fehér király*] szövege nem ad egyértelmű információt arra vonatkozóan, hol játszódik a történet, legalábbis én nem találtam ilyet. Egy romániai, magyarok is lakta város lehet a helyszín, a szereplők közt egyaránt vannak magyarok és románok. Blokkházak, díszágyások, Kálvária, és féltő, hogy a moziban »elveszik« vetítés közben a villanyt.” – írja Károlyi Csaba, majd Grecsó Krisztián regényével összehasonlítva állítja, hogy „Grecsó hozza prózájában az alföldi falu világát, Dragomán az erdélyi városi világot.”⁴⁵²

A temporalizációt, a kronologikus időrendet az apa elhurcolása időpontjának ismétlődő beidézés határozza meg. „Akkor már több mint fél éve apa nélkül voltunk, úgy volt, hogy csak egy hétre utazik el, a tenger mellé, egy kutatóállomásra, nagyon sürgős ügyben, amikor elbúcsúzott tőlem, mondta, hogy mennyire sajnálja, hogy nem vihet magával”⁴⁵³ – tudatja a narrátor az első fejezetben, anélkül, hogy pontosan jelezné, mikor vitték el a furgonnal a szürkekabátosok. Az elbeszélte történet ideje körülbelül

⁴⁵⁰ Csuhai István: *Kamaszkorom legszebb sakkfigurája*. Uo.

⁴⁵¹ Takács Ferenc: *Fekete mágia*. Mózgó Világ 2005/8.

⁴⁵² Károlyi Csaba: *A nevelődés titkai - Grecsó Krisztián: Isten hozott és Dragomán György: A fehér király című könyveiről*. Látó, 2006/7.

⁴⁵³ Dragomán György: *A fehér király*. 8.

másfél év, április tizenhetedikén, a szülők házassági évfordulójának napján kezdődik a tulipánlopással, amikor körülbelül fél év telt el az apa elhurcolása óta, majd a nagypapa temetésével zárul, amikor „majdnem két éve vitték el apát”. Szinte mindegyik regényfejezetben van egy utalás arra vonatkozóan, hogy a narrátor hány hónapja nem látta az apját.

Amíg az időmeghatározást segítő, viszonylag könnyen beazonosítható történések autentikusnak tűnnek (a „Nagyszovjetunió”-beli, csernobili sugárzás valószínűleg akkor történt, amikor a regényidő azt feltételezi), a feltételezett helyszínen és időben (vagyis Romániában pár évvel a nyolcvanas évek előtt) nem volt polgár- vagy partizánháború, ezekkel a szándékos csúsztatásokkal, *kilógó történetekkel* mintegy viszonylagosítja a szöveg a referenciális utasításokat és önmagát. És ez is erősíti azt a feltételezést, hogy ezek a kiszolgáltatottság és félelemérzet által determinált peremlét-közösségek túlélésre berendezkedett történetei elvonatkoztathatók a szűk téridőtől: bármikor, bárhol, bárkik által megélhető narratívaként mutatkoznak.

4.1.2. (Hiány-)szerkezet

A fehér király – Bodor Ádám *Sinistra* körzetének szerkezeti felépítettségét idézve – önálló novellákként is megálló szövegeket magában foglaló keretes regény, a keret szerves része annak, amit magában foglal: az apa eltűnése majd fel- és újraeltűnése foglalja keretbe a cselekményt. Az apa hiánya, a helyettesítése, a hiány betöltése iránti vágy determinálja a szöveget és a történéseket. „Tisztán emlékszem apa arcára, borostás volt, cigarettaszagú, nagyon-nagyon fáradtnak látszott, a mosolya is olyan féloldalas volt, sokat gondolkoztam rajta, de nem hiszem, hogy sejtette volna előre, hogy nem tud hazajönni”⁴⁵⁴ – emlékszik vissza a narrátor az apja távozására, amelynek szövegbeli megjelenítése több szempontú intertextuális kapcsolatra enged következtetni Bodor Ádám hasonló alaptörténetű elbeszélésével. Az *Eufrátesz Babilonnál* gyerek-narrátora, Füles által elbeszélte apa-elhurcolási történet így kezdődik: „Azon a napon, amikor apámat utoljára láttam, mert három férfi autóba ültette és magával vitte, megfogtam

⁴⁵⁴ Dragomán György: *A fehér király*. 10.

Nopritz Andrea mellét. [...] Aznap délben valamivel később tértem haza, mert iskolából jövet elcseréltem a ceruzahegyezőt egy színes nyomatra.”⁴⁵⁵ egybecsengenek Dzsátá szavaival: „[...] és az a búcsú is sokszor eszembe jutott, az, amikor utoljára láttam, egy szürke furgonnal jöttek apáért a kollégái, pont akkor értem haza az iskolából, amikor indultak, ha nem maradt volna el az utolsó óránk, a természetismeret, nem is találkoztam volna velük [...]”⁴⁵⁶

A regény egy hajnali tulipánlopási akcióval indul, a gyerek az apai hagyományt követve („apára gondoltam, hogy valahogy ő is így csinálhatta minden évben”) megtizedeli a közeli kispark tulipánállományát, hogy a szülők házassági évfordulóját ekképp ünnepeljék az egyedül maradt anyjával. A részletekig előre megtervezett, jól felépített eseményt a szekusok megjelenése fokozza: ekkor derül ki a gyerek-narrátor számára, hogy az apja nem egy tengerparti kutatóállomásra távozott a „kollégáival” egy fél évvel azelőtt, mint addig hitte (illetve elhitették vele), hanem a Duna-csatornát ásni hurcolták el, rendszerellenes szervezkedés miatt. A jelenet a maga brutalitásával megelőlegezi a későbbiek során meghatározóvá váló beszédmód alaptónusát. Az egyik szekus kioktatja „etikából” az elbeszélő anyját: nem megmondani az igazságot a gyerekeknek „hiba volt, mert előbb-utóbb úgyis meg fogja tudni, az ilyesmin legjobb mindjárt az elején túlesni, mert a hazugság csak hazugságot szül, és akkor anya felnevetett, és úgy mondta, hogy igen, maguk aztán az igazság barátai, és akkor az alacsonyabb rászólt anyára, hogy fogja be a száját, és anya tényleg elhallgatott, az ősz hajú meg odaállt elé, és úgy kérdezte, hogy te, kisfiam, még mindig azt hiszed, hogy apád kollégái vagyunk, és akkor én nem mondtam semmit, de éreztem, hogy kihül a testem, mint tornaórán, felmérő futás után, amikor előre kell hajolni, mert máshogy nem kap levegőt az ember, és akkor az ősz hajú rám mosolygott, és azt mondta, hogy tudjam meg akkor, hogy ők nem az apám kollégái, hanem a belbiztonságtól jöttek, apám meg le van tartóztatva, mert államellenes szervezkedésben vett részt, úgyhogy egy ideig biztos nem fogom viszontlátni, méghozzá egy jó hosszú ideig, mert apám a Duna-csatornánál lapátol, tudom-e, hogy az mit jelent, azt jelenti, hogy munkatáborban van, és amilyen

⁴⁵⁵ Bodor Ádám: *Az Eufrátesz Babilonnál*. In: Bodor Ádám: *Az Eufrátesz Babilonnál*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 7.

⁴⁵⁶ Dragomán György: *A fehér király*. 8.

széllébélt, nem fogja sokáig bírni, és nem fog onnét visszajönni soha többet, lehet, hogy nem is él már, és ahogy ezt mondta, anya felkapta a csuprot a pultról, és odavágta a földhöz, úgy, hogy darabokra törött, és a tiszt akkor elhallgatott, és egy pillanatra csend lett [...]⁴⁵⁷

Az első fejezet tartalmaz minden, a regény folyamán később kifejtett, kibontott motívumot: a mindent meghatározó apa-hiányt, ennek okát, az apa helyettesítésére determinált szerepeket, a családi és rendszer-hazugságokat, brutalitást, verbális és fizikai agressziót, félelmet, kiszolgáltatottságot, egymásrautaltságot.

A *Sinistra körzetre* hajazó regényfelépítés ugyanúgy nyitottá teszi a szerkezetet, mint elődje regényében: önálló novellák viszonylag kronologikus rendbe szerkesztett egymásutánjából bomlik ki a cselekmény. A novellák in medias res indítanak: kész helyzet elé kerül a narrátor s ezáltal az olvasó is, ám a *helyzet* a novella végén is nyitott marad, nem tudjuk meg, hogyan fejeződik be a történet. A narrátor előbb jelez valamit, s utána hosszú, „egy szuszra” előadott, többszörösen összetett mondatokban kifejti a végnélküli történet-forgácsokat, fokozatosan avatva be az események előzményébe. Az önállóan is olvasható regényfejezetek egyszavas, kisbetűs alcímei (tulipánok, ugrás, világvége, csákány, muzsika, számok, szelep stb.) sűrítő, összefoglaló utalások a fejezetben foglaltakra.

4.1.3. Én-narráció

A narrátor egy hosszú monológban meséli el a vele és körülötte történeteket, a monológ és a történetek tördelése, a párbeszéd *lefordítása*, konvertálása része a regénystruktúrának. Alulról fölfelé irányuló kameramozgatás részesei vagyunk, a fókuszálás, nagyítás-szűkítés a gyerekperspektíva függvényében módosul. A párbeszéd szintén a gyerek értelmezésében, az eredetit imitáló fordításában jelennek meg, a narrátor függő beszédben adja vissza a (valószínűleg) elhangzottakat, főleg a saját magára vonatkozó részek konvertálása válik ezzel humorossá, olykor ironikussá.

⁴⁵⁷ Dragomán György: *A fehér király*. 16.

Ehhez kétségkívül egy visszatekintő perspektíva szükséges, vagyis a nézőpont heterogén: a (vagy egy) felnőtt bölcsessége és utólagos, (ön)iróniával párosuló értelmezése is belevegyül a homogénnek vélt nézőpontba, ami által az elbeszélői identitás heterogénné válik. Egy fejezeten belül is változik a nézőpont: a tulipánlopási akció mesélése mintha egyidejű lenne magával a tulipánlopással, s ebbe van beágyazva az apa elhurcolása, mint egy későbbi időpontból való visszatekintés egy korábbi, a cselekményt és a regényszerkezetet meghatározó eseményre. A narrátor a mesélés időpontjában tudja, ismeri a később történeteket, de úgy tesz, mintha nem tudná: visszahelyezve magát a késő őszi időpontba, amikor elvitték az apját.

A narrátor a mesélés örömeért, a mindent elmondás és a megértés, a megértetés reményében mesél, hadarva, bizonygatva az *igazát* („[...] de tényleg”), többször indítja azzal a mondatot, hogy „szóval”, ami után az azelőtt bedobott téma kifejtése, vagy inkább megmutatása következik („Az egész úgy kezdődött, hogy [...]”). A kifejtés maga után vonná a magyarázatot, a befejezést, ez azonban nem következik be: a feszültség nem oldódik, és nem tudjuk meg, mit kerestek a szekusok (akik „csak úgy erre jártak, és ha már itt voltak, gondolták, hogy egy kicsit körülnéznek, hátha találnak valamit a doktor úr szobájában”⁴⁵⁸), és azt se, hogy úszták meg az osztályfőnöki számonkérést az osztálypénzt elautomatázó gyerekek, akik szimulálni akarnak valamilyen betegséget a számonkérés elkerülése végett: „Tudtuk, ha másnapra nem betegszünk meg, akkor végünk, az iskolában agyon fognak verni a többiek, mert akkorra ki fog derülni, hogy az osztálypénzt, amiből zászló- meg transzparensanyagot kellett volna vegyünk a május elsejei felvonulásra, véletlenül mind elautomatáztuk a Bábszínház alagsorában, a játékkeremben, mert Feri azt hazudta, hogy azokon az új gépeken minden harmadik játékos automatikusan nyer, mert azért automaták”⁴⁵⁹.

Bodor prózapoétikai eljárásaira utal a nyitott, elvarratlan szövegszálakat alkalmazó írástechnika, az se derül ki, hogy lett-e végül focimeccs a Vörös Kalapács és az Áttörés ifi-csapatai között, mit adtak el az anyjával a házban található holmik közül a vasárnapi ócskapiacon, hogy összegyűljön az apa felkutatására szánt pénz, hogy mi lett a vége az aranyásásnak stb. A résztörténetek (vagy történetrészek) nyitottsága a

⁴⁵⁸ Dragomán György: *A fehér király*. 17.

⁴⁵⁹ Dragomán György: *A fehér király*. 22-23.

nagy történet lezár(hat)atlanságát eredményezi: a zárójelenet képsorai (a gyerek fut az apát elhurcoló rabszállító után) szerint a történet- és világ-értelmezés sem ér véget, mindez csak vég nélküli rohanás a túlélés reményében.

Dzsátá, az én-elbeszélő *képét* nem mutatja meg a szöveg, arcának tükröződése összesen háromszor⁴⁶⁰ villan meg, mindháromszor szembesítést megelőzően. Először Vasököl, a földrajztanár öklének aranygyűrűjében látja tükröződni saját arcát: „[...] és közben Vasököl elővette a kezét, és nem volt rajta bokszer, de valamit fogott a kezébe, hogy mit, azt nem lehetett látni, és akkor odatartotta elém az öklét, nagyon széles aranygyűrűt viselt, láttam benne tükröződni a saját arcomat, és akkor megkérdezte, hogy ki tudom-e találni, hogy mi van a kezében, de akkorra én már úgy megijedtem, hogy még ha ki is tudtam volna találni, akkor se mertem volna megszólalni az ijedtségtől [...]”⁴⁶¹ Miután a sport tisztességéből és a csalás lehetetlenségéből kiindulva nem akarja elvállalni, hogy kevesebb pontszámot lőjön, mint ahányat neki előírányoztak, a földrajztanár szembesíti korábbi csínytevésével, az öklébe rejtett szeleppel, amit Dzsátá az őt korábban eláruló Feri pajtásával lopott ki Vasököl motorbiciklijének első kerekéből. A szembesítést követően kiderül, hogy *ereszt a szelep*, Dzsátá önképe csorbul és kényszeredetten, de a zsarolásnak engedve elindul a Haza Védelme versenyre, ahol ugyan a fenyegetés ellenére nyerni akar, maximumot lő, de az eredményt intézményesen elcsalják.

Egy másik szembesítés a kényszermunkás árokásáskor történik, amikor előveszi a mindig magánál, a kabátja belső zsebében hordott katonakori apa-képet, amit korábban saját tükörcsillár mellé helyezve vizsgálja, szembesíti, identifikálja magát. „[...] aztán elővettem az apám fényképét, és megnéztem azt is, össze volt már piszkolódva a sok fogdosástól, de azért jól látszott még mindig az arca, régebben mindenki mondta, hogy mennyire hasonlítok apámra, egyszer sokáig néztem magam egy zsebtükörben, úgy, hogy mellé tettem az apám képét, és tényleg láttam, hogy az állam meg a szám pont olyan, mint az övé.”⁴⁶² Saját arcának tükör-, illetve apjának a fényképe egymás mellé helyezésével az öntükrözés identifikációs aktusa kibővül, de ugyanakkor el is mozdul.

⁴⁶⁰ Itt reflektálnom kell saját korábbi értelmezésemre, ahol csak két tükröződést említettem. Lásd: Bányai Éva: *Torzóban maradt szobrok*. Tiszatáj, 2007/5. 102–106.

⁴⁶¹ Dragomán György: *A fehér király*. 94.

⁴⁶² Dragomán György: *A fehér király*. 53.

A regény végén a nagyapa koporsójának csillogó lakkozásán pedig csak képzeletben villan meg arca, illetve megvillanna, ha közelebb menne hozzá: ez a távolságtartás nem engedte közel az apjához se, elhurcolása előtt és utána se, s ez tartja távol önmagát is a megismeréstől: „[...] a koporsó lakkozását néztem, tudtam, hogyha elég közel mennék a feketére festett fához, megláthatnám a tükrében a saját arcomat, és ettől elszorult a torkom [...]”⁴⁶³

A nagyapa-temetés jelenetének tragikomikumát abszurdításba váltja a rabláncon elővezetett apa megjelenése, de a hozzá legközelebb állók se juthatnak közel a fogolyhoz, Dzsátá pedig csak a csontfehér arcát látja a rabautó ajtajának rácsai mögött. S csak a reménnyel maradhat, hogy a korábban szerzett, a nagykövettől ellopott, az apa katonakori képe mellett őrzött (csont)fehér király figurája biztosíték a végső győzelemre. Ugyanis a tizenhét fejezetből álló regény közepe táján, a tizedik fejezetben dőlt el a *játék* tétje, sorsa: harc és háború ugyan az élet, de nem hagyja, hogy mattot kapjon, az elefántcsontból faragott fehér királyt elcseni, mielőtt vereséget szenvedne, zsebrevágja a világot, vele összes ellenségét, „és benyúltam a nadrágom zsebébe, és erősen megszorítottam a fehér királyt, a hideg elefántcsont nagyon jól belesimult a kezembe, és tudtam, hogy senki nem fog legyőzni a háborús játékban, mert ehhez a vezérhez képest még a legszebben festett ólomkatona is csak picsafüst.”⁴⁶⁴

Az identifikációs aktus késleltetett: a főszereplő, én-elbeszélő narrátornak csak a gúnynevét ismerjük (az is csak az ötödik fejezetben derül ki), illetve tudjuk, hogy a neve az ősi hagyomány szerint megegyezik az apja-nagyapja nevével. A legfontosabb személyek, vagyis a családtagok neve ismeretlen marad az olvasó számára, csak a mellékszereplők vannak megnevezve, azoknak is többnyire a gúnyneve vagy a keresztneve – vagyis ahogy hallanánk, illetve a gyerek hallja. A szöveg beszéd- és előadásmódja is mintha a hallószervünket és a képzelőerőnket mozgósítaná: a filmszerűen pergő események beszélőinek nyelve is kérdőjeles számunkra (mint ahogy a Bodor- és a Papp-prózában megszólalók nyelve is): a vegyes etnikumú helyszín vegyes, kevert nyelvezetet, megszólalást feltételez.

⁴⁶³ Dragomán György: *A fehér király*. 289.

⁴⁶⁴ Dragomán György: *A fehér király*. 175.

4.1.4. Nevek

A Bodor- és Papp-prózából is ismerős névanyagnak ezúttal is térteremtő funkciója van: a nevek által kontúrozódik az a tér, amely behatárolja a történéseket, a nevek biztosítják a történetek lokalizálhatóságát.

A narrátor a párbeszédok lefordításához hasonló integráló technikával fordítja le a regényben szereplő neveket is. A vegyes, multikulturális vidéket feltételező helyszínen egyaránt előfordulnak magyar és román nevek, ez utóbbiak fonetikus átíratban, *hallomás* alapján ferdítve kerülnek a szövegbe: Gyurka, Szabi, Jánku Zsjánu, a híres hájduk, Gica bá, a Frunzák: Romulusz és Rémusz, Nagyprodán, Traján, Csákány, Áronka, Feri, Horáciú, Janika, filtrú nélküli Kárpáci, Filimon Szürbú – néhány, a szereplők, használati cikkek és a román történelemkönyvben szereplő nevek, megnevezések közül. (Mint néhány kritikus korábban meg is jegyezte⁴⁶⁵;) olyan szavak, fogalmak, idiómák vannak a szövegbe helyezve, amit többnyire csak a román nyelvet ismerő, vagy Romániában (de legalább Kelet-Európa valamelyik diktatúra által uralt országában) szocializálódott olvasó érthet (jálézár, iskolai karszám, iskolásing, sántiér, a pártaktivisták gyerekei a 3-as iskolába járnak, a jehovista gyerekek nem lehetnek pionírok, elvették a villanyt, osztanak valamit, tartja a sorát stb.). Kondicionál ez az olvasási indikáció: Vászilé bá fiának három kutyája közül az egyiket Kloskának hívják, a másik kettő valószínűleg a román történelmi figura, parasztlázadó társait képviselné: Horia és Krisán lenne. Ez az olvasóval folytatott (posztkolonialista) játék is a posztbodoriánus áramlathoz köthető, az olvasó megviccelése, megleckéztetése,

⁴⁶⁵ „A Fk-nak már az első mondata elárulja, hogy nyelvének alapja nem a magyarországi, hanem a romániai magyar köznyelv lesz: az ébresztőóra csörgésével indul a történet. Az első oldalon található pohárszék, jálézár és blokk szavak csak megerősítik az olvasót ebben a felismerésében.” Károlyi Csaba: *A nevelődés titkai*. Uo., illetve: „Legkedvesebb példám, a mozi című fejezet többször ismétlődő »elveszik/visszaadják a villanyt« fordulata érzékletesen keveri a nyelvhasználat és a hétköznapi élet jellegzetes szemléletének síkjait. Ezt a kifejezést a kilencvenes évek legelején Erdélyben még nekem is szerencsém volt sokaktól, sokszor, sok helyzetben hallani, ha valami - áram, vízvezeték, telefon - egyik pillanatról a másikra nem működött vagy kimaradt. A szófordulat itt, a regényben sem pusztán annyit érzékeltet, amit az e tekintetben szerencsésebb magyarországi olvasók első látásra tulajdoníthatnának neki, vagyishogy a hatalom, »ők«, valakik ott fenn a felelősek egy esetleges, véletlenszerűen előforduló technikai hibáért. Az összetétel az áramtakarékosági kampányokhoz, 15 wattos izzókhöz szoktatott országnyi ember húsbavágó tapasztalatát összegzi egyetlen képletes idiómában. Annyit jelent: elvették, visszaadták. Ennyi. Jobb, mintha fordítva történt volna. Nem indulat, hanem rezignáció van benne.” Csuha István: *Kamaszkorom legszebb sakkfigurája*. Uo.

kizökkentése különböző helyhez kötött olvasatokat eredményezhet, mint a szintén Bodor-követőknek kijelölt Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor újabb prózájában.

4.1.5. A „természetes” agresszió mint rendszerkép elbeszélhetősége

A szöveg folyamatosan megkérdőjelezi önmagát, lebegteti, hogy vajon igaz-e mindez, tényleg úgy történt-e, ahogy *el van mesélve*. A képzelet *valósággá* formálása és hite dominál: a narrátor tudja, hogy bizonyos dolgokat csupán képzel, viszont ezek a képzetek olyan erősek, hogy azt el is hiszi. A narrátor „majdnem” azt is hallja, ahogy a telefonvonal túlsó végén a készülék kicseng, Dzsátá „tisztán látja” Iza – vélhetőleg első szerelme – combján a véraláfutásokat, meg hogy súg neki, noha az elmesélés módja is megkérdőjelezi ezt; a narrátor tudja, hogy a sebhelyes arcú Csákány nem lehet az édesapja, mégis akként szólítja meg: „[...] rám mosolygott, és én a szemét akartam csak látni és a száját, és akkor már tudtam, hogy nem az apám, nem lehet az apám, de mégis léptem egyet felé, és mégis megszólaltam, és azt mondtam, hogy édesapám!, pedig tudtam, hogy nem az apámat látom, és a munkások hazudnak, de mégis kimondtam, és attól, hogy ezt kimondtam, egy pillanatra azt éreztem, hogy lehet, hogy tévedek, hogy mégiscsak az apám [...]”⁴⁶⁶

Az apa hiánya és a hiányának betöltésére vonatkozó vágyon kívül az agresszió és a brutalitás a másik szövegszervező komponens. A történet szereplők szinte kivétel nélkül (verbálisan és/vagy tettlegesen) agresszívek: a szekusok, munkások, a fociedző Gica bá, a tanárok (Vasököl), a nagypapa, a sorbanállók – az egész (beteg) társadalom. Mindenki agresszívvé válik, aki valamilyen hatalmat birtokol (Nagyprodán, amikor brigádvezetővé nevezik ki), vagy nagyobb, erősebb (Dzsátá is meglöki a nála csenevészebb, kisebb, szerencsétlenebb vállfás fiút, s ha tehetné, a tanár pofájába nyomná a cigarettát). Nevettetőnek tűnhet, hogy a tizenéves gyerek franciakulccsal a zsebében megy iskolába (verekedni hozta, de másra, például csavározni is jó lehet), ha nem fordulna véresen komolyra ez az agresszió, amelyet az esetek többségében harc, igazi háború követ: a labdát eltulajdonító szomszéd gyerekcsapat indiános regényekből

⁴⁶⁶ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 58.

ismert módon kínálja fel a visszaszerzés lehetőségét, s az egyetlen, nyolcoldalas pergő mondatba sűrített, egy lélegzetvétel alatt előadott „játék” brutális, véres háborúvá vedlik át. A pengeél-játékok, kamasz iskolás-történetek, a látszólag felelőtlen tettek, mókák észrevétlenül siklanak át kegyetlen harccá, a gyerekek az önagressziótól sem riadnak vissza: beteggé akarják tenni magukat, amikor a felelősségre vonás elől menekülnek, s a lazább, minden diák által ismert (krétaevés, lázmérő-manipulálás) módszereken túl tüdőgyulladás előidézésével kísérleteznek, s az akció szándékos bokatoréssal zárul (azt megelőzően pedig a petrosényi bányamunka is felmerült, mint lehetséges menedék). A „Vörös Kalapács ifi-csapatának az igazolt játékosai”-ként muszáj halálra elszántan küzdeniük, különben szétaprítja őket a vadállati kegyetlenséggel terrorizáló Gica bá, a fociedző.

A hatalmaskodóknak, a hatalomnak való kiszolgáltatottság, függőség mindenki számára – Kertész Imre *Sorstalanságát* idézően – *természetes*: része a társadalmi *rendnek*, a túlélésre beállt (vagy beállított) rendszernek. Természetesek az *önkéntes* társadalmi munkák, a közmunka elszabotálása bűn, (miután a csatornaásó munkások ingyen dolgoztatták a gyerekeket, felírták a nevüket is, hogy vasárnap ebéd után még visszamenjenek), természetes, hogy a szekus kiborítja a konyhaszekrényt, a matektanár veri és kínozza a nebulót, s természetes, hogy bizonyos dolgokról nem beszélünk, mert – a Bodor-próza szövegkonstrukciós eljárására is utaló – *valaki, bárki* feljelenthet. A tizenéves gyerek is tudja, ismeri, birtokolja a túlélésre berendezkedett társadalom életvezetési stratégiáit, füllent, hazudik, nem beszél (nem mesélheti el a mozis történetet, amikor – miután „elvették a villanyt” – meglógva az iskolatársaktól befurakodtak egy titkos moziterembe, ahol szexfilm-részletet néztek, nehogy a társai feljelentsék, ezzel megfosztva magát egy hőstettől). Mindez a gyerekekre oltott, korán tanult felelősségérzetről, félelemről tanúskodik: „Anya a legtöbbször mindent meg szokott beszélni velem, sokszor el szokta mondani, hogy mi miért van, megmagyarázta nekem a dolgokat, és olyankor a kérdéseimre is válaszolni szokott, vagy ha nem, akkor tudtam, hogy azért nem, mert úgy gondolja, hogy jobb, ha erről nem beszélünk, mert amit nem tudok, azt még véletlenül se tudnám elmondani másoknak, és ebben igazat is adtam neki, mert tudtam, hogy tényleg vannak olyan dolgok, amikről még beszélni is veszélyes, például [...] hogy miért hazaáruló vadállat a párt főtitkára és a fegyveres erők

parancsnoka, vagy hogy kit vittek el az ismerőseink közül [...]”⁴⁶⁷ A gyerek, keverve és egybegyúrva a tudatos rendszabályokat és tudatalatti érzéseket, gond nélkül hazudik (a fegyveres erők főparancsnoka babonából szerencsét hoz), de ösztönös erkölcsi érzéke berzenkedik a csalás ellen (abba még belemegy, hogy a megbetegedett társa helyett részt vegyen a Haza Védelme versenyen, de Vasököl fenyegetése ellenére csakazértis a maximális pontszámot lövi, bár a végeredményt a hármaskola javára intézményesen elcsalják). Természetessé, megszokottá, lételemmé válik a hazugság, csalás, a kiszolgáltatottság, félelem. Mindenki hazudik valamilyen szinten, mindannyian a rendszer függőségében élnek, az élethazugságok mikrotörténetei ugyanúgy meghatározzák a szövegteret, mint a rendszerhazugságok makrotörténetei. Mindez átszövődik bizonyosfajta balkáni játékosággal, már-már derűvel: életcélként a túlélés tétje fogalmazódik meg, a rendszer kijátszása, lehetőleg a saját szabályainak alkalmazásával, amibe olykor derűsen bele lehet pusztulni. Mivel nincsenek világosan megfogalmazott rendszerszabályok, mindenkinek magának kell kitalálnia, hogyan lehet kijátszani, átjátszani azt, legtöbbször csalással és hazugsággal, miközben mindenki besározódik, valamilyen szinten a rendszer részévé válik, s – mint Bodornál is láttuk – nem választható szét a rendszer egyértelműen áldozatokra és bűnösökre.

Ezért válik torzóvá Dzsátá sakkgyőzelme is, a zsebében markolászott fehér király figurájával. Torzó, mint az alkoholista nagyapa kertjében a sok szobor. Egy szobrásztól elrekvirált kertés házban lakik a volt párttitkár-nagyapa, a szobrász nyomát úgy őrzi a torzóban maradt, el nem távolított szobrok, mint a regényben megjelenített világot a textus: a torzóban maradt nyelvszobrokat bontja le és olvasztja magába a szöveg. Mindezt játékosan teszi, de ez a játék sem tét nélküli, ahogyan a Szabi barátjával való szobrosdi sem: az ellopott szobor talapzatán a Forradalom Fáklyavivőjét játszani, ki bírja tovább a kavics-dobálást, vagy matekórán büntetésből „oszlopos szentet állni”: a felfordított szemetesvedren féllábon, felfele nyújtott kezekkel várni a megváltást, az óra végét. Mindezeket (is) a túlélés reményében, mert ezt, a szövegben megjelenített világot csak *túlél*ni lehet.

⁴⁶⁷ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 176.

4.2. A peremvidék közepén. Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfékete bozót*

4.2.1. Perem-terek

A Bodor-próza hatása már Papp Sándor Zsigmond elbeszéléskötetének, *Az éjfékete bozót*nak kézbevétele során, a szövegek olvasása előtt szembetűnik a figyelemfelkeltő funkciójú fülszöveg révén: „Az egymáshoz meghitten simuló magyar, román és német tulajdonnevek, toponímiák természetes összhangban a többi kelet-európai hangzásúakkal, látszólag egy megállapodott, békés vidék képét idézik, mégis a művészi látvány mentes minden illúziótól. Még madártávlatból sem idillikus ez a táj. Az elbeszélések otthona, az erdőktől övezett, sejtelmes ködöktől látogatott sorsszerű peremvidék, számkivetettség helye. Közös fedél alatt lakozik itt az archaikus rend, a rezignáció és a kortárs bizonytalanság. Ez a nyugtalanító ellentmondás a forrása a táj varázslatos identitásának. Ahogyan most valaki megálmodta. *Az éjfékete bozót* Erdély mélységesen költői látomása.” – írja Bodor Ádám Papp Sándor Zsigmond kötetéről. A hátlapon megjelenő fülszöveg óhatatlanul kijelöl egy interpretációs sávot, amelytől nehéz lenne elvonatkoztatni.⁴⁶⁸ A rövid, Papp-elbeszéléskötetet „eligazító” szöveg és a Bodor-próza ismerete Bodor Ádám önreflexív, saját írásainak értelmezése irányába mutat. Az elbeszélésterek szűkebb és tágabb geográfiai lokalizációja (Erdély és Kelet-

⁴⁶⁸ A Bodor-hatásokról ír Berszán István és T. Szabó Levente is. Vö: „*Az éjfékete bozót*ot pedig szó szerint beborítja Bodor Ádám fekete köpönyege.” Berszán István: *Bodor Ádám köpönyege és egyéb apokrif példabeszédek*. Uo.; illetve: „Ha valaki számára – melleleg egyáltalán nem mindennapi és szokásos módon – nem kisebb, mint a magyar próza nagy doyenje, Bodor Ádám írja negyedik kötete hízelgő fülszövegét, és ráadásul kimondva-kimondatlanul önnön szövegeinek mára már oly jellegzetes megoldásaihoz hasonítja a kötetbe simuló némelyik megoldást, bizony számíthat nemcsak arra, hogy a Bodor-prózáat tisztelő vagy kedvelő olvasók veszik kézbe nagyobb tisztelettel (és tegyék hozzá: gyorsasággal, érdeklődéssel) a kötetét, hanem arra is, hogy munkájának megítélésekor kikerülhetetlenül Bodor prózája lesz az első (tegyük hozzá: szerencsés esetben: nem az egyetlen) támpont. Már csak két ok miatt is: egyrészt mert Bodor fülszövegét a kiadó szinte kérkedően, a szemet csábítóan és megkerülhetetlenül helyezte a hátsó borítóra (miért is rejtette volna el? Hiszen kétségkívül több egy ilyenkor szokásos, kötelezően udvarias mondatnál, s mint ilyen szerzót és kiadót megtisztelő, s nem mellékesen piacrát csábítás), másrészt meg Bodor – mint azt ritka, ám annál velősebb nyilvános megszólalásaiból már megszokhattuk – tényleg lenyűgözően precíz: az avatott kritikusokat is meghazudtoló szakavatottsággal jelöl ki irányt a kötet befogadásában.” T. Szabó Levente: *Posztiszoci transzszilván – vérbő ecsettel*. Uo.

Európa nevesítése), valamint a tér általi determináltság, sorszerűség hangoztatása geopoétikai vizsgálódások irányába is terelhet.

Ehhez hasonló eljárás mutatkozik meg a fiatal prózaíró önértelmezésében is, elolvasva Papp Sándor Zsigmond *Az érsek látogatásáról* írt esszéjét: mintha saját (akkor még – feltételezem – tervezett, kezdeti munkafázisban levő) novelláinak világáról beszélne: „Már évek óta azon gondolkozom, hogyan dolgozik [Bodor Ádám – B. É. megj.]. Miként alakul ki ez a sűrű, nehéz valami, ez az agyagos földhöz hasonlítható, hűvös test. [...] Mintha órákig gyalogoltam volna, egyszerre több földrészt is megjártam volna, ami persze mindig ugyanaz a földrész, és mégis. A táj bármilyen térképhez passzol, ha egyáltalán van ilyen, hogy térkép. Itt minden az utalásokban rejtezik. Az alig látható jelzésekben. És ezeket – nyilván – a hegyivadászok hagyták hátra. [...] A táj pórusaiban hordja a pusztulás lehetőségét, s ne legyenek illúzióink: ez előbb-utóbb megtörténik. [...] Mert nem arról van szó, hogy nincsenek törvények. Vannak, persze, hogy vannak. Attól ismerős itt valaki, hogy ezeket betéve tudja. Csak vannak pillanatok, amikor minden felborul, bár látszólag semmi se utalna erre, s hirtelenjében más szabályok érvényesek. Mert ez a vidék nem enged biztos tudást semmiről, bár a dolgok szeretik ismételni önmagukat. Semmi sem birtokolható véglegesen, sem a ruha, amelyet nap mint nap felöltesz, sem a szerep, amelyet engedélyeztek. Ha jobban belegondolsz, talán te magad sem tudod, ki vagy. Kinek vagy minek engedelmeskedsz. [...] Irracionális, mégis természetes, logikátlan, mégsem történhet másként. [...] A létezés mindennapjairól szól. Egy afféle Kelet-Európáról. Pontos, félre nem érthető szavakkal leír egy teret, amelynek az emberi ráció, a »hagyomány« szerint lakhatatlannak kellene lennie, majd benépesíti.”⁴⁶⁹ Papp Sándor Zsigmond *Az érsek látogatásáról* írt esszéjében szintén egy tér általi meghatározottságot emel ki. A Bodor-próza egyik legmeghatározóbb szövegszervező komponense az általa megtervezett, létrehozott és egyedien bemutatott tér. A *Sinistra* körzet a nevét címként viselő regény „főszereplője”, Bogdanski Dolina, *Az érsek látogatásának* a fő helyszíne szintén egy teremtett világ. A térnek, a helyteremtésnek jelentéskonstituáló ereje van a Bodor-szövegekben, de – a későbbiekben szó lesz róla – a Papp-prózában is. A *Sinistra körzet* már címével utal a tér jelentésszervező funkciójára, illetve – mint azt a korábbi fejezetekben értelmeztem –

⁴⁶⁹ Papp Sándor Zsigmond: *Amikor a hiúzok szeme világítani kezd.* A Hét, 1999/30. 7.

határozónai jellegéből adódóan a téridentitás viszonylagos bizonyosságára. *Az érsek látogatásának* a helyszíne, Bogdanski Dolina pedig egyenesen határon van, amelynek következtében a regénybeli (geográfiai) tér is változtatja⁴⁷⁰, viszonylagosítja az önmeghatározását, behatárolhatóságát, ezért tartottam célszerűnek a korábbi fejezetekben (konkrét és átvitt értelemben is) határidentitásokról beszélni.

Irreális, mitikus, mágikus asszociációkat működtető, de földhözragadt, posványos, világvégi peremlét-tér topográfiája alkotja *Az éjfélete bozót* elbeszéléseinek tereit. „Átkozott hely volt az, szemmel vert, elfeledett környék”⁴⁷¹ – szól az első Papp-novella, a kötetcímet adó *Az éjfélete bozót* felütése, s a leírásokból következtetve egy Bogdanski Dolina-i tér körvonalazódik. „Esténként a sötétség is tömöttebb volt errefelé. Koromszínű vattaként ereszkedett alá, kibélelte a házak közét, a kerítések könnyű hézagait, és elnyelte, magába szívta a zajokat, eltévedt lépéseket és a horkolást is.”⁴⁷² Bogdanski Dolinához képest ez a meg nem nevezett tér látszólag fejlettebb, bár ugyanolyan lepusztult, a kerület vagy környék a városnak, a kívánt, óhajtott városnak a kültelepe, pereme, kerülete, amelynek van könyvtára, temploma, több kocsmája, de termálfürdője is: egy átmeneti, mögöttes hely a civilizáció és a világ vége között egy átmeneti időszakban, periféria egy meg nem nevezett, de vágyott centrumhoz viszonyítva⁴⁷³, ugyanakkor központ, a világ közepe is az ottélók számára. Határvidék tehát ez is: a város és az istenhátamögött között. „[...]lyen vidék volt ez, kültelek, rogyant kéményekkel, csöndes hulladékhalomokkal, ahonnan ernyedte füst terítette be a kerteknek becézett veteményest.”⁴⁷⁴ Egy sinistrai, bogdanski dolinai, önmagába zárt világ, amelyből lakói állandóan kitörnének, de képtelenek rá. „A kerület [...] sivár, rozsdarajzos iparvidéknek számított az egyetemes kultúra szemszögéből, örökös fehérfoltnak, mondta másnap Bézs, ahol a forradalmak, vagy hasonló megváltó cselekedetek soha nem lépik túl a Két mészégető nevű italmérő határát, vagy ha mégis,

⁴⁷⁰ A regényvilágban konkrétan is: egy éjszaka alatt a folyó irányváltásának következtében a város egy másik országba került. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 19.

⁴⁷¹ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. 5.

⁴⁷² Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. 7.

⁴⁷³ Vö: „Az a mód, ahogy a periféria népe viszonyul a központhoz, sajátos értékrendet teremt. Az ő szemükben a város vágyott hely, ahova a tehetségesek (például a helyi focicsapat játékosai) is csak véletlenül, mintegy a szerencsének köszönhetően jutnak el, ugyanakkor elérhetetlen és irigyelt, éppen ezért fosztogatható világ.” Vallasek Júlia: *A két mészégető vendégei*. Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. Korunk, 2006/2.

⁴⁷⁴ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 19.

hát rendszerint elhalnak a hazafelé vezető úton.”⁴⁷⁵ A kutyamenhely, bútorlerakat és az agyagos cigányok lakhelye, a Rebra-erdő és Mecseki-lapály által közrefogott térben, a Két mészégető italmérő vonzáskörzetében keringenek *Az éjfékete bozót* terét benépesítő létszédelgők, egymás általi meghatározottságban – mint ahogy Bodornál is láttuk: – a tér determinálja a benne élőket, de a kölcsönösség, egymásrautaltság viszonyának függvényében az ott lakók is formálják, meghatározzák, antropomorfizálják a teret: „Melankolikus, vérszegény vidék volt ez az első pillanattól fogva.”⁴⁷⁶, amely elviselhetőségét csak valamilyen másfajta tudatállapot, vagy a töménytelen alkoholizálás biztosítja: „mindenki részeg, nem is feltétlenül attól, hogy iszik, mint a gödény, hanem mert nem lehet másként elviselni ezt a helyet, csak valami örökös kábasággal, hergelt öntudatlansággal.”⁴⁷⁷ A teleplakók különlegessége, a „normálistól” való különbözősége is a tér általi determináltságot jelzi, a körzetben mindenki hóboros valamilyen szinten, mert „ilyen volt a levegő.”⁴⁷⁸

A történetekbeli kronotopikus koordináták meghatározása, illetve meghatározhatatlansága is bodoros: a *Sinistrá*hoz hasonlóan – ahol szintén megengedett, a szöveg megengedi, sőt átverősen támogatja is egy leszűkített tér, a Keleti-Kárpátok, Máramaros környékének felismerhetőségét, amely azonban a továbbiakban az átesztétizálódás folyamatában ellenáll a beazonosíthatóságnak – *Az éjfékete bozót* elbeszéléseinek helyszínei is mozgósítják a referenciális tapasztalatok keresését beindító olvasói attitűdöket: a (be)azonosítható helyszínek lokalizálása egy szűkkörű, *helyi* ismeretekkel rendelkező olvasói interpretációs technika alkalmazását generálja. „Az [...] elbeszélések mindig egy térbeli, illetve időbeli »körzet« hajszálpontos ismeretére alapoznak, ami lehetővé teszi, hogy a tipikust a legegységesebb valóságreferenciák szintjén ragadják meg (pl. a megnyúzott kutyákat a sarkokon báránként árusító kupecokban, a pénztárként használt reklámfeliratos sportszatyorban stb.), hogy aztán ezeket a »sorstársak« számára jól felismerhető elemeket a vidék, az idők vagy a helyzet finoman kidolgozott és többnyire groteszk torzítás révén stilizált láttelelei közé keverjék. Így áll össze az a narratív puzzle, amely egyszerre tud értelmezésre provokáló talányként és

⁴⁷⁵ Papp Sándor Zsigmond: *Zalbács néni albérlője*. 124.

⁴⁷⁶ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 163.

⁴⁷⁷ Papp Sándor Zsigmond: *Ábrahám gyertyái*. 39.

⁴⁷⁸ Papp Sándor Zsigmond: *A csapott breton*. 94.

konkrét utalásként működni.”⁴⁷⁹ – írja Berszán István a Papp-elbeszélésekre érvényes, a Bodor-prózára is jellemző prózapoétikai eljárásokról. A szövegekbe beidézett „konkrét” kolozsvári vagy környéki helyszínek név szerinti (Republica mozi, Nagyposta, Garibaldi-híd, Tarnica) vagy ferdített (Csemergi-tető vagyis Felek) jelenlétéhez szorosan kapcsolódnak a – Berszán által is említett „sorstársak” által – „közismert” közösségi narratívák: „A Csemergi-tetőn elszabaduló teherkocsiktól is rettegetek a környékeliek, mert nem egy sodort már magával garázst, tartófalakat lakókkal együtt, hogy csak a Fuvaros utcai katedrális állítsa meg a fékevesztett tömeget.”⁴⁸⁰, a Nagyposta – az elbeszélés történeti idejében egyedülálló – forgóajtaja vagy a falát beborító stilizált világtérkép, a tarnicai vízgyűjtő gát, vagy az országúti poharakat áruló üvegesek stb. Ha engedünk a szövegbeli utalásoknak, és folytatni kívánjuk a referencializálást, akkor a megképzett, termálfürdős, nagyváros melletti peremvidék helyszínének szerepére – ahol Kudlik Júliát is lehetett nézni, s a Delta „tudományos híradó megbízható hangjaira szerelmeskedtek, hévvel, mellőzve a gyengédséget, kész csoda, hogy nem születtek rakásszám kutatók és atomtudósok, és Nobel-díjas sem lett senki”⁴⁸¹ –, a Kolozsvár melletti Szamosfalva kínálkozik. Azonban az idillmentes groteszk és abszurd történetek generáló tér elvonatkozatható a helyhezköttöttségétől, más világok felé is nyit, ugyanis „Ezen a vidéken nincs rosszabb a bizonyosságnál”⁴⁸² – hangzik el *Az átokban*. A helyrajzra vonatkozó bizonytalanság konstans szerepe és az ellentétek ütközése és egymásba folyása dominálja a szövegtereket: „A néni, akihez minden évben elküldtek néhány hétre nyaralni, kőhajításnyira lakott a város végét jelző csatornától. Műút sem vezetett arra, csak egy bizonytalan ösvény, ami a kerület végétől indult egy konténer mögül. Nem is lehetett tudni, mi van a derékig érő tarack, a gumibroncsokkal és mosógépfedelekkal teleszórt hanyag domb mögött: elvarázsolt kúria

⁴⁷⁹ Berszán István: *Bodor Ádám köpönyege és egyéb apokrif példabeszédek*. Uo.

⁴⁸⁰ Papp Sándor Zsigmond: *Zalbács néni albérlője*. 124-125.

⁴⁸¹ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. 5.

⁴⁸² Vö: „A szövegekbe beszüremkedő referencialitás pedig nemcsak a novellák idő- és térszerkezetére van hatással, hanem pozicionálja is Papp Sándor Zsigmond prózáját. A kettősség, a fiktív szövegvilág és a referencialitás árnyalt, azonban már nem elhanyagolható jelenléte jól jelzi, hogy ezek a novellák miként létesítenek párbeszédet a hagyománnyal, melyet nem leépíteni és megszüntetni kívánnak, hanem csupán átalakítani és újraformálni.” Vincze Ferenc: Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. Kortárs, 2006/9. <http://www.kortaronline.hu/0609/vincze.htm>

mézeskalácsfalakkal vagy maga a telep, a rozsdálló, nyirkos mező folytatódik a következő városig.”⁴⁸³

4.2.2. Átmeneti idők

Az *éjfékete bozót* elbeszélései – az atemporális utalások ellenére, vagy azokkal együtt – egy átmeneti korszakot reprezentálnak, a szövegekben a kelet-európai rendszerváltozások körüli és utáni időszak körvonalazódik. A diktatúra létére és utóhatásaira nem (csak) külső jelek utalnak, hanem a Bodornál is megfogalmazott, a hosszú idő alatt az emberi pórusokba befészkelődött, örökösen a bensőben hordozott félelem és kiszolgáltatottság lerázhatatlan jegyei, amelyek a térbe is beleivódtak. A (történelmi) átmenetet is jelző idő az emberek életét is befolyásolja, mintha örökös átmeneti létállapotban, állandó jelenben élnének, miközben körülöttük és bennük lassan csordogál az enyészet ideje: „Olyanok voltak azok a hónapok, mint a pelyhek. Egyenként talán fel se tűntek volna, elolvad az ilyesmi még a puszta bőrön is, de egymás után sorjázva, céltalanul és monoton komizással elborítottak mindent. S nem is lehetett látni egyebet, csak ezt a minden más színt elhomályosító fehérséget, ezt az egymáshoz tapadt semmit, ezt a cinikus bőséget, az időt, amely most úgy múlt el, hogy nem árult el semmit a következő pillanatról, vagy ha mondott is, csak önmagát, a változatlanságot mondta.”⁴⁸⁴ Az átmeneti időben átmeneti lét és élethelyzetek, állapotok képződnek meg, ahogyan várótermi hangulat uralkodik a kerületi parancsnokságon is: „Ugyanaz a tompaság, az időnek ugyanaz a lassú, megfoghatatlan csordogálása, hogy bármikor bejelenthetik a következő járatot.”⁴⁸⁵

A kommunista korszak végét jelzi, hogy „akkor már országszerte megindul az enyhülés, ahogy az igazgató bácsi mondta azon a gyűlésen, amelyen már nem kellett felkötni a pionírnyakkendőt”⁴⁸⁶, a volt pártkantinban zajló újévi mulatozások, a Hășmășanu rendőrpárancsnok nosztalgiája a régi vállalási módszerek iránt, s a kortárs világra

⁴⁸³ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfékete bozót*. 6.

⁴⁸⁴ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 161-162.

⁴⁸⁵ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 164.

⁴⁸⁶ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 21.

vonatkozó megjegyzései: „Puhányabb világ ez, én mondom.”⁴⁸⁷ Az új korszak bekövetkeztét nem csak a hirtelen megnőtt információéhség jelzi (a postás bosszúságára mindenki központi újságot rendelt), hanem az elnevezésében szintén „közbeszéd” részét képező diktátor falra aggatott képének a hiánya: „»A kép hiányzik neki«, [...] és a tábla feletti halvány, négyzögletes foltra mutatott, ahol néhány hónappal ezelőtt még a Kajlafülű portréja lógott.”⁴⁸⁸ Bézs tanár úr – aki „a nőket példás rendszeretettel pótolta” – búskomorságát nem nők pótlásával, hanem ennek az agy(á)ban levő képnek az eltüntetésével kellett volna kezelni, ehelyett a gondoskodó diákjai a régi képpel visszahozták a múltat: „A sarokban egy szétszerelt vaskályha körül feküdtek egymás mellett a képek. Még berámázva, üvegestől. Olyanok voltak a leülepedett, prémmelleg porban, mintha kivégzésről kerültek volna ide a leütött, rebellis fejek az utókor elrettentésére. Legalábbis ilyesmiket írtak erről a történelemkönyvek.”⁴⁸⁹ A hiánypótló aktus következtében elszabadult értetlenséget, a „maszlag-borította” gyermekfejekben a történelmi tudat helyretétele érdekében különböző küldöttségek igyekeznek rendet vágni, s ezzel egy időben az átmeneti korszak egyik emblemikus figurája, „a magas homlokú egy idő után a plakátokról beköltözött az esti műsorokba”, ám – a nyitás jelét is érzékeltetően – Rattkay bácsi a politika helyett az Eurosporton a gyeplabda meccset nézi.⁴⁹⁰ A szereplőknek általában nincs rálátásuk a dolgokra, csak a helyi, mikro-cselekvéseket irányíthatják – amelyekben a pletykák, hiedelmek elválaszthatatlanul összefolynak a hétköznapi, valós eseményekkel – a makro-világ eseményeit csak annak rájuk való közvetlen hatásában érzékelik, mint *A káoszban*: „Jéghideg fülkékkel közlekedtek a vonatok, és akadozott az élelmiszerellátás, az újságok mégis rekord terméshozamról írtak érthetetlen bikkfanyelven. A legjobb ételek is elveszítették ízüket, a legmegbízhatóbb szavak súlytalanul lebegtek a város fölött. Megesett, hogy mintegy varázsütésre elsötétült egynémely kerület, és hosszú percekig élettelen indaként lógtak a vezetékek.”⁴⁹¹

A káoszt előre jelző, a Nagyposta szemközti falát beborító világtérkép Japánjának darabokra törése, a „mű” elkészítőjét a Duna-csatornához száműző rendszer

⁴⁸⁷ Papp Sándor Zsigmond: *Ábrahám gyertyái*. 46.

⁴⁸⁸ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 29.

⁴⁸⁹ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 29.

⁴⁹⁰ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 31.

⁴⁹¹ Papp Sándor Zsigmond: *A káosz*. 61.

összeomlása elkerülhetetlen: a postát ellepő címzett nélküli levelek járványt gerjesztenek, és kitör a forradalom (amelynek szövegszerű megjelenítése szintén a közösségi narratívákra és korabeli újságcikkekre alapozik). A pórusokban megbújó állandó félelem, rettegés és megnevezhetetlen, felettes hatalomnak való kiszolgáltatottság által képzett rendszer „objektív” leírásának, a folyamatok és a körülmények tudományos megközelítése a kortárs bizonytalanság és az események időbeli távolságának hiánya, valamint a korszak „történelmének” összetettsége miatt lehetetlen, ezért Holczer postamester ügykivizsgálási szándéka a rendszerkutatás lehetetlenségének, a rendszert fenntartó egyének hóhér vagy áldozat, elnyomó vagy elnyomottak, bűnös vagy ártatlan szerepekre való felosztásának Bodor által is tematizált hiábavalóságaként is olvasható: „a kutakodás elkerülhetetlen papírmunkával jár, gyanúsítgatással és áskálódással, ráadásul előbb-utóbb bűnösöket is talál majd, azokat pedig át kell adni a felsőbb hatóságoknak. Ott viszont, a zegzugos pincékben és katakombákban az ártatlanabb csalás is könnyedén vedlik át a nemzet létét fenyegető összeesküvéssé, és akkor már nem is lehet biztosan tudni, ki volt nagyobb gazember, a leleplezett vagy a leleplező.”⁴⁹²

Az átmenetiséget reprezentálja a narrátorok összetett figurája: a történetek egymáshoz viszonyított kronologikus sorrendjét az időközben felcseperedő (saját történeteikhez is) felnövő, egyes szám első személyű elbeszélő gyerekből ifjúvá serdülő pozíciója biztosítja, ami által – és a kilencvenes évek történelmi-társadalmi viszonyait is beidézve – generációs történetként is olvashatók az elbeszélések. Erre utal T. Szabó Levente is: „Ez az a megoldás, ami miatt végképp generációs történetekként tudom olvasni a szövegeket, s nagyon kísért (remélem, nem túlságosan, a szöveg irrealizáló, időtlenítő perspektíváját nem megszüntetően), hogy a mai késő-húszasok, kora harmincasok Bodorra adott válaszként olvassam a szöveget. Egy olyan generáció víziójaként a közelmúltról és a jelenről, amely gyerekfejjel tapasztalta meg a késő nyolcvanas évek Erdélyét, néhol – Papp Sándor Zsigmond első elbeszéléseinek gyerekkelbeszélőjéhez hasonlóan – hátborzongatóan naivan és játékosan, majd a kora

⁴⁹² Papp Sándor Zsigmond: *A káosz*. 56.

kilencvenes éveket a maga szabadságával és másként hátborzongató szociális élményeivel.”⁴⁹³

A „helyi ízek”, specialitások, a tájjellegű élettartozékok szövegbeli jelenléte (szaftos miccs, mindent belengő fokhagyma-, sörhab- és mustárszag, vinetta, a perememberek által szívott szűrő nélküli Carpați cigaretta – amely Dragomán György *A fehér királyában* „filtru nélküli Kárpáciként” azonosítódik) is behatárolja a szövegteret, a német márka, amivel a Tricotajul focicsapat kerül megvételre, a kilencvenes évek Romániájának általánosan elfogadott valutája, fizetőeszköze volt. Az utcaneveknek temporalizációs funkcióval bírnak, az Akarat utca, Törekvés sugárút időmetaforaként szerepel az elbeszélésekben.

Az éjfélete bozót szövegterét behálózó egységes helyszín, az átmeneti idő és az egyik történetből másikba vándorló, közel azonos szereplők az elbeszélések ciklusjellegét erősítik. A *Sinistra* körzetet megelőző, az „Olajprés utca” köré szerveződő Bodor-novellák hálószerű konstrukcióját idézi *Az éjfélete bozót* szerkezeti felépítettsége. Hagyományos és szokatlan, ismerős és idegen ellentétei és egymásbafonódásai szervezik a szövegeket, a mindent átszövő fanyar, álnaiv ironia feloldja az ellentéteket és önellentmondásokat. A kötetet alkotó elbeszélések szerkezete is azonos, in medias res felütő, pozicionáló mondattal, feszültségteremtő helyzettel indítanak, mint Dragomán *A fehér királyában*, hogy később, átadva a terepet a nyelv uralmának, gördüljön és fodrozódjon a szövegtest, és megkérdőjelezzék a kiindulás és lezárás biztosnak tűnő pontja: „azt az érzetet keltve, hogy a dolog több helyről támad egyszerre, nincs fókusza és kiinduló pontja, csak pusztá kiterjedése.”⁴⁹⁴ – ahogy Holczer postamester is belátja, hogy a kusza és szaggatott írással összefirkált borítékok kiindulási pontját képtelenség feltérképezni, ez lehetne Papp Sándor Zsigmond az irrealitás felé vezető írásainak is a kiindulópontja.

⁴⁹³ A Papp-próza T. Szabó szerint „„olvashatóvá» tesz egy olyan időszakot, amelyről nincsenek irodalmi elbeszéléseink”. T. Szabó Levente: *Posztzoci transzszilván – vérbő ecsettel*. Látó 2006/3.

⁴⁹⁴ Papp Sándor Zsigmond: *A káosz*. 57.

4.2.3. Identitások / másságok / idegenségek

4.2.3.1. Narratív identitás

Az *éjfekete bozót* narrátorainak identitása éppoly vegyes, mint a novellákat benépesítő személynevek is: az első két novella narrátora egy növésben levő gyerek: Az *éjfekete bozót* gyerekhangjához képest *A maszlag* narrátorhangja már a serdülőkor felé mozdul el, az egyes szám első személyű előadásmód viszont nem homogén, a gyerekhangba minduntalan beleszövődik egy mindentudó és eligazító (olykor ironizáló) felnőtt hang is⁴⁹⁵. Az *Ábrahám gyertyái* narrátorának kiléte csak a novella végén derül ki, vagyis az, hogy ő az egyik gyertyás tolvaj, aki a rendőrségi jegyzőkönyvből értesül az azelőtt általa elmesélt eseményekről. Addig – noha a novella első, felütő mondatában egyes szám első személyű megszólalót ígér, a következő oldalakon – eltűnik mindenféle személyesség, s a narrátor-hang a következő novellák mindentudó narrátorának a beszédmódját idézi. Azt viszont, hogy ez az első személyű narrátor megegyezne a korábbi (majd az egyik későbbi) novellának gyerek-, serdülő-, majd suhancá fejlődött ifjú narrátorával, kizárja az a szöveginformáció, mely szerint az első novellabeli gyertyás tolvajok egyikéről azt tudjuk, hogy Csutka (*Az éjfekete bozót*beli gyereknarrátor szerelmének) a nagybátyja.

Maga a gyerek (majd „felnövő”)-elbeszélő identitása sem egyértelmű, lehet, hogy van némi köze az agyagos cigányokhoz is, az első novellában a saját fejére mutat, amikor a gáborkalapról beszél („Olyan fekete gáborkalap – mutattam a fejemen.”⁴⁹⁶), az *Apám reggelijében* pedig a Romeo nevű férfi gyerekéhez való egyértelmű hasonlítás ellen berzenkedik a gyereköntudat, ami az identitás meghatározhatóságát ismételten problematizálja: „Épp olyan, mint a miénk – mondta egyszer rólam Romeo, egy borostás, szénszemű ember, akiről az járta, hogy a vajda egyenesági rokona. Rémülten bújtam apám lábához, mert nem akartam olyan lenni, mint ők. Pedig nekem is agyagbarna színem volt, és az olajosan csillogó fekete hajam sem sokban különbözött az

⁴⁹⁵ Lásd Dragomán György *A fehér király* című regénye elbeszélőjének, Dzsátának is a narrátorhangját.

⁴⁹⁶ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfekete bozót*. 15.

övékétől. Dühített, hogy az apám ezen csak mosolyogni tud, és hogy végül kezét ráz azzal az emberrel.”⁴⁹⁷

A mindentudó narrátori pozíció főként az egyes elbeszélések végén különbözik el az addigi semleges, látszólag a környezetbe beolvadó, a történeteket azok megelőinél jobban nem ismerő narrátortól – leegyszerűsítve a Bodor-féle végnélküli történetek többértelműségét: – kijelölve az iránymutató magyarázatot. Az *átokban* megfejtí a talányt: a család életét felforgató aranypor tulajdonképp szappanhab, *A káoszban* pedig arra figyelmeztet, hogy a postahivatal takarítónőjét kellett volna megkérdezni a káosz okáról.

4.2.3.2. Nevek hálójá

Mivel „semmilyen körülmények között nem mindegy, hogyan hívnak valakit”⁴⁹⁸, mondja Bodor *A börtön szagában*, a toponímákon kívül a személynevek is erősítik az identifikációs és beazonosíthatósági kedvet. Az *éjfékete bozót* történeteinek terét, a Két mészégetőhöz, a Kéknefelejcshez és a Négy Muskétáshoz címzett kocsmák törzsközönségének lakhelyét benépesítő lét-szédelgők névtérképe a Bodor-prózára jellemző „névadási szokásra” utalnak: magyar, román, német és ezek szintetizált keveredéseiként szerepel Bézs magyar tanár, Zalbács néni, akinek albérlője van, Fodolyán tisztelendő, Hășmășanu rendőrparancsnok, Gárdos Feri, és felesége, Ilona, Pulmann, Zrinyák, Surdukán, Vanciu, Romeo, Kuruly Alfréd, Eperlyesné, Czinege Viktória, Poloskár néni, Rattkay bácsi, de a multietnikus körzet összefüggő csapatát a Tricotajul „fociklub” legénységének nevei is bizonyítják, amelyeket fénykorukban egyemberként fűjt „egy szuszra, teli tüdőből” a telep: „Pălincaș, Csüdör, Révész, Cihula, Păvlinca I, Păvlinca II, Tiberie, Toma, Bíder, Somkuthy, Vîlcea. Úgy is hívták őket, hogy a Cigány-madrid. Az élcsapat.”⁴⁹⁹ A nevekhez a hangzásukhoz illő figurák kapcsolódnak, a mágikus realista tipográfia alapján ambivalens: reális és irreális tulajdonságokkal és történetekkel, amelyek motivikus láncá behálózza a szövegteret. Mágikus realista írásmódra utaló jegyek sokasága tűnik fel: a természetfölötti és

⁴⁹⁷ Papp Sándor Zsigmond: *Apám reggelije*. 139-140.

⁴⁹⁸ Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*. Magvető, Budapest, 2001. 10.

⁴⁹⁹ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 159.

mindennapi valóság közötti inverzió: „chiazmusra emlékeztető inverziós logika működik itt: a természetföltötti hétköznapivá válik és fordítva.” – írja Bényei Tamás az *Apokrif iratok*ban Brian McHale-re hivatkozva⁵⁰⁰, s ugyancsak őt idézi, amikor a „kontrasztív banalitás retorikáját”⁵⁰¹ említi. A Papp-novellákban a csoda keveredik a mindennapival, olyannyira, hogy egy idő után megtervezhetővé válik (*Az átokban* Gárdosék váltott műszakban kaparják magukról az aranyat, amiről később kiderül, hogy egyszerű szappanhab, az *Ábrahám gyertyáiban* a háromfülű malacnak megnyíló, kitérülő telepiek hatására a pap és a rendőrparancsnok – vagyis az egyház és az államrend – szolgálatába állított disznó kideríti a legfőbb disznóságokat).

A Papp-féle névetimológia szövegszerűen is irányítja szereplőinek sorsát: a természetes könyvtároskisasszony Katalin neve végének lejegyzése fordítottan arányos súlyának gyarapodásával: „a karcsúsító, légiesítő lin valahogy lekopott az idők során, és maradt ez az öblös, félre nem érthető Kata, ez a zsiros vakkanás, ami persze jó előre figyelmeztetett, hogy csak a legkitartóbbak, a legelszántabbak maradjanak elhanyagolhatónak alig nevezhető vonzáskörzetében.”⁵⁰², a Rebra-erdő, Gebin-hágó, Petkes-patak alliteráló helységnevek pedig líraiságot kölcsönöznek ennek az enyészet szagával elborított tájnak.

4.2.3.3. Másság / idegenség

A szereplők nevei által is megképzett multikulturális tér feltételezi az idegenség / másság jelenlétét. Az idegenek többnyire vándorok és az agyagos cigányok által képviselve jelennek meg az elbeszélésekben, de előfordulnak alkalmi munkások (akiket az őket foglalkoztató Rattkay néni, mint „minden idegent, aki megfordult a környéken, érthetetlen következetességgel oláhnak hívott”⁵⁰³), a narrátor apja által reggelire elfogyasztott csavargók, vadorzók (akiket „nem is vették emberszámba, talán azt sem bánták volna, ha az eset után menten ketrecbe csukják, s bárki leköpdösheti őket.”⁵⁰⁴), rabok, üvegesek, moldáv fodrászok stb. Az idegenek megjelenése megbontani látszik a

⁵⁰⁰ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 63.

⁵⁰¹ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Uo. 63.

⁵⁰² Papp Sándor Zsigmond: *Zalbács néni albérlője*. 120.

⁵⁰³ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfekete bozót*. 7.

⁵⁰⁴ Papp Sándor Zsigmond: *A csapott breton*. 86.

homályos, általuk is bizonytalan módon alkalmazott rendet, törékeny egyensúlyt. „Az idegen örökké veszélyezteti a világrendet.”⁵⁰⁵, jelenlétük veszélyérzetet kelt, s a telep őshonosai nem félnek az idegenek likvidálásával járó következménytől se, ha saját pozíciójukat látják veszélyeztetve miattuk, Lécz is gondolkodás nélkül teszi el láb alól Ritlert, a rájuk tukmált, idegen allűrökkel terhelt költőt a *Protekción*ban, de a pusztá élvezet is elvezet az *Apám reggelijében* a csavargókat bizarr módon eltüntető kannibalizmushoz.

Az agyagos cigányok, akiknek „érteni kell a nyelvükön”, különben nem lehet hozzájuk merészkedni este (ahol a „nyelv” nem csak a kommunikációs szerepre, hanem szokásokra, hiedelmekre, antropológiailag is megkülönböztetett, idegen világukra utal), csak a *Füstben* kapnak – rövid, a focicsapat felívelő pályája idejére – viszonylagosan pozitív szerepet. De az agyag szétmállásával és a csapat városba költöztetésével hamar elmúlik a pünkösdi királyság, s az elkövetők a nyomokat is felégetve maguk után kifüstölik a telepről a cigányokat, mely hatására a kiirthatatlan füstszag beleszi magát az ottmaradók pórusaiba is. A közbeszédet uraló diszkriminációt jelzi, hogy a telepiek a Tricotajul focicsapat tündöklésének eufóriájában „még cigányozni se nagyon mertek, legfennebb maguk között, bizalmasan.”⁵⁰⁶, a hiedelmek által megformált világlátásra pedig az előítéletek uralma és generációs továbbítása jellemző: „Nem tudni, pontosan mikor kezdtek az agyagosokkal riogatni a gyerekeket, mikor szerepeltek először rémtörténetekben [...] de tény, épeszű ember nem merészkedik napszállta utána a Rebra-erdő közelébe.”

A „románság” szövegbeli explicit jelenléte a toponímákban, antroponímákban és Zalbács néni román pópáktól ellesett bős keresztvetéseiben nyilvánul meg, de a térbeli és időbeli meghatározottság megformálásában döntő szerepe van. A román diakritikus jegyek szerepeltetése a nevekben, használati tárgyakban e „konkrét” világhoz való tartozás, az elkülönülve összetartozás és ennek felvállalásának a jegye, ellentétben Bodor Ádám és Dragomán György névlefordító technikáival, hasonlóan Selyem Zsuzsa és Demény Péter eljárásaihoz.

⁵⁰⁵ Zygmunt Bauman: *Modernség és ambivalencia*. Pásztor Péter (ford.). In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 49.

⁵⁰⁶ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 160.

Az idegenség másik megjelenési formája az önmaguktól és/vagy a környezetüktől elidegenedett figurák gyakori megnyilvánulásaiban érhető tetten. Fodolyán tisztelendő a levegőbe akarja repíteni a gyülekezetet, mert „már hónaljig elnyelte őt az a bizonyos üveg”⁵⁰⁷, Poldi, a sztárfodrász, a csapott breton feltalálója is elidegenedik önmagától, miután „a megismételhetetlen, egyszeri csoda” tökéletesítése folytán köpködni kezdi a vendégeket frizuraigazítás címén, kezét – mint a sors vagy akarat eszközét – idegenül bámulja, még a feleségét is elparancsolja maga mellől, és azonosul a tájat kiszipolyozó szürke börtönépülettel.⁵⁰⁸ Az *átok*ban Gárdos Feri sem tudja levetkőzni a családja körében rá jellemző idegenséget, Gárdosné Ilona a tükörben szemléli önmagát, önmaga idegenségét, ami talán saját maga által kinyilvánított kiválasztottsági érzésével is összefüggésben van. Szalárd Kata könyvtároskisasszony eltér az átlag, klisészerű könyvtáros-képtől, amely „fakó és egyhangú, akár Petőfi költeményeiben a puszta”, „eredendő idegenségét azonban semmi sem tudta leplezni, így a kerületi könyvtárba betévedők úgy vélhették, Katát valahonnan a konyhából szalasztották a pult mögé, a könyvek szentélyében csupán megtűrik, mint amolyan kényszermegoldást, amit majd mihamarabb orvosolnak az illetékesek.”⁵⁰⁹

Az önmaguktól is elkülönöző kerületiek idegenül téblábolnak a telep téridejében, kitörési vágyaik rendszerint kudarcba fulladnak, s az öngyilkossággal vagy tébolyultsággal végződő álmegoldásokon kívül mindenki visszazökken az eredeti, de időközben elmozdult kiinduló ponthoz, beletörődik a változhatatlanba, és hasonul a körzet normáihoz, mint Czinege Viktória péksége, amely a kerületi szokásokat kikezdő, idegen allűröket meghonosítani akaró felívelő periódusa végén, a kezdeti pompát hamar elnyelő, eltüntető moslék révén „egyre barátságosabb lett, a kerületiek mosolygósan köpködték szét a tökmagot, s ha úgy jött ki a lépés, hát oda is hersintettek a padlóra, ami már az elfogadás egyértelmű jele volt.”⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Papp Sándor Zsigmond: *Az átok*. 108.

⁵⁰⁸ Papp Sándor Zsigmond: *A csapott breton*. 96-97.

⁵⁰⁹ Papp Sándor Zsigmond: *Zalbács néni albérlője*. 119.

⁵¹⁰ Papp Sándor Zsigmond: *Ábrahám gyertyái*. 37.

4.2.4. Bodor-intertext

A Bodor-hatás legekleltársabb példája a történetek közötti átjárás, a Genette-féle célzásos intertextualitás⁵¹¹ révén valósul meg: *A csapott breton*ban Poldi, a címben is idézett új frizura feltalálója saját, megmagyarázhatatlan hóbortnak tűnő, a precíz fazon létrehozására törekvő nyálas köpködésben végződő tettének igazolásához Bodor Ádám *A borbély*⁵¹² című novellájának történetét meséli újra úgy, mintha az a közvetlen közelükben, a városban történt volna meg. Már a novella paratextusa is transzformációra enged következtetni, de a történetek szövegtövisége a sűrítés, és ugyanakkor eltolás mechanizmusát idézi:

„[Poldi] [m]ajd arról számolt be, hogy nem is olyan régen egy városi kolléga sávot vágott valaki fejébe. Középen, nullásgéppel. Rá se tudták fésülni a maradékot, mert nehezen engedelmeskedő, sprőd haja volt.

– S legalább kirúgták? – kérdezték többen is.

Poldi kezében megállt az olló, úgy töprengett, hogy vajon mi lett azzal a renitens borbélllyal.

– Hazament. Hazaengedték. Talán szabadságra vagy ilyesmi.

– Ki kellett volna rúgni. Azonnal – mondta Surdukán. – Ilyesmiben nem lehet pardon.

– Ez szolgáltatás – tromfolt az albérlő.

– És az emberrel mi lett? – fordult feléjük egy másik fodrász, aki épp egy fésű fogai közül piszkálta ki a lerakódásokat.

– Mi lett volna? Gondolom, lenullázták. Azt más másként nem lehet korrigálni.

– Szép kis állapotok, mondhatom.”⁵¹³

A Bodor novella nyitott történetzárata⁵¹⁴ idéződik meg a fenti párbeszédben:

„Boros lassan levetette a köpenyét, és beakasztotta a függöny mögé.

– Mit csinál? – kérdezte a felelős.

⁵¹¹ Gérard Genette: *Transztextualitás*. 82–90.

⁵¹² Bodor Ádám: *A borbély*. In: *A tanú*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

⁵¹³ Papp Sándor Zsigmond: *A csapott breton*. 94.

⁵¹⁴ Vö: Balázs Imre József erre vonatkoztatott megjegyzéseivel in: Balázs Imre József: *Az új közép. A kilencvenes évekbéli és a 2000 utáni irodalom intézményes kereteinek változásai*. (Kézirat)

– Elmegyek – mondta Boros.

– Akarok magával beszélni.

Boros két lépés között megállt.

– Jó.

– Jobb volna, ha most nem menne el.

Boros félig visszafordult.

– Elmegyek – mondta, és behúzta maga mögött az ajtót.”⁵¹⁵

Szintén Balázs Imre József hívja fel a figyelmet arra, hogy „Ezzel a játékkal Papp a Bodor-történet közelségét, jelenvalóságát kiterjeszti az egész kötetre. Hiszen ha az egyik történet egy Bodor-novella szomszédságában játszódik, akkor az egész kötet helyszínére érvényes ez a megállapítás.”⁵¹⁶

A Bodor szövegátvitel más, kevésbé explicit jelenlétére utal az idegenek képeskönyvbéli vándorokhoz való hasonlítása: „A fakó réteken lépdelve, feje fölött a kavargó madarakkal, az idegen mintha nem is Ukrajnából, hanem valami régi képeskönyv lapjáról keveredett volna a hazai tájra.”⁵¹⁷, illetve: „– Mégis, hogy néznek ki [az idegenek]? – kérdezte makacsul Csutka, mert megneszelt valamit a látogatóinkról. – Mint a vándorok a képeskönyvben”.⁵¹⁸ Az én-elbeszélő gyertyás tolvaj kihallgatása megidézi *A börtön szagabeli elfogási-kihallgatási jelenetet*, a vallomástevés feleslegességét (mert a korábban kézrekerített tettestársak már mindent elmondtak), a kihallgató tiszt emberségességét, segítőkész szándékát a kihallgatási jegyzőkönyv megfogalmazásában: „Ha megakadtam, többször kisegített. Olyan is volt, hogy helyettem diktált be részeket a jegyzőkönyvbe, csak hogy fussanak a percek. Amit tudok, innen tudom. [...] amikor elő kellett adnunk, miként húztuk ki a fiókokat, tapogattuk végig a könyvszekrény polcain pénzes boríték reményében. A mímelés láthatóan mulattatta, bár mindvégig szótlan maradt.”⁵¹⁹; a börtönbeli inggombokkal és narancsmagokkal lejátszott malmozás⁵²⁰ pedig a *Sinistra körzetet* idézi.

⁵¹⁵ Bodor Ádám: *A borbély*. 78.

⁵¹⁶ Balázs Imre József: *Az új közép. A kilencvenes évekbeli és a 2000 utáni irodalom intézményes kereteinek változásai*. (Kézirat)

⁵¹⁷ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. 9.

⁵¹⁸ Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfekete bozót*. 94.

⁵¹⁹ Papp Sándor Zsigmond: *Ábrahám gyertyái*. 49.

⁵²⁰ Papp Sándor Zsigmond: *Ábrahám gyertyái*. 50.

A Bodor-prózában is fontos szerepet betöltő szagok identifikáló funkciója a Papp-prózát is meghatározzák, az egyes személyek szagán kívül (pl. Jolit Olejnek doki medveszagához hasonlító átható hányásszag kíséri, amióta az elvonóban dolgozik⁵²¹, vagy a börtönszag, amely Poldi bőre alá préseli magát⁵²²), az egész telepet beborító füstszag, „Ez a mindenhová bebújó, mindenkit megtréfáló *bodorék*”⁵²³. (Kiemelés B. É.)

4.2.5. *Elmozdulások*

Papp Sándor Zsigmond prózájában azonban a Bodor-prózától való individualizáló törekvések is megfigyelhetők, mint erre a korábban idézett kritikusok is felhívják a figyelmet. Balázs Imre József is utal rá⁵²⁴: a Papp-szövegeket az különbözteti meg radikálisan Bodor Ádám novelláitól, hogy *Az éjfékete bozótban* erősebbek, kifejezettebbek, körvonalazottabbak a vágyak, a szereplőknek egyáltalán vannak vágyaik, céljaik, amely a szabadság távlatának lehetőségével kecsegtetnek, ellentétben a Bodor-szereplőkkel, akik életéből hiányoznak a motivációk, s a „vágytalanság jelentheti a szabadság maximumát”. A Papp-próza szereplői azonban hiába törekednek kilépni a bezártságukból, a város, a nagyvilág irányába történő elmozdulásaik minduntalan kudarcra végződnek, a nagyívűnek ígérkező karrierük derékba törnek és visszazuhannak a „az utcák torkolatából szivárgó csendes elhagyatottság”-ba, s ismét úrrá lesz rajtuk a mindent felfaló enyészet és a közösségi narratívákat formáló, legendákat és mítoszokat gyártó emlékezet, visszavonásra kerülnek a történetek. „Máig se tudni, mi lett volna belőlük, ha időnap előtt nem fogy el az agyag. Mivé kupálódtak volna az évek során, s hová vitték volna magukkal a környéket. Csúfondárosabb, zimankósabb napokon még ma is ezt osztják a Két mészégetőben, ezt a soha nem volt luxust, a majdhogy eljött kánaánt, mintha fényképeket mutogatnának egymásnak.”⁵²⁵ Az önmagukba nézéstől, a reflexiótól, tanulságok levonásától pedig óvakodnak: „Talán azért mondják errefelé, hogy aki fél az ördögtől, ne nézzen tükörbe. Mert a látás

⁵²¹ Papp Sándor Zsigmond: *A maszlag*. 50.

⁵²² Papp Sándor Zsigmond: *A csapott breton*. 96.

⁵²³ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 163.

⁵²⁴ Balázs Imre József: *Az új közép*. Uo.

⁵²⁵ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 161.

adománya azt is megtréfálhatja, aki úgy hiszi, lélekben már mindenre fölkészült.”⁵²⁶ – szentenciával zárul az Papp-elbeszéléskötet.

A Bodor Ádám által meghonosított sűrű leírás, a reális és irreális egymásba játsása jellemző a Papp Sándor Zsigmond és Dragomán György prózájára is. Míg Bodornál egyfajta sunyi, titokzatos, groteszk nyelv jellemezte a nyelvhasználatot, addig Pappnál és Dragománnál, főként a gyerekperspektívának köszönhetően többértelművé (de legalább kétértelművé) válik (mint a *A maszlagban* a címadó titokzatos „valami” körülírásai).

A szövegekben nem jelenik meg konkrétan a diktatúra, sem annak képviselői, mégis mindent a hatalmi viszonyok által megképzett rendszer határoz meg. Ami pedig még inkább összeköti ezt a három prózaíró, az a szenttelen, tragikummentes, ironizáló, néha cinikus nyelv, beszédmód, ahogy ezt a világot bemutatják: moralizálás-mentesen, nélkülözve a végső igazság kinyilatkoztatását.

⁵²⁶ Papp Sándor Zsigmond: *Füst*. 171.

5. UTAZÁSOK A MÁSSÁGBAN

5.1. Más(ság)képek Selyem Zsuzsa *9 kilójában*

Móttó: „vajon ez az én specialitásom, a kelet-európai nyomor?”⁵²⁷

Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra*

5.1.1. Határok provokációja

Selyem Zsuzsa *9 kilója* reprezentatív darabja a másságképeket bemutató és problematizáló próza-szövegeknek. A *Történet a 119. zsoltárra* alcímet viselő, műfajiságában is nehezen meghatározható szövegtömb egy önmagát a Másikban, más(ok)ban, a másságban, önmaga másikában kereső, ráció(k) és emóció(k) között vergődő fiatal nő körül formálódó történetekből, történet-szilánkokból, történetrészekből tevődik össze. A nagyon szigorú forma – a héber ábécé huszonegy betűje főfejezetekként maga alá szorít egyenként nyolc alfejezetet, amely így összesen kiadja a *119. zsoltár* százhetvenhat versét – hálószerűen „letérképezi” és kordában tartja az őt alkotó szövegrészeket: történetek, versek, szövegrészletek, dialógusok, beszúrások, magyarázatok, idézetek stb. akarják levetni magukról a rideg kötöttséget. A *9 kiló* szövegtömbje provokációja a regényműfajnak⁵²⁸, a nagytörténet elmondhatóságának és szétesésének, ugyanakkor – paratextusából adódóan – provokációja a szent szövegeknek⁵²⁹ is. A *9 kiló* feszegeti a határokat, provokálja a formát, az írás-olvasás folyamatát, ezzel együtt az olvasót is. A határfeszegetés, határátlépés lehetősége szövegszerűen is megjelenik a (kis)városi nézőközönség, vagy a társadalmi környezet

⁵²⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra*. Éneklő Borz, Kolozsvár, 2006. 197.

⁵²⁸ Márton László számára egyértelműen regény: a szövegek írója „feleúton járt az Ótestamentum költői szövegtömbje és egy cseh-újhullámos filmforgatókönyv között, mégis ízig-vérig regény lett, amit írt. Szabálytalan, sőt kiegyensúlyozatlan és művészileg lezáratlan munka; de éppen eléggé izgalmas és erőteljes ahhoz, hogy el tudja fogadtatni magát olyannak, amilyen.” Márton László: *Ex liberis*. Élet és Irodalom, 2006/39. <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0639&article=2006-1001-2117-08WEWJ>. Letöltés ideje: 2008.08.15.

⁵²⁹ A könyv fülszövege is erre hívja fel a figyelmet: „A *9 kiló* egy pontosan megszerkesztett szakrális szöveg provokációja”.

normatív befogadói, elfogadó képességének a tematizálásakor⁵³⁰, de a különböző szinterek, idők és kulturális szintek prezentálásakor is. Provokál a szöveg szintjén is, de nem megy el a végsőkéig: „– Ki mondja meg, hol a határ? / – Hát az a határ, hogy ne legyen botrány.”⁵³¹ – mondja a „főszereplő”, Anja anyja egy, a közösségi normahatárokat feszegető dialógusban.

A szöveg-részek, történet-szilánkok narrátorai is széttartanak, hangok, képek, arcok, monológok, dialógusok összefonódásából áll össze a narráció (ha egyáltalán összeáll). Az ide-oda mozgások, kollázsok, puzzle-darabok, egymásra tevődő, de azon belül elmozduló, iterálódó szövegrészek narrátorai is megkérdőjelezik a határokat, saját behatároltságukat provokálják, és az értelmezőjét is – a burjánzó mondatok, kontextus nélküli beszúrárok, „levegőben lógó” dialógusok félreértelmezésekre adnak lehetőséget.⁵³²

A *9 kiló* a „nyitott könyv” struktúráját igyekszik megvalósítani: bárhol felüthető, bárhol elkezdhető és befejezhető, nem zár el a szövegtől, nem zár be a szövegbe, nem korlátozza a szövegekhez való hozzáférést, azok sokfélesége dinamizálja és tágítja a perspektívát. Inverziós alakzata már az elején megmutatkozik: dialógussal kezdődik és végződik a könyv, ám ez is felcserélhető, mert a kezdő rész (*az utolsó kávé*) a – vélhetően – utolsó találkozást jeleníti meg, az utolsó könyvbéli párbeszéd pedig a szöveg- és lét-teremtés, a megmutatkozás, a kinyilatkoztatás kezdeteként is interpretálható: „– Akkor hát az igazság semmi, hiszen sem véges, sem végtelen tereken nem terjed szét? / – Vagyok, aki vagyok.”⁵³³

Különböző nézőpontok és rétegbeli elkülönöződések is megjelenítő beszédmódok konstruálódnak a narráció folyamán, egy-egy történetrészt elbeszélhet Anja, Dani, valamelyikük hozzátartozója, barátja, ismerőse, vagy a mindentudó narrátor is, de ez utóbbiból is többféle van: olyan is, aki csak sejti, mi történhet, van, amelyik dialogizál az olvasóval, megszólítva, implikálva a történet értelmezésében, de

⁵³⁰ Lásd Selyem Zsuzsa: *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra*. 10. illetve 208.

⁵³¹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 208.

⁵³² Lásd Márton László előbb idézett kritikáját, amelyben az első történetrész szereplőit félre-azonosítja, amikor a szöveget alkotó jelentéktelen epizodistákról beszél, „amelyből több tucat nyüzsög és fecseg a szilánkosnak ható szövegrészekben. (Mint például az a Kolozsvárról Pestre települt fiatalasszony is, aki pizzériát akar nyitni, és aki a címben olvasható *9 kilót* fölszedte magára.)” Nem a Kolozsvárról áttepedett fiatalasszony szedett fel magára *9 kilót* és akar pizzériát nyitni a haverjával, hanem a „főszereplő” Anja volt szerelme, Dani.

⁵³³ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 246.

ugyanazon történetrészben is keverednek-váltakoznak, ütköznek a narrátori szerepek. Egy *történet* körvonalazódik, amely – a narratológia tudományos háttérbázisát: homodiegetikus, heterodiegetikus, implicit, bele- vagy odaértett, én-, vagy rejtett (stb.) elbeszélőket felvonultatva – keresi a hangot, amely elbeszélhetné.

5.1.2. *Másság, idegenség*

5.1.2.1. *Utazásnarratívák*

A másság–idegenség–alakzatok szövegformáló szerepe már az elbeszélők szintjén is megmutatkozik, a narrátorok egymáshoz is viszonyított idegensége a másságtapasztalatot reprezentálja. A folyamatosan átszituálódó narratív helyzetben a tranzit-narrátorok önmaguk számára (is) megmutatkozó idegensége és önmaguktól való elkülönöződése figyelhető meg. Az utazásmetafora nem csak a szereplők, elbeszélők külső és belső térváltásainak megnyilvánulásaként, hanem a különböző szövegrészek közötti hely-váltásként is szerepet kap. A szövegek közötti utazás állandó interpretációmozgásra készíti az olvasót: a kizökentés, átlendítés, várakozás-keltés mechanizmusait mozgósítja: az ismeretlennel, az idegennel, a minduntalan másként megformálódó mássággal szembesíti, de nem csak a szöveg szintjén, a szövegben megjelenő idegenekre vonatkoztatva, hanem egy-egy fejezetrész a többihez viszonyított idegenségére is rámutat.

Valóságos és mentális utazások *képződnek* meg, a külső, belső, álom-utazások képződményeihez a szövegek kép- és filmszerűsége is hozzájárul. A nyelvileg képzett kép- és a filmszerűség a megmutatást, az elmondhatóság problematikáját erősíti, egyrészt nyit, sőt egyenesen ráutal a társművészetek felőli értelmezői dimenziókra, másrészt a kivágások, a folyamatosan más perspektívából való láttatás, fókuszálás, szűkítés és tágítás, a pergő filmkockák, és a közöttük levő rések⁵³⁴, hézagok, szünetek, az ezek által képzett csendek nyitják meg az önmagukban való utazások lehetőségét.

A történetek szereplői egy utazásnarratíva résztvevői is: utazásaik, az úton-lét által kilépnek a rögzítettség dimenzióiból, a diszlokációk során a Másik, a (kulturális) másság, az idegenség tapasztalataival szembesülnek: „Az utazás-elbeszélés diszlokációs

⁵³⁴ Vö: Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. Ford. Szávai Dorottya. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 172.

poétikai eljárásai tudják a legerőteljesebben megjeleníteni a kultúráköziség létélményét és narratívaelméleti kérdéssé alakítani az idegenség tapasztalatát.”⁵³⁵ – mondja Faragó Kornélia az idegenség alakzatait vizsgáló könyvében. Ezek a nem konfliktusmentes kontaktusok azonban a megértést és az önmegértést alakítják, az új távlatok keresése a soha meg nem nyugvásnak a terei. Anja térmozgása az utazó terét reprezentálja: a mindig máshol és másban kutató kereső én terét, az örökösen helyet és helyét kereső, és mindig eltévedőnek a terét: „Soha nem találok a helyem, a helyet... Mindig eltévedek.”⁵³⁶ Az alcímet jelző 119. zsoltár – amely „A törvény magasztalásáról” szól – első verse is az utat, az életutat hangsúlyozza: „Boldogok, akiknek az útja tökéletes, akik az Úr törvénye szerint élnek.” (Zsolt 119,1)

5.1.2.2. Másság-terek

A *9 kiló* térkonstrukciója magában foglalja a mikro- és makrotereket, Anja és Dani belső tereiből kiindulva, Kolozsváron és Pesten túl a kis- és nagyvilág (Frankfurt, Stuttgart, Tátra, Dálnok stb.) tereit is, az állandó utazások, térmozgások során a sehol-lét tapasztalatát is. „Anja hirtelen nagyon megijedt, mert úgy érezte, sínek között lépked, kinyitotta a szemét, de nem voltak sínek, aszfalt volt, szemben pedig felüljárók autóknak, de sehol egyetlen autó, a nap a hátuk mögött éppen felkelőben – na, ez volt a seholszem. Anja azt hitte, Dani szándékosan olyan helyre vezette, amelyet ő nem ismer, de nem, Dani nevetett, hát nézd, ott van szemben, kicsit jobbra, a Nyugati, s tényleg ott volt, csakhogy ők egy pillanattal korábban még a városnak azon a pontján voltak, amely nincsen. Bár tudom, ti úgy mondanátok el ezt a dolgot, hogy persze, csak ők érezték magukat ilyen nem-létező ponton, valójában mindannyian tudjuk, nem létező pontok nincsenek, na jó, a fekete lyukak, de azok nem itt, a földön vannak.”⁵³⁷ A „seholszem” lokalizálhatatlansága (vagy nagyon is lokalizálhatósága, de annak relatív szerepének hangsúlyozásával, mint ahogy – ironikus olvasatra is késztetően – figyelmeztet rá az egyik, külső megfigyelő narrátor, és ez az ambivalencia a szövegek egymáshoz való viszonyának is egyik alap-meghatározója) éppoly jellemző, mint a terek referencializálhatósága – és annak folyamatos elmozdíthatósága. A helyszínek: egy-egy

⁵³⁵ Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*. Forum Könyvkiadó, 2005. 12.

⁵³⁶ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 209.

⁵³⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 7.

utca, városrész a hozzá kapcsolódó asszociációs mozgás eredményeképp megkonstruálják azt a közeget, amiben mozognak a történetek szereplői. A Kolozsvár-részek – Anja lakóhelye, ahonnan többször is elmozdul kelet–nyugat irányba – klisészerűen felvonultatják az átlagos, reprezentatív Kolozsvár-tereket (a Fellegvár – amely szimbolikus tere a Demény-regénynek⁵³⁸ is – szintén a szerelmi „elrejtőzések” tereként, de jelen van *A tűz és a víz állataiban*⁵³⁹ is –, a főtér, a Házsongárd, színház, kétágú templom stb.). Ugyanakkor a hagyománytól való elmozdulás történik Anja és Dani egyik, az ortodox katedrálisnál való találkozásának a színtérválasztásával. Kolozsvár annyiban tércentruma a szövegeknek, hogy onnan indul és oda tér vissza Anja, Kolozsvár az örökös indulás helye és a minduntalan visszatérés helyszíne.

A gettó, a bezártság emblematikus terévé vált budapesti Márton Áron Kollégium a „határon túli” egyetemisták „lakhelyeként” – Anja számára egyéjszakás „szállóvendégeskedésként” – kerül a szövegtérbe. A migráció színterét reprezentálja, egy olyan térbe kényszerülnek az odakerült, a hatalom/politikum jól meghatározott szándéka szerint elkülönített, az előbbieik számára a másságot reprezentáló (ezért elkülönítendő) értelmiség-jelöltek, amely lakhatatlanná minősül a külső megfigyelő számára. A tér reprezentálja (és elválasztja *másoktól*) az ott lakókat: „de az ki van zárva, hogy németek ebbe a kollégiumba kerüljenek, egy percig se bírnák ki azt az átható szagot, papucsok, cigarettafüst, paszulykonzerv és ki tudja még minek az állott szaga, és a festék a falakon, és a szobák, ahol négy-ötösével laknak egyetemre járó emberek, és a málladozó zuhanyzó sor (...) nem tudom elképzelni, hogyan élhetnek itt emberek négy-öt éven át, amíg az egyetemre járnak (...) ez tulajdonképpen egy barakk, a privátszféra az alvóhelyre, az alomra szűkül...”⁵⁴⁰ Az otthon megteremtésének a lehetetlensége, a zártság, a nyitottság hiánya börtönélményre vezethető vissza, idegenségével riaszt, menekülésre készíti az embert. (Ezzel ellentétben a szövegekbe beidézett valóságos börtönélmény viszont paradox módon a zártságban, korlátozottságban is megteremthető szabadság lehetőségét tematizálta⁵⁴¹.) Budapest, mint „szív szerinti fővárosunk”⁵⁴²

⁵³⁸ Demény Péter: *Visszaforgatás*. Koinónia, Kolozsvár, 2006.

⁵³⁹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.

⁵⁴⁰ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 43–44

⁵⁴¹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 200–201

⁵⁴² Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 52

ambivalens, konfúz képe formálódik meg a történetekben, a meg nem értett, hozzáférhetetlen, de vágyott térként prezentálódik.⁵⁴³

Az átmeneti terek közötti lét-utazások egy kelet-európai absztrakt térképet formáznak, mely egyszerre ambivalens és természetes, élhető és taszító, külső, idegen szempontból ámuldozásra kész, mint a szövegbeli berlini lányt: hogy lehet ezen a tájékon élni, ugyanakkor egy születéskor speciális túlélőkészlettel ellátott fajt feltételez – „Olykor Anja azt érezte, hogy kelet-európainak lenni, az egy másik állatfaj.”⁵⁴⁴ –, amelynek biztosított a túlélésre kódolt, szűkreszabott, „fénynélküli” egzisztenciája. Miként a Le Corbusier-ház múzeummá való átalakításakor felvetül, hogy „amikor tervezték, valahogy minden világos volt. Legalábbis megvilágítható. Ez a pillanat, gondolta Anja, most már alighanem örökre hiányzik Kelet-Európa történetéből.”⁵⁴⁵

5.1.2.3. Időszintek, „történelem”

A szöveg időstruktúrája a terekéhez hasonló: átmeneti korszak átmeneti idejét írja le. Állandó, megfoghatatlan jelen idő telepedik a szövegekre, valami körülírhatatlan, nehezen megfejthető, ellentmondásos múlt és megnevezhetetlen, kerülgetett jövő között: „Egyelőre semmi nem lesz, csak van.”⁵⁴⁶ A kilencvenes évek romániai és magyarországi „közállapotok” képei, villanásai, arcai jelennek meg, utalások és asszociációk, mínuszos „horpadt idő”⁵⁴⁷, női és férfi idők és időérzékelések. Ám a tér idő megértéséhez / megértetéséhez hozzátartozik egy történelemlecke „nem csak külföldieknek”: Anja egy *idegennek*, Carlának próbálja elmagyarázni a jelenen (az épp akkor zajló, a migrációproblémák megoldatlansága miatti párizsi gyűjtogatási ügyeken) keresztül a múltat. Egy idegen, „külső” megfigyelő nézőpontjából diszkvalifikálódik az is, ami egy, a közösségi mítoszokat⁵⁴⁸ leépíteni igyekvő múltértelmező számára egy érzelemmentes,

⁵⁴³ Vö: Demény Péter Haza-szvit c. versével. In: Demény Péter: A fél flakon. Koinónia, Kolozsvár, 2007. 118–125.

⁵⁴⁴ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 132.

⁵⁴⁵ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 77.

⁵⁴⁶ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 18.

⁵⁴⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 168.

⁵⁴⁸ Eklatáns szövegbeli példa erre a(z) iróniát nem nélkülöző) Wass Albert-verset szavaló, pályázati pénzből finanszírozott versmondási(?) est bemutatása egy örök kultúr-szervező nézőpontjából: „no nézd csak, miből lesz a cserebogár... szavalni ugyan nem tud, de már jó kis alakja van... és jól választotta a verset, Wass Albert, ettől itt mindenki összepisili magát, hát szép is, meg mennyire igaza van, kurvára nehéz az élet így, hogy évszázadokon át elnyomtak minket [...] de mit röhögnek ezek itt a hátam mögött,

a küldetés-narratívákon kívül helyezkedő álláspontból problematikus volt: a romániai nacionalizmus elbeszélhetősége, amely „korántsem volt ártatlan. A Romániában élő nemzetiségektől megvonták a jogot a saját nyelvhez, kultúrához, intézményekhez. És ez akkoriban nem pénzkérdés volt, hiszen az, hogy elrendelték, a könyvekben szereplő magyar vagy német helységneveket át kell javítani román megfelelőjűkre, semmivel sem volt takarékosabb megoldás. Például a *Fuccsregény*, l’art pour l’art, csak úgy jelenhetett meg, ha benne Szatmár helyett Satu Mare szerepel. Carla ezt nem értette, két idegen név, hát nem mindegy?”⁵⁴⁹ A kommunizmus társadalomra tett hatása sem egy lezárt, kiismerhető és elmondható / továbbadható történelmi „akta”, nincs fogalmi rendszer se, amely által a múlt nyelvi relikviái nélkül megjeleníthetővé válhatna, a nyelv nem biztosítja a sallangmentes megközelítési módot, amely azonban önreflexív megnyilatkozást is működtet: „saját korunk megértésének igényéhez hozzátartozik az is, hogy a posztkommunista társadalmak hagyományos értékek utáni sóvárgását megértsük. Húsz évvel ezelőtti közhelyekben beszélek, uramisten!”⁵⁵⁰ A történetforgácsokban a korábbi tárgyalt szövegekbeli relativizált moralitás-felfogás tematizálódik, a (ráadásul) megkövült panelekben gondolkodó, a korszak által használt – a Bodor Ádám által is alkalmazott – sematizált, bürokratikus nyelvet alkalmazó „történelem”-közelítés sem kedvez a vágyott „objektivitásnak”.

5.1.2.4. Én-narratívák

A szövegbeli töredezettség és szétszórtság az én-narratíva megalkothatóságának is gátja: Anja története(i), identitása(i) a saját elbeszélései és a róla szóló megszólalások alapján és által konstruálódik és disszeminálódik egyszerre. A Pesten doktoráló, Kolozsváron szerkesztő-oktató fiatal, de(!) érett bölcsész, határozott, saját köreiből celebritásnak tartott nő *úton van* egy kiüresedett, tétnélkülivé vált kapcsolat és egy megmagyarázhatatlan, emocionális, szenvedélyesen újat ígérő szerelem között. Ez az úton-lét a konkrét Kolozsvár–Budapest, Kolozsvár–Szatmár stb. út-tereken kívül

na persze, ki más volna, attól, amiért egy kicsit műveltebb a nagy átlagnál, még nem kéne ilyen fenn hordja az orrát, ezek a gyerekek mindent megtesznek, hogy szépen elmondják a verseket, na jó, régi versek, nem olyan divatos érthetetlen szarok, amelyet naponta százat tudnék írni, régebben az embereknek voltak érzései, nem mint ma”. Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 188.

⁵⁴⁹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 145.

⁵⁵⁰ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 39.

leginkább önmagában mozgó, sokszor inkább a Bodor-próza értelmezésekor is szóba hozott *(egy)helyben való utazáshoz* hasonlít. Önmagakeresése során az identifikációt biztosítható genealógiáját is kutatja, de szétszórt életű szüleinek története sem biztosítja az önmegértés, még kevésbé a megnyugvás távlatát. Önmagához, másokhoz és a „világhoz” való viszonyának megfogalmazásához való tapasztalat nélkülözhetetlen része a Másik, önmaga másikának keresése, akár Anja is mondhatná a Merleau-Ponty által felvetett másság-igény léteire vonatkozó gondolatokat: „Szüksége(m) van a másikra, hogy részese legyen(ek) a világ szerteágazó összefüggéseinek, a világban való részesezés szempontjából elengedhetetlenül fontos a másik létezése. A másik, mint egy másik önmagam »már« itt van, amikor körülnézünk a világban, és elindulunk a világ ösvényein.”⁵⁵¹ (Kiemelés az eredetiben.)

Anja idegen a környezete számára, nevének idegensége tematizálódik is a szövegben: „ez valami szláv név [...] bár egy időben a németeknél is divatnév volt az Anja”⁵⁵², idegensége (főként szűk körű „híressége”) olykor imponálóan hat saját maga számára, de reflektál saját túlintellektualizált megnyilvánulásaira is. Identitásának közösségi meghatározottsága alóli kitörési vágy dominálja cselekvéseit, azonban a vágyak szublimálódnak, nem szerzünk tudomást arról, hogy célt is érnének.

Dani figurája több szinten reprezentálja a szövegbeli másságképet, amelyben ugyan sehol nem jelenik meg expliciten, de a vélhetően cigány származású szereplő nem csak epizodistaként való szerepeltetésével az etnikai (szét)szóródást is biztosítja a szöveg. Dani, a hosszú fekete hajú, indulatos, húszéves kamasz, aki mindig tele van gyanús nőügyekkel, Anja számára (talán mássága miatt is) egyszerre vonzó, izgató jelenség, de ugyanakkor idegen is. Mássága, idegensége többszörösen terhelt: Dani világhoz és Anjához való viszonyulásában, illetve „problémamegoldó” képességében. Dani szétszórtsága önmagakeresésének is eredménye, (szintén problémás) családi háttere, ödipusz- és egyéb komplexusokkal terhelt anya-, illetve önmagában is apját gyűlölő apa-viszonya, frusztrációja, a világban és önmagában való tájékozódás hiánya diszperzáló hatással van rá: különböző vallások, filozófiai gondolatok felszínes

⁵⁵¹ Losoncz Alpár megfogalmazása Merleau-Ponty nyomán. In: *Európa-dimenziók*. Forum, Újvidék, 2002. Idézi: Bányai János: *A saját és az idegen. Hungarológia és kisebbségi tudományosság*. In Uő: *A védett vesztes. Kisebbségi magyaróra II*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006. 75.

⁵⁵² Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 43–44.

áramlatai keverednek benne, a családját szétverő apai agressziót ortodox böjttel szándékozik eliminálni, saját tehetetlenségének leplezését pedig pragmatikus módon találja: pizzériát tervez nyitni, kurrens szlogenekkel körítve: „Verseny van. S ha te ezt nem veszed figyelembe, egyszerűen kifosztanak. De engem már nem.”⁵⁵³ Többirányú kulturális, vallási, filozófiai „tájékozódásának” lecsapódása a „Mindig a másik ember arca az igazság”⁵⁵⁴ parafrázis-megjegyzése is, ambivalens személy(iség)e, *másképe*, idegensége – szükségszerűen is, ugyanis az idegenkép kialakulásához elengedhetetlen feltétel a Másik, a „megfigyelő” jelenléte⁵⁵⁵ – Anjában képződik meg: „s a rikító ellentmondásoknak magamban próbálok helyet keresni. Minél többet tudok meg róla, annál idegenebb, és egyre jobban hiányzik. Kívülről is kellene látni a dolgot. Inkább hagyd, fiam, elkárhozni. Oké, engem nem a végeredmény érdekel. És lehet ugyan, hogy valamiért mondhatja ezt, de ilyen mondat, hogy »hagyom inkább elkárhozni«, ilyen mondat szerintem nincsen. Olyan van, hogy »menj a fenébe«, de az más, azt csak annak mondanám, aki nagyon közel áll hozzám, és alkalmasint elmennék vele. Na és a másik verzió, a testi? Ahhoz ismerni kellene az emberi beszédet. Az emberi beszédet és az emberi hallgatást.”⁵⁵⁶

Dani figuráját főként Anja, vagy a(z egyik) – Anja „fejébe látó” mindentudó narrátor nézőpontja alkotja meg, örök otthontalanságát nemcsak az állandó úton-lét, hanem természetellenes, megjátszott allűrjei is biztosítják. „Próbálta Anja elképzelni azt a helyet, ahol Dani fehér ingében és hosszú kabátjában otthon van. Mert az a szatmári ház nem tűnt olyan helynek, ahol Dani minden mozdulata természetes volna. Az anyjával mintha állandóan hadakoznának a kedveskedés leple alatt. Nyájas hadakozás. Ledér lepel. Ismerős. Dani idegen lehet a kemény bulizós helyeken is, pedig azt hiszem, mindent megtesz azért, hogy elfogadják.”⁵⁵⁷ A mindenhez való alkalmazkodás igyekezete ellentétbe csap át, botránnyoktól sem mentes kitörési gesztusai, az örökös vándorlást generáló, mindig másra vágyó, önmaga előli menekülései szabadságvágyát reprezentálják.

⁵⁵³ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 6.

⁵⁵⁴ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 76

⁵⁵⁵ Vö: Frank-Olaf Radtke: *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában*. Szíjártó Zsolt (ford.) In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 43.

⁵⁵⁶ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 91.

⁵⁵⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 160.

5.1.2.5. Kulturális másságok

A szövegekben expliciten jelenik meg a másik – főként, de nem csak a román – nyelv, abszorbeálva, beleolvasztva a magyarba – a köznapi, szlengesített nyelvhasználatot idézve – pl. „csikő”, „háj lá hájláljf”, amely frázisok a hiányzó, lábjegyzetelt⁵⁵⁸ magyarázat nélkül a románul nem tudó olvasók számára a „lokális egzotikumot” biztosítják. Ezek a *locus*ok már túllépnek a főként a hetvenes-nyolcvanas évek romániai belvilágát képző, pl. Dragomán György *A fehér király* című regényében szereplő „karszám, elvették a villanyt, osztanak valamit, jálézár”⁵⁵⁹ stb. idióma-jeleken, a beidézett szavak, azok variatív, ironizáló felhasználása is az átmeneti korszak jegyeit, az interkulturalitás, a különböző kultúrák közötti *másságok* probléma- és „tragikum”-mentességét hivatottak bizonyítani: „háj lá hájláljf, így mondták [Anja szatmári unokatestvérei], mert az anyjuk román, és ezt is élveztem, ezt a kevert nyelvet, amit akkoriban beszéltünk, tényleg volt benne valami mondén, azon a nyelven mondtuk, amelyiken jobban hangzott”⁵⁶⁰.

A szövegbeli elbeszélő – pontosabban az általa elmesélt történetet lejegyző író – „Funár”-t (az ország-világ szerte ismert kolozsvári ex-polgármestert) is magyarosította, vagyis hangzás utáni, fonetikus változatában szerepelteti a nevét, s a beidézett személy köré formálódott közösségi narratívát is továbbítja: „– Apropó, hogy van Funár? / – Mit mondhatnék? A padok... / – Nahát, ekkora röhejt nem látott még a világ: egy csikő patrióta nemzetiszínre festesse a padokat és a kukákat, ahova az ember a seggét meg a mocskát rakja...”⁵⁶¹ A román szövegrészek, megjegyzések mellett a román nyelvnek a használati, funkcionális jellege is előkerül a megnemértettség kontextusában, egy „epizódszereplő” az orvossal való nyelvi kommunikációhiány miatt hagyja el az országot: „úgy érzi, bármit mond, hamis”.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Lásd Demény Péter *Visszaforgatás* című regényét, ahol a „vinetta” szót (véleményem szerint hibásan) lábjegyzetelték. Bár a *9 kiló*-ban is feloldja a(z egyik) narrátor az „úgynevezett muzsdéj”-t: „fokhagymás, boros szósz”. Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 79.

⁵⁵⁹ Dragomán György: *A fehér király*. Magvető, Budapest, 2005.

⁵⁶⁰ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 13.

⁵⁶¹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 21.

⁵⁶² Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. Az országból el„menni vagy maradni”-jelenség a kilencvenes, átmeneti évek alternatívájaként tematizálódik a szövegekben, az „itt mindenki előbb-utóbb megpattan”-tól (96.) „Csak azok maradnak itthon, akik nem piacképesek a nemzetközi porondon. / – S néhány élhetetlen alak. / –

A mindig külső pozícióból érkező Másik ütközteti, megtöri, reflexióra készíti a homogénnek vélt belső pozíciót. Anja egy jóformán idegen, Bukarestből érkezett román lánytól, Andreeától kap egy (számára idegen mintázatú) pulóvert, de kevésbé a pulóver mássága, inkább az „ajándékozás” közvetlen, konvencionális határokat átlépő formája lepi meg. A kulturális másság és annak reflektáltsága kerül előtérbe: „Elhárítani sem nagyon lehet, ez van, átfut az agyán, amit a közelség–távolság érzékelésének kulturális kódjairól olvasott valamikor régen”⁵⁶³. A különféle kulturális másságokkal azonban leginkább Dani családjával való találkozása szembesíti Anját, a „rikító ellentmondások” sora a rokonok öltözetének – amely egyúttal etnikai beazonosíthatóságuk kódja is – érzékelésével bővül: „Hosszú, színes szoknya volt rajtuk, köténnyel, az is színes, virágos, csak másféle, mint a szoknya, felül színes blúz és mellény is. Nagyon szép lányok voltak, csak kidüllesztették a hasukat. Anja köszönt nekik: sziasztok. A lányok jól megnézték, és nem válaszoltak.”⁵⁶⁴ Az idegenség érzékelése kölcsönös, a másság, ezúttal a civilizációs, kulturális különbségekből fakadó kiszolgáltatottság érzése azonban egyéni: Anja számára nem is a „Nadara dilló”-megjegyzés (amit vélhetően az esemény történetkor nem is ért) bizarr, hanem az ajtó nélküli, udvari „fabudi”, ahol – „mintha ezer szempár lesné”⁵⁶⁵ –, szükségét végezni kényszerül. A látottak feldolgozása a színhelytől való eltávolodás után, a bibliai helyzetet parafrázáló magáramaradottságában is problematikus, „felfoghatatlan”, Dani úgy mutatta meg magát – családján keresztül – „hogyan ő maga nem volt ott. Az anyja, az unokahúgai, a rozzant kapu, az alig bebútorozott ház, a piac. Tűnj innét, míg szépen beszélünk, mind ezt jelezték. (...) Képek cikáztak a fejében.”⁵⁶⁶ A többféle és több szinten megmutatózó, rétegekben elkülönülő, „cikázó”, ide-oda mozgó másságok képe, a másképek együttléte, szövegrészekbeli konglomerátuma és összhatása adja ki a történetek alaprétégét.

A nem csak emberi másságképeket, hanem etnikai, kulturális másságokat is elbeszélő történetek a vallási másságokat és különbözőségeket is felvillantják. A

Marhaságot beszéltek, néhány éven belül itt... / – Hagyd ezt a dumát a politikusokra, szívi, őket legalább fizetik ezért.”-álpárbeszéddekig. (96.)

⁵⁶³ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 33.

⁵⁶⁴ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 121.

⁵⁶⁵ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 121.

⁵⁶⁶ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 139.

keresztény, vagy inkább keresztyén hagyomány – amely nem csak a 119. zsoltár szerkezetére, hanem annak az isteni törvény betartására utasító szellemiségére is utal –, a bibliai történetek intertextuális és parafrazeált beidézésén kívül megjelenik a buddhizmus is (egy lakótelepi Tibetet járt „helybéli” személyében), utalások a védikus irodalomra, a ramadánra és az ortodoxiára. Ez utóbbi többnézőpontú megközelítése az interkulturalitás perspektívájából – és a korábbi fejezetekben megállapítottakhoz képest – fontos szövegjelenség.

5.1.2.6. Ortodoxia

A szövegrészek nem kronologikus rendben történő összefűzésének nyilvánvaló példája Dani böjt-története, amibe a pópa tanácsára bevonta Anját is. Az időrendben később beszúrt ortodox pópás jelenetek és annak hatásaként jelentkező böjtről közvetve az összefűzött történeteszövegek elején szerzünk tudomást egy furcsának tűnő, (a kezdetben) megmagyarázhatatlan gesztus révén: Dani csak éjfél után iszik sört. Ebbe a történetbe vonja be később Anját is, aki – bár kételkedik benne – magára vállalja Ionuț ortodox pópa, Irimia-szerzetes tanítványa által a szerelmére rótt tizenhárom hetes böjtöt, amely huszonnégy órás szigorú étel-ital tilalom az apai agresszió eltüntetéséért. A számtalan narrátor közül az egyik ennek a pópának a hangján szólal meg, aki ipari mennyiségben és szalagmunkaszerűen osztja ki híveire és az idegen hozzáfordulókra a kívánt hatás elérése érdekében a böjtöt: „És mindjárt itt a következő. Egyre messzebből jönnek el hozzám, Isten aláztatos szolgálójához, mert más nincsen ki segítsen szegényeken, Ó, milyen nyomorúságos életek vannak – s nekem mindezt látnom kell! [...] Rossz szám ez a tizenhármass, a Gonoszé... Á, most már mindegy. Az apjának, annak az iszákos állatnak kellene böjtölnie, nem a rózsás bőrrű gyereknek. Akiből előbb-utóbb ugyanolyan iszákos állat lesz, mint az apja. Jobban tenné, ha beiratkozna hozzánk a szemináriumba, legalább ő megmenekülne, mert ezek a családok teljesen reménytelenek. [...] Irimie atya is böjtöt írt elő ilyen esetekben. Mikor azt kérdeztem tőle, miért, azt felelte, hogy Isten útjai kiszámíthatatlanok, az ember nem tehet semmit, csak várakozik, azoknak a szerencsétlen embereknek viszont szükségük van arra, hogy érezzék, ők is csinálnak valamit. Böjtölni az is tud, akinek nincs mit ennie. Fizetniük meg azért kell, hogy

érezzék az áldozat súlyát. Sok ember kereste meg Irimie atyát, de lám, hozzám még többen jönnek. Üldögelnek pakkjaikkal, remélem, valamelyikük hozott libát, várják, hogy Mărioara beengedje őket hozzám.”⁵⁶⁷ Ionuț pópa története beleillik a standard ortodox szerzetes-narratívákba – és a Selyem-szövegek nem csak a nevek hasonlóságából és a szerzetespapok gyerekkori szinte azonos történeteiből adódóan kötődnek Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állataiban*⁵⁶⁸ megjelenő ortodoxia-képhez (bár a Láng-regényben – az ortodoxia szövegkonstituáló szerepe miatt is – sokkal nagyobb teret kap a görög-keleti vallásnak és az egyháznak a bemutatása), hanem szövegszerűen is megjelenik az ég leírhatósága: „ez itt a víz, ez a tűz, s így van az ég – szó szerint: tűzvíz.”⁵⁶⁹

Ionuț pópa hét éves korában került Irimie atyához a kolostorba (mint a Láng-regényben szereplő Eremie), akihez testileg-lelkileg férközvéen vált utódjává, tőle örökölte a „mesterségbeli tudást”, s akit azóta „az Úr magához szólított, békés öregségben, étellel betelten távozott, s még megadatott látnia a civilizáció minden vívmányával fölszerelt kolostorkomplexumot, amivé kis kolostora '89 után fejlődött, a Soros Alapítvány támogatásának hála.”⁵⁷⁰

Az elbeszélői iróniát és távolságtartást nem nélkülöző beszédmódok által közvetített ortodoxia-kép ezen idegen vallás iránt „érett” kulturális másságra-idegenségre utal. Anja számára a „nálunk nem szokás” narratívája fogalmazódik meg, a csodálkozáson túl igyekszik intellektuálisan viszonyulni Dani kéréséhez, támpontokat keres a böjt mikéntjének és hatásának értelmezéséhez, egy későbbi, a temporalitásnak való kiszolgáltatottságra utaló idézeten kívül – „... »(Meg kell itt jegyeznünk a böjt hatását: elsősorban nem aszkézisként teljesedik be, hanem mint amit kivon az időbeliség elemésztő rendjéből.)«”⁵⁷¹ – nem kerül közelebb a böjtölés „misztériumához”, bár („áldozatok” és meg nem értettség közepette) betartja a tizenhárom hetes kúrát. „Hát azért, mert megkért[e] rá [Dani].”⁵⁷² Anja önként veti alá magát a – mágiát ezúttal csak nyomokban tartalmazó, inkább álmisztériumot jelző – ortodox (de interkulturális

⁵⁶⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 73.

⁵⁶⁸ Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.

⁵⁶⁹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 48.

⁵⁷⁰ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 75

⁵⁷¹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 220

⁵⁷² Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 78.

közegekben egyre inkább terjedő) hagyománynak, cselekvésében több a (kulturális) másság iránti nyitás, kíváncsiság, mint a misztikum befogadására, vagy akár a várt eredmény – a Dani családját megülő „átok” feloldására – vonatkozó hit. A túlzott racionalitása sem engedné közelebb a (lehetséges) misztikum befogadására, noha időnként létcélként fogalmazódik meg számára az irracionalitás vágya: „Mindig mindent érteni akarok, ez a baj. Hát most nem. Átélni tetőtől talpig az irracionalitást, az érthetlenség színültig telt kelyhét egy hajtásra kiinni – az adott helyzetbe ez lett Anja ambíciója.”⁵⁷³, amely végül is csak ambíció marad.

Egyház és hatalom (nem csak) múlt rendszerbeli összefonódása, vallás és pénz, hit és hatalom kapcsolata, társadalmi rendszerképző szerepe nyilvánul meg Irimie korábbi tevékenységeit felvillantó történetrészekben. A pap kiszolgálta az elvtársakat „s azt is tudta, hogyan kell viselkednie, ha ezekben a nehéz időkben a kolostorát fönny akarja tartani, netán még azt is szeretné, hogy virágozzék az úr dicsőségére. Az elvtársaknak bőséges lakomákat rendezett, csak ő tudja, honnan teremtette elő a hozzávalókat, amikor az egész ország jóformán éhezett. A lelkiismerete is nyugodt volt, hiszen az ellágyult elvtársak nem győzték áldani Szeplőtlen Szűzanyácskánkat.”⁵⁷⁴ Az ortodox egyházzal kapcsolatos kortárs sztereotípiák, gondolat-klisék szövegszerű megjelenítései keverednek a ráció felől érkező, a kelet-európai fatalizmust, álmissziticizmust, szerepjátszást elítélő megnyilvánulásokkal.

5.1.2.7. Arcok, testek

Egy múzeumbeli „Listen to me” installációk révén képződnek meg a szövegbeli *arcok* – arcképek és hangképek összefonódásából, a behunyt szemmel zenét hallgató figurák az arcukat kínálják fel interpretatív célokra, az arcokról leolvasható jegyek, nyomok alapján formálódnak a külső tekintet alapján rájuk vonatkoztatott identitások. Az egyik arcról lerí, hogy „van identitása”: balkán arc, balkán zene, „nekem persze tök monotonnak tűnik ez a zene, de hát ott ilyen az élet.”⁵⁷⁵ – mondja a múzeumlátogató, arcvizsgáló elbeszélő, világot formálva a lehunyt szemű, önmagukat a zenének átadó, környezettől magukat elszigetelő emberi mozgóképekről. „Jól sejtettem, ez a nő valami

⁵⁷³ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 61.

⁵⁷⁴ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 74.

⁵⁷⁵ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 240

exkluzívabbat szeret, finom, változó ritmusok... szaxofon... valaki azt mondta, hogy ez a hangszer hasonlít leginkább az emberi hanghoz... és emberi hang nincs is más ebben a zenében, csak a szaxi. Sok ember között lehet egyedül, ismerős. Hosszú, sötét szempillák, sötétbarna haj, szája egyszerre érzéki és tartózkodó. Az emberi test kilenc sebéből hét az arcon van. Ha tud róluk, nem könnyű fölfedni őket. Bizalom van ezen az arcon. És készenlét. Bármikor véget érhetne a zene, nem jönne zavarba.”⁵⁷⁶

A testiség szövegbeli jelenléte már a szövegeket összefoglaló címmel kezdődik: a 9 kiló a testi átalakulás, a kiterjedés, a változás jegye és jele. A szövegrészekbe többször beidézett védikus irodalmi alapmű, a Bhagavad Gita az emberi testet kilenc nyílt sebnek nevezi⁵⁷⁷ (erre utal a fenti idézet is), ebből kettő a szem, amely az *arckép* meghatározó részeként az átmenetet és az átjárást jelképezi a testi és szellemi/lelki szférák között. Kettős funkciójából adódóan a belső világba vezeti a külvilágot, és a külvilágnak közvetíti a lélek jelzéseit.⁵⁷⁸ A „hang-arcok” azért hallgatták lehunyt szemmel a zenét, hogy elzárják magukat a külvilág zavaró zajaitól, morajlásaitól. Anja és Dani viszont a (*nagy boldogság*) című Házsongárdi temetői jelenetben egymás tekintetébe lépve keresik egymást (valamint a szerelmet és a boldogságot), egymás szemébe behatolva vélik (vagy inkább „vágyják”) elérhetőnek a másikat. *A tűz és a víz állataiból* ismert „tekintet, amely kiterjedést ad a semminek. [...] amely kifordítja a rejtezőt, a megtorpanót betaszítja az éhes szakadékba; amely átveszi a mesemondást, és kiszabadítja belőle azt, ami csak utánzat.”⁵⁷⁹ – mondja saját önmagába fúródó tekintetéről Eremie, amikor Despotes, vagyis önmaga figurájába lépve követi tekintetével cselekvéseit. „És ha két ember így, vagy másképp, áthatotta egymást, attól még teljesen függetlenek is maradtak egymástól. Nagy boldogság, az volt.”⁵⁸⁰ A szem nem csak lát, hanem láttat is⁵⁸¹, saját tekintete hiányzik Anjából, amikor elutasítja a Danival való találkozást: nem akarja láttatni magát. Dani tekintete, átható nézése lemeztelenítő hatással bír, ruhátlanul a testi kitárulkozás védtelensége mutatkozik meg:

⁵⁷⁶ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 242.

⁵⁷⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 167.

⁵⁷⁸ Vö: David Fontana: *A szimbólumok titkos világa. Jelképek, jelrendszerek és jelentéseik*. Tericum, 1995. 58.

⁵⁷⁹ Láng Zsolt: *A tűz és a víz állatai*. 398–399.

⁵⁸⁰ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 152–153.

⁵⁸¹ Vö: Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, 1995. 203.

„Képzeld magad elé azt a sötét szempárt, amint téged néz, s hiába választottad ki oly gondosan a legjelentéktelenebb, leghétköznapibb ruhadarabokat, mondjuk barna kordbársony nadrág, barna félcipő, fekete pulóver, vagy mondjuk: zöld, teljesen mindegy, mert abban a tekintetben meztelen vagy.”⁵⁸²

5.1.2.8. Írás-hézagok, elhallgatások

A Iain Chambers által említett identitáskereső írás, amely teret nyit a mozgás, migráció, utazás irányába⁵⁸³, a Selyem-szövegek írás(módj)ára is jellemző: az írás is a vándorlást imitálja: valószerű/ valószínű és valószerűtlen/valószínűtlen szövegtereken, amelyekben a „A valószínűség helyei hézagok.”⁵⁸⁴ A szavak, mondatok, szövegrészek közötti hézagokban, résekben, az általuk behatárolt hiányban fogalmazódik meg az, ami elmondhatatlan, leírhatatlan, de mégis hallhatóvá válik.⁵⁸⁵ Az elhallgatások a szövegekben és a szövegek között egyaránt „megmutatkoznak”, a gyakran használt dialógusforma is erre játszik rá. A töredékesség, megszakítottság teszi lehetővé a diskurzust, Blanchot-val szólva: a szünet teszi lehetővé a beszélgetést, a megszakítás a váltást⁵⁸⁶. A konkrétan és szimbolikusan rongyos, vándorló történetekben „két külön szöveg megy, csupán a szünetek vannak tekintettel egymásra.”⁵⁸⁷

A „szabad akarattal”, a döntés lehetőségével való „élés” nemcsak a szerelemhez, az isteni törvények betartásához való viszonyt problematizálja, hanem az írhatóságét is: „de hát mit tehetnék én, aki csak addig vagyok, míg ezt a történetet írom? Kezem, ha nem is hideg, de meg van kötve. Hogy ne oldhassam meg a helyzeteket. Csak nézem, ahogy mennek a kihalt utcákon. S ha nézni nem bírom, szárnyammal eltakarom szemem. Mert ezt szabad nekem: szárnyakat kitalálni, hogy szemem eltakarjam.”⁵⁸⁸ Ahogy nem az egyén, az „én” (jelen esetben Anja) dönt cselekvéseinek lehetőségei között, az írás is leírhatóság és leírhatatlanság között mozog, a szövegek törésekkel terheltsége a

⁵⁸² Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 14.

⁵⁸³ Vö: Iain Chambers: *Vándorlás, kultúra, identitás*. Helikon. Irodalomtudományi szemle. *A multikulturalizmus esztétikája*. 2002/4. 436.

⁵⁸⁴ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 95.

⁵⁸⁵ Lásd: Wolfgang Iser: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s.k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv I*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 241–264.

⁵⁸⁶ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. In: Atheneum. *Más(ik) – lét(e)*. 1995. 4. füzet. II. kötet. 133.

⁵⁸⁷ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 160.

⁵⁸⁸ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 25.

„jelenetek” végéig tart.⁵⁸⁹ Amolyan „Kint sincs senki, bent sincs senki, koccintsunk csak!”⁵⁹⁰-jelenetek sora tartja össze a széttartó szövegeket, ahogyan a fentiekben „megszólaltatott” másság/idegenség megközelítés is a(z egyik) narrátort idézve zárul: „És itt most átadom a szót, mert ha nem, még a végén mindent szép sorba teszek és megmagyarázok, minden semmi kis sorsfordító eseményt, amit ugyanúgy nem vettem észre, mint ti.”⁵⁹¹

5.2. Határidentitások Demény Péter *Visszaforgatásában*

5.2.1. *Önmegértés és írás*

„Itt ülök a papír előtt, és nem tudom, mit írhatnék még, mikor mindent megírtam, és mégsem értek semmit, hacsak azt nem, amit eddig is tudtam, jóval azelőtt, hogy egyáltalán nekifogtam volna ennek a valaminek, és ami talán üresen és valahogy békésen hangzik, de nincsen nála semmi kavargóbb: hogy ez volt az élet, az életem, ami akkor rántott vissza, amikor már kezdtem hinni a szabadulásban.”⁵⁹² Nem hagyhatom ki a szöveg által felkínált olvasási-értelmezési stratégiát, ezért Demény Péter *Visszaforgatás* című regényének a visszaforgatásával kezdem a magam értelmezési kísérletét.

A 2006-os könyvhétre jelent meg Demény Péter első regénye, három vers-, egy kritika- és egy felesben írt publicisztika-kötet után – kihagyva a novella–elbeszélés nyújtotta prózaírói kísérletezési–szárnypróbálgatási periódust – egyenesen (*nagy*)regénybe fogott. A (*nagy*) nem a regény méretére, hanem a módszerre vonatkoztatható: egy krisztusi korba ért, s végelszámolásra, önelszámoltatásra ítélt író élete nagy történetét próbálja elmesélni a tizenöt fejezetben széthulló mikro-történetekben. Miközben önmagát, a vele és körülötte történeteket már-már monomániásan *megérteni* akaró elbeszélő szétszálazza az igencsak összegabalyodott család- és egyéni történeteket, alámerül a lélek megfejthetetlen rétegeinek legalsó

⁵⁸⁹ Vö: „Tartsam a kezemet a törésen a jelenet végéig?” Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 82–83.

⁵⁹⁰ Egy (a kolozsvári színházban hosszú éveken keresztül nagy sikerrel játszott) Ionesco-darabnak, *A kopasz énekesnőnek* a beidézése. Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 11.

⁵⁹¹ Selyem Zsuzsa: *9 kiló*. 194.

⁵⁹² Demény Péter: *Visszaforgatás*. Koinónia, Kolozsvár, 2006. 190.

mélységeibe. Az önmegértés vágya, önmaga idegenjeként mutatkozó Másikának megismerésére tett kísérletek a Láng Zsolt és Selyem Zsuzsa-szövegekben is tematizálódtak.⁵⁹³

A regény fent idézett záró passzusa sem igazít el jobban: az élet megértését, s e megértés leírását magának célul kitűző én-elbeszélő író-narrátor – Imre – munkája végén ugyanúgy ül a (véltetleg teleírt) papír előtt, mint munkája kezdetén (véltetleg) a számítógép előtt, tehát már befejezte az írást és újraolvassa életét, vagyis annak önmaga általi leírását, s ugyanolyan rabnak érzi magát, mint amilyenné tette önmagát. A szabadságvágy a megérteni vágyásnál is erősebb, szabaddá akarja tenni magát a lelki koloncok lerázásával, de még inkább belekeveredik a saját börtönébe, saját börtönének a börtönőre lesz, hiszen „most már biztos vagyok benne, hogy a megértés nemcsak megvilágosít, hanem be is zár”⁵⁹⁴ – vallja meg Imre a regény elején.

A *Visszaforgatás* történet-ideje a megértésre törekvés rögzítésének, az írásnak a (szimbolikus) kilenc hónapja, azonban e terhes időszakban végbement történések nagyjából egyetlen pillanatra zsugorodnak: a világra hozott műre való rácsodálkozásra és a mindent megvilágít(hat)ó megértés elmaradására. Az írás folyamatába való bepillantást egy-egy közbeszúrt körmondat engedélyezi, többnyire az írásra való hajlamot, késztetést, s főleg annak elkerülhetetlen és/de lehetetlen voltát emeli ki a szövegfolyam. Elkerülhetetlen, mert írnia „kell”, de ugyanakkor kétségbeejtően kétséges az eredményt illetően, mert „a leírás csal, a kéz csiszol, gyalul, hull a forgács”⁵⁹⁵, s a műhelyből kikerülő végtermék már nem hasonlít az eredeti tervhez, a „valóságnak” sem tükre, sem (hason)mása, noha ezek a történetek „*valóban*”⁵⁹⁶ megtörténtek: „ezek a történetek *valóban* megtörténtek, és *velem* történtek meg, senki nem veheti el őket tőlem, senki a világon, s ha már megtörténtek velem, akkor hátha segítenek is rajtam, hátha kiderül belőlük valami, nem tudom”. (Kiemelés az eredetiben.) Az író-narrátor szerint az írás inkább köthető a megfigyeléshez, amelyben a szemnek van elsődleges szerepe, a leírás már mechanikus művelet, ezért is kerülhet a szövegbe olyan mondat

⁵⁹³ Lásd a korábbi fejezeteket: 3.1.1. Elbeszélő pozíciók, illetve: 5.1.2.4. Én-narratívák.

⁵⁹⁴ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 7.

⁵⁹⁵ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 15.

⁵⁹⁶ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 73.

(talán a billentyűzetnek köszönhetően?), amire az alkotó maga is rácsodálkozik a visszaolvasás folyamán.

A három éve egyedül maradt narrátor visszaforgatja addigi élete filmjét, s az egyetlen pillanatba sűrítendő visszaforgatás hasonlít a sokszor emlegetett, halálközeli állapotba jutottak élet-szekvenciáinak gyors visszajátszásához. A(z) alig rejtett szövegutasítások értelmében ez az önmagát halálra ítélt fiatalember a regényben megidézett Cinema Paradiso-beli Alfredóhoz hasonlóan⁵⁹⁷ az addig kivágott, tabusított, cenzúrázott képkockákat összeférceli, -ragasztja, önmagának (no meg persze az olvasóknak) visszaforgatja, s egyben le is vetíti. A könyvborító kép-grafikája is ezt erősíti: egy távcsőbe nézve látható kép formáját idéző, itt hangsúlyozottan egymásba fonódó, -játszó, egymásban forgó egyazon kép variációit jeleníti meg: a kezdeti homályos kép (és a szerzőt–könyvcímet megjelenítő írásmód) egy láthatatlan kéz lencseélesítő mozgásának eredményeképp (vagyis az írás folyamán) egyre tisztábbá, láthatóbbá válik.

A narrátori „mindent elmondani” vágyó szándék ellenére bizonyos történetek, forgácsok óhatatlanul is kimaradnak, a mesélőben se áll össze az *egész*, eleve és reflektáltan hiábavaló ez a sziszüphoszi munka, a nyelv sem elégséges a megmutatáshoz, ennek ellenére forog a film: „szünet nélkül figyelem magam, mintha ketten lennék, az, aki figyel és az, akit figyelnek”⁵⁹⁸, ezzel az önmagába forduló játékkal, visszaforgatással a kör be is zárul, a bumerángxént visszaütő történetek szétrobbantják a *családtörténetet*.

Évek, évtizedek, majdnem évszázad múltja, története gyűlt össze az író-elbeszélőben, különböző szociális (és érzelmi) eredetű dédszülők, teljesen ellentétes életfelfogású és életvitelű nagyszülők, alkoholista, családját fizikailag is terrorizáló apa és önsajnáltható, anti-anya, („természetszerűleg”) alkoholista és nemtörődöm öcs és a „gátlásos, félszeg és végső soron boldogtalan fiatalember” író-narrátor alkotja e nem túl kusza, de annál mostohább családtörténet szereplőgárdáját. A gyerekkort, majd az ifjú- és felnőttkort végig-kísérő boldogság- és szeretetvágy szinte észrevétlenül fordul át és konzerválódik gyűlöletté, haraggá és megvetéssé, az önmegértés sokszor kegyetlen, de önmagát se kímélő élveboncolásával bontakozik és kerekedik ki a hazugság-,

⁵⁹⁷ Lásd még: Zólyá Andrea Csilla: *Az emlékezés és írás határáról*. Bárka, 2006/6. 135.

⁵⁹⁸ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 44.

elhallgatás- és öncsalás-történetek regénye. Ezzel (tényleg) vége egy családregevénynek, de a család mint intézmény fogalmait is átírja, ha nem is végérvényesen. Sokan felismerhetnék ezeknek a tüneteknek részbeni vagy átírható változatait a saját vagy környezetük (családi) történeteiben, kevesen kérkedhetnek azzal, hogy mindig őszinték voltak, vagy legalábbis a magatartásbeli és gondolkodásbeli cenzúra és öncenzúra nem az öncsalás, legjobb esetben a kegyes hazugság álarca mögé húzódott, miközben persze elfogadjuk az örök tételt: tabuk voltak, vannak és lesznek, viszont egyéni, családi és kulturális örökségünk alapján nevezünk valamit tabunak és bújunk álarcunk mögé. Mindenki fél a megírástól, a nagymama a családi szennyes kitergetésétől, a szerető, Pisztácia a megmutat(koz)ástól, ugyanis az írás, a rögzítés által vélik megteremthetőnek, kitorölhetetlennek, véglegesnek és megmásíthatatlannak a nem vállalt történeteket.

Egyszólamú a regény, az eseményeket és a regényszereplők hozzáállása csak a narrátor-főszereplő narratíváiból, értelmezéseiből válik ismertté, az ő egyszemélyes vitáiból kerekedik ki a történet: ahogy vitázik, olykor küzd, háborúzik a családtagjaival, a valamilyen módon hozzákapcsolódott nővel és önmagával. A regény több ponton kapcsolódik Závada Pál *Jadviga párnájához*⁵⁹⁹, de a *Visszaforgatásban* nincs egy Jadviga, aki fölülírhatná az egyszemélyes és egyszólamú vallomást, nincs egy Misó, aki a végső korrekciót eszközölné, a polifónia hiánya ettől függetlenül nem von le a megszólaló autenticitásából: azzal, ahogy saját magával való küzdelmeit is kitergeti, kegyetlen őszinteségében magát sem védve, olykor túlostorozva is, aljasnak tartva önmagát. Ettől függetlenül az értelmező hiányolhatja a feleség, Mária és a szerető, Pisztácia öntörténetei jelzéseit is (talán azért, mert ezek vannak legkevésbé kidolgozva a többi, családi történethez képest). A narrátor nem őrlődik a két nő között, e hármas kapcsolatban is leginkább magában örvénylik. A felelősséget vállalva is (érzelmi zsarolással kikényszerített abortuszt egyfelől, balesetnek tűnő öngyilkosságba menekülést másfelől) felmentené magát, de nem teheti: a kiírással a probléma nem oldódik meg, csak áttolódik egy másik síkba, egy másik, újabb történetbe, de minden történet genezise az eleve gyalázatos családtörténetből eredeztethető és gyalázatoságuk is ekképp interpretálható: „nem igazságtalanság-e, hogy nekem, akinek végképp nem kellene közöm legyen semmiféle gyalázathoz, a családom révén mégis nyakig vagyok

⁵⁹⁹ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1997.

benne, hogy az íróságomat sem tudom másnak érezni, mint a gyalázat gyümölcsseinek szüretelésére vagy a gyalázat lemosására irányuló munkálatnak”⁶⁰⁰.

A vívódás, a kétségek és a rendteremtő önmegértés folyamán képtelen a megbocsátásra, végleg meggyűlöli a szüleit, s bár később „elintéztnek” véli a dolgot, a gyűlöletet valamelyik alsó, de egyértelmű síkba raktározza el: kitörölhetetlenül és elfelejthetetlenül, a megértés nem vonja maga után kötelező módon a megbocsátást is.⁶⁰¹ Ugyanis mindenki másképp hallja vissza önmagában egy háromgenerációs családot tönkretevő banális kérdést („Tudod, mennyi a cukor?”⁶⁰²), másképp undorodik a hazug, álszent, melodramatikus hőzöngésektől, mesterkéltnyavalygásoktól, gyomorforgató álszenteskedésektől. Még akkor is, ha végül is nem kap választ az alapvető kérdésekre, „vagyis miért e sok szenvedés, gyötrelem, kínlódás”⁶⁰³, kinek s mire jó az öncsalás és élethazugság, ami behálózza a regényszöveget.

5.2.2. Az átmeneti korszak előtt és alatt

A történet mikro-rétegének alaptézisei kitágíthatók és levetíthetők a makro-rétegre is. A *Visszaforgatás* történéseinek, cselekményének kronotoposza a nyolcvanas-kilencvenes évek átmeneti Kolozsvárja a maga több rétegével, magyarjaival és románjaival, átmeneti korszakával együtt. Filmszerűen peregnek le a tulajdonából kifosztott, élete értelmétől megfosztott két generáció eseményképei: az élet mikéntjének, hogyanjának és miértjének a megfejtésével és megértésével nem bajlódó emberek értetlenül és tehetetlenül nézik végig életük buldózerrel való szétgyalulását, földbe döngölését, ahogy (kis)polgári rendezett, megbízható világukat egy, kiismerhetetlen, idegen, a „segnyalást művészetté emelő rendszer”⁶⁰⁴ váltja fel.

5.2.2.1. A „közös narratívák” által befolyásolt határidentitás

Kor- és kórtünet-leírása bontakozik ki regényszövegben a magyar-román és a magyar-magyar viszonyok: a trianoni trauma ugyanolyan feldolgozatlan és

⁶⁰⁰ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 34.

⁶⁰¹ Vö: Gilbert Edit: *A szembenézés korlátai*. Látó, 2007/2.

⁶⁰² Demény Péter: *Visszaforgatás*. 91-92.

⁶⁰³ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 92.

⁶⁰⁴ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 79.

kibeszél(het)etlen, mint az agyonhallgatott, elhazudott, önbecsapással leplezett családtörténet. A huszadik századi Kolozsvár ugyanúgy őrzi a történelmi változások rétegeinek nyomait, mint az író-elbeszélő lelke a családi és szerelmi harcok, háborúk és ideiglenes megbékélések lenyomatait. A „közös narratívára” alapozva érzékelteti a narrátor, hogy „mindannyiunk” családi történetének része a második bécsi döntés utáni fehérparipás bevonulás, „tudjuk”, hogy a század eleji magyar várost hogy tették tönkre – azt „ajándékba kapva” – a románok, ezektől a kulturálisan örökölt és hagyományozódott „tudásoktól” azonban nem hogy nem leszünk boldogabbak, de a belénk sulykolt, velünk született magyar-identitás is megbicsaklik. A narrátorra osztott, hagyományaiban ferdítve rögzült előítéletek („mindig és mindenütt a románok voltak a hibásak mindenért”⁶⁰⁵) miatt – bár úgy véli, tartalmaznak valamiféle igazság-részletet, -forgácsot –, képzetei a *másikról* igen ambivalens módon alakulnak, s az elvárt identitás elutasítása ugyanolyan árulásnak tűnik, mint a szerelem vagy a házasság elárulása. Az író-narrátor is ekképp válik „árulóvá”: „[...] a románbarát cikkeimre gondol, amelyekre az akkor már halott nagyanyám azt mondta volna, hogy árulás, te nem is vagy magyar, életében többször is elmondta, mert nem ajultam el Horthy újratemetésekor, és nem zokogtam a Székely himnusz hallatán, de még arra se voltam hajlandó, hogy naponta Trianont emlegetsem és öklömet rázzam a románok meg a franciák felé.”⁶⁰⁶ Az elbeszélő nem hajlandó elfogadni a mitizált, „nemzedékről nemzedékre hagyományozódott” Horthy-belovaglást, amely a „hazugság [...], az ámtítás és önbecsapás, másfelől pedig a gyűlölet és a csöndes átkozódás időszámításának kezdetét hozta el [...]”⁶⁰⁷. Ugyanakkor – ha fordulna a kocka – ugyanolyan hévvel és örömmel fogadná a rég/új (életet hozó) bevonulót, mint elődei. Ez az ambivalens, a korábbi szövegekben is jelzett határ-identitás a *Visszaforgatás*ban a feldolgozatlan és ki nem beszélt traumák, álmok és vágyak keveredésének a lecsapódása.

A trianoni történelmi múltnál is kevésbé értelmezhetőbb a közelmúlt a maga szekus-történeteivel, a narrátor egyik volt iskolai, a gyakorlatot oktató mesterében véli felfedezni a rendszert átszövő hálózat egyik képviselőjét: „[...] akkoriban nem sokat

⁶⁰⁵ A narrátor nagymamáját idéző mondata előtt ironikusan reflektál a “ne legyen nekik könnyű a föld, soha, amíg élnek” képzavarra. Demény Péter: *Visszaforgatás*. 97.

⁶⁰⁶ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 85.

⁶⁰⁷ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 97.

tudtam a besúgókról, még kevesebbet az olyanokról, akik mindig szorgalmasaknak és lelkeseknek szeretnének látszani, [...] rendkívül szorgalmasan locsognak, mert ők más is meg akarnak győzni arról, hogy milyen észbontóan szorgalmasak, és hogy ez mennyire fontos, és a feljebbvalónak jelezni szeretnék ezt, már hogy ők azok, akik másokat meggyőznek a munka fölöttébb szükséges voltáról, mennyi előny származhat az ilyesfajta viselkedésből egy olyan rendszerben, mely nem csak engedélyezi az ilyesmit, hanem el is várja, a seggnyalást művészetté emelő rendszerben egyenesen üdvözítő az ilyesmi, [... Becskerek] egy szóval se dicsérte pártunkat és kormányunkat, még kevésbé népünk hőn szeretett fiát, sőt lenn, az iskola alagsorában levő műhelyben még szidta is, cinkos mosollyal, sűrű kacsingatások közepette, mindig is sejtettem, hogy ez az egész nem tiszta, hogy van mindebben valami alapvetően nyálás és mocskos [...]”⁶⁰⁸ Ez a „rendszerkép” eltér a korábban vizsgált szövegekben előforduló, nem (feltétlenül) történelmi mimetikus megfeleltetések, hanem általános, az illető szövegvilágban megteremtett, rendszert alkotó hatalomképtől. A *Visszaforogás*ban egyértelmű negatív morális ítéletben részesül a diktatórikus rendszert (véltetően) kiszolgáló figura az áldozat-bűnös dichotómia alapján.

Kiiktathatatlan és kitörölhetetlen a román, vagyis a *másik* kultúra, hagyomány „bőr alatti” jelenléte, tudatalatti beszivárgása, a fociterminusok, a kedvenc ételek („vinetta”), a lefordított vagy lefordíthatatlan szólások, párbeszédreszletek, szövegbeszúrások a regény fontos szövegkohéziós és nyelvi összetevői, ugyanúgy az elcsépeelt sztereotípiák – enyhén (ön)ironikus hangnemben történő bemutatása – is (a magyar gazemberek kevésbé azok, mint a románok; szenzációnak számít egy magyar film vetítése a kolozsvári moziban; magyar–román focimeccs mint a nemzeti megmaradás szimbóluma jelenik meg stb.) A *másik* arcában, szemében, alakjába visszatükröződő önképmás ugyanolyan homályos és összeilleszthetetlen, mint a családi és személyes (*nagy*)történet, a „megfigyelő”⁶⁰⁹ identitása a *másik* függvényében alakul, változik, viszonylagossá válik.

⁶⁰⁸ Demény Péter: *Visszaforogás*. 79.

⁶⁰⁹ Vö: Frank-Olaf Radtke: *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában*. Szíjártó Zsolt (ford.) In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 43.

A román–magyar viszony elkülönöződő, de mégis elválaszthatatlan összefonódását jelzi a gyerekkori szocializációs terepen, a kolozsvári Fellegváron topográfiaileg is elkülönülő, az etnikai különbözőséget jelző „házások” (vagyis házban lakó „öslakosok”) és blokkosok (betelepülők) közti gyerekfoci-meccsek vére menő harcai. A „Feri, István, Gyuri, Robi és Géza” nevű gyerekek játszottak az „Adi, Sebi, Liviu, Radu és Nicu” nevűekkel, „a magyarok fociztak tehát a románokkal, s meccseinknek ez nem kis súlyt adott, amikor már semmilyen figyelmeztetés vagy kérés nem hatott egy-egy kimerült barátunknak, arra mindenki felkapta a fejét, ha hirtelen azt mondtuk, kikapunk ezektől, ezektől nem lehetett kikapni, és akkor összeszedtük utolsó erőnket, és vért izzadtunk, hogy nehogy véletlenül veszítsünk, még ha olykor nem tudtunk is nyerni.”⁶¹⁰ (Kiemelés az eredetiben.) Dragomán regényében a gyerekek egymás közti harcaiban nem volt megtapasztalható ez a típusú, etnikai határvonalon való elkülönülés és szembenállás, a gyerekek egymás közötti háborúja a „felnőtt” világ hatalmi harcának leképezésén alapult. A *Visszaforgatás*ban az „ezektől” való vereség nemzeti nyomort és bánatot vonna maga után a „történelmi bukások” iterativitásával.

Az identitásváltás iskolapéldája képződik meg a katonai besorozástól többhavi fizetés ellenében felmentő katonaorvos nevében (és annak a narrátori értelmezésében): egy Ioan Astaloşról bármit el lehet képzelni, még azt is, hogy nem tartja be az ígéretét, de alkalomadtán –szükség nevet „bont” – újból Asztalos Jánossá válhat. A katonaságtól menekülő ifjú nemcsak a fizikai és lelki megpróbáltatásoktól retteg, hanem az intézmény alapcélkitűzésének – a *haza* védelmének – vállalhatatlanságától: az erdélyi magyar – *hazátlan* lévén – alkalmatlan arra, hogy a hazáját védje, romániai magyarnak se nevezheti magát, „vagy ha mégis, hát csak a pontosság veheti rá, vagy az a szándék, hogy a másik, az úgynevezett anyaországi magyar előtt megéreztesen valamit abból a kétértelmű borzalomból, amit az ő helyzete okoz napra nap, vagy nem is okoz, és nem is a helyzete, állapota vagy mittudomén, élete mindenesetre, az egymásra rakódó, soha véget nem érő napok, soha véget nem érő, mondom, és nem véletlenül mondom így, mert ha eltávozik, ha Magyarországra menekül, hogy ott hortobágyi marha lehessen, ezek a furcsa napok akkor sem érnek véget, soha nem lesz hortobágyi marha, bár persze

⁶¹⁰ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 182.

erdélyi bölénységét is elveszítette, valami furcsa hibriddé alakul, felül-nyúl-alul-macskaszerűségé [...] az itteni identitását nem veszíti el végleg, az ottanit soha nem nyeri el”⁶¹¹. A trianoni traumák feldolgozatlan, kölcsönös frusztrációkkal tarkított öröksége játszik közre az aktuális magyar-magyar konfliktus nem előzmények nélküli⁶¹², de ugyanolyan kibeszéletlen és tisztázatlan történetében is, Demény regényében és a vele szinte egyidőben megjelent, erős intratextuális kapcsolatokat felmutató *Haza-szvit* című versében⁶¹³ egyaránt. Ez utóbbiban a megszólaló *én* retorikája, problémafelvetése, tematikája hasonlít a *Visszaforgatás*-beli Imre Magyarország és Pest iránti vonzódás–taszítás ambivalens hozzáállásához, az identitás meghatározhatatlanságához, amely egyik okaként az örökölt és elvárt, közhelyszámba menő panel-magatartásminták, transzszilvanista toposzok „össztársadalomtól” való számonkérését látja:

Magyar lennék, de rommagyar vagyok,
ha megvágom magam véletlenül,
emléktáblák ömlenek belőlem,
szobortalapzatok és felavatások,

⁶¹¹ Demény Péter: *Visszaforgatás*. 139.

⁶¹² A korábban idézett Trianon kori Kolozsvár-kép leírásában a nagyapa nézőpontját olvasztja a magáéba (némi distanciát is teremtve a nagyapa által közvetített és saját nézőpontja között) a narrátor (95-96.), ezt követően tematizálódik a magyar-magyar viszony: „[...] a magyarországi magyarok meg a magyarszági magyarokat fosztották ki becsülettel, ők se tehetek mást, ha szocializmust akartak, fosztogatniuk kellett, de ennek ellenére, no meg annak, hogy nagyanyám is, nagyapám is elmesélte, milyen aljasok voltak azok a magyarországiak, akik a bécsi döntés után nagy dérral-dúrral Kolozsvárra vonultak, kakaskodtak, megjátszották az okost, a műveltet, a felsőbbrendűt és még mi mindent, ennek ellenére tehát a nagyszüleim voltaképpen soha, egyetlen pillanatra sem hitték, hogy a magyar gazemberek ugyanolyan aljasok lennének, mint a roman gazemberek, még a gazembereinket is többre tartották, mint a románok legjobbjait [...]” Demény Péter: *Visszaforgatás*. 96. Vö. ezt a részt Bodor Ádám *A börtön szagában* írtakkal: „Ám ha én ezzel érzelmileg megpróbálok azonosulni, akkor máris elismerem, hogy létezhetnek nálam magyarabbak, akik ezt velem akár éreztethetik is. A hülyeség, a fennkölt bunkóság, és nyilván a sovinizmus egy bizonyos állapotáról van itt szó: a magyar–magyar sovinizmusról. Ez egy osztódásra hajlamos nemzet tulajdonsága, amelyre a Trianon utáni állapotok meglepő módon, a várhatóval ellentétes módon hatottak. A nemzet egy bizonyos hányada kilencszázhusztól fogva kétségtelenül tudatlanabb, gögösebb és üresebb lett. Amikor a Bécsi döntést követően anyaországi tisztviselők kerültek pozícióba Erdélyben, primitív nemzeti gög, úrhatnamság, velük együtt a tömény ostobaság áramlott a hivatalokba, ahonnan természetesen mindjárt kitérték a kompetens, a helyi adottságok között jól eligazodó régi személyzetet. Apám, akire baloldaliság vagy kozmopolitizmus a legkisebb mértékben sem volt jellemző, rémtörténeteket mesélt tudatlanságukról, arroganciájukról, kártevő ténykedésükről, amit rövid otlétük alatt kifejtettek.” 31.

⁶¹³ Demény Péter: *Haza-szvit*. In: Uő: *A fél flakon*. Koinónia, Kolozsvár, 2007. 118–125., illetve Látó, 2006/7. 3–7.

wassalbert en gros, reményik dögivel,
csabakirályficsillagösvényen,
horthyafehérparipán,
én nem is élek, nem is szeretek, nem eszem, nem iszom,
csak összeszorított szájjal küszködöm, túlélék vadul,
csak nézem, ahogy nő a pálmám a súly alatt,
kagylómban a gyöngy.

Magyar lennék, de rommagyar vagyok,
élet helyett trianonkodom,⁶¹⁴

Az *otthonlanságot*, *hazátlanságot* erősíti a „rommagyar”-ban megbúvó kétértelműség: a kilátástalan, szétesés előtt álló, de hagyományát őrző, romvárát indulatosan védő demagóg romániai magyar (arche)típusa.

A *Visszaforgatás*beli család- és személyes történetből ismert öncsalás és önáltatás nem segít a már említett határidentitás körülhatárolásában:

Azzal áltattam magam, létezik
haza és nemzet és más ilyenek,
hogy nekem is tudna közöm lenni végre,
és nem pusztán a demagógiához,
hogy átjövök egy határon és akkor
magamban is átlépek egy határt,
egy *jó* határt, mely önmagam velem
egy furcsa férc mentén köthetne össze,
választana el”⁶¹⁵

A szentenciaszerűen végződő verssorok alapján a hazátlan önmagában remél otthonra lelni az önbecsapás elutasításával:

⁶¹⁴ Demény Péter: *Haza-szvit*. 120.

⁶¹⁵ Demény Péter: *Haza-szvit*. 123-124.

annyiszor kellett becsapnom magam,
hogy többször nem csapom be most már.”⁶¹⁶

A transzszilvanista mítoszok lebontásának a korábbi szövegekhez viszonyított legradikálisabb prózai és lírai szöveghelyei mutatkoztak meg, az önbecsapás indulatos elutasítása, kegyetlen önmegértés-vágyás, önironikus befelé fordulás, taszítás és vonzódás ambivalenciájából összeszótt más(ság)képek képződésével. Ehhez kapcsolódnak Bodor Ádám akár börtön-regényként is olvasható interjúkötetének ide vonatkozó sorai, amelyben egy – a prózájához hasonló –, az identitás körüli bizonytalanság, ambivalencia miatt kialakuló sajátos nemzetkarakterológia mutatkozik meg, a magyar–magyar sovinizmustól a Bodor-féle, a szülőföldje adottságai által meghatározott másságképek és a határidentitás által befolyásolt „sajátos erdélyi öntudatig”⁶¹⁷.

⁶¹⁶ Demény Péter: *Haza-szvit.* 7.

⁶¹⁷ Bodor Ádám: *A börtön szaga.* 27-35.

6. BEFEJEZÉS

A Bodor Ádám prózáját benépesítő szereplők változatos nevei és a szövegek terét behatároló toponímák vizsgálata különböző értelmezési stratégiákat mozgósít, a különböző kulturális és nyelvi feltételezettségre utaló névkonglomerátum lehetőséget adott arra, hogy a Bodor-prózát a geopoétika felől is értelmezsem. A térbeliséget nem tárgyi, hanem létrehozói mivoltában vizsgáltam, a Bodor Ádám regényeiben megképződött név-tér-képről leolvasható szereplőfigurák körüljárásával az interkulturális térben megképződött, asszociációs terek által mozgatott identitásfogalmakat jártam körül: a tér által képzett viszonyokat és a viszonyok teresülését, a terek lokalizálhatóságát, ugyanakkor a határ- és peremvidéki mivoltára jellemző univerzálíák miatt bárhová elhelyezhetőségét.

A különböző kultúrák, mentalitások és nyelvek határvonalán, érintkezési pontjain megtörő azonosság, a köztük levő különbözőségek és hasonlóságok, a közöttiség terében relativizálódó, interkulturális határtérben *határidentitások* jönnek létre. Andrej Bodor, a *Sinistra körzet* narrátorának neve mint „kollektív gyűjtőfogalom” artikulálódik, az egyetlen entitásának, amelyhez (viszonylag) szilárd identitást rendelhetünk, a tér, maga a Sinistra körzet bizonyult. Ezért a – reflexiók nélküli, tehát inkább – retrospektív visszatekintő pozícióból „megszólaló” elbeszélői pozíciója a tér beszédének tudható, a tér által megképzett „világ” szólal meg Andrej Bodor hangjában.

A ki nem mondás, az elhallgatás helyén „megszólaló” szövegdarabok réseiben a rejtély, az elrejtettség, a titokzatosság, a megmutathatatlanság vagy az elutasítás „láthatóvá” válása volt az olvasói keresés tétje. A valami/valaki határozatlan névmások szövegbeli szerepén keresztül a Bodor-epikában meghatározó szerepet játszó elhallgatások sokfélesége mutatkozik meg. A „belekeveredni valamibe” a körzet egyik legfontosabb nyelvi megfogalmazásaként tételeződik fel: ez a kifejezés a maga meghatározatlanságával teremt meg a Bodor-szövegvilágot, magában foglalva mindazt a képlékenységet, kiszámíthatatlanságot, ambivalenciát és nyelvi uralhatatlanságot, ami jellemző a *Sinistra körzet* világára.

A Bodor Ádám által elkezdett „mítosztalanítás” folytatódik az általam vizsgált prózaterekben is, a *Sinistra körzetben* és *Az érsék látogatásában* tematizált identitások

viszonylagosítása, azok határhelyzeti meghatározottsága, valamint az álküldetéses történetek az őt „követő” prózaírók munkáiban is fellelhetők mint a neotranszszilvanista előírói kánonszerepre adott válaszok.

A Bodor Ádám – Láng Zsolt prózkapcsolat transztextuális vonatkozásain túl az ortodoxia, a románság-kép, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott másság/idegenség-képek dominanciája vált értelmezhetővé, a Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok, az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága, a „narrátor” Eremie atya többszörös küldetés-története, az Erdély-mítosz lebontása. Interkulturális megismerési szövevény alakul ki a „narrátor” és környezete következtében, megteremtve ezáltal a „narrátor” körülhatárolhatatlan identitását, amely a Bodor-féle határidentitást hozza játékba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan a „narrátor” „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a regény epikai konstruáltságát, az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konstitúciója ambivalens világkép prezentálására ad lehetőséget. *A tűz és a víz állataitól* erősen a referencialitás felé történő elmozdulás figyelhető meg Láng Zsolt *Az oltalom kolostora* című elbeszélésében.

A Posztbodoriánus áramlatok fejezetben azokat a prózákat értelmeztem, amelyek a kritikák szerint már a Bodor Ádám-féle köpönyegből látszottak kibújni. Az utóbbi évtizedek beszédformáinak és prózaszövegeinek egyik fő vonulatát képezik azok a narratívák, amelyek hátterét a „közös kelet-európai nyomorúság” és az ebből fakadó identitás, valamint másság/idegenségkép körül csoportosuló problémák alkotják. Az intertextuális utalásokon túl szerkezeti és a térbeágyazottság szempontjai mutatkoznak meg Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond prózájában, azonban elmozdulások is észrevehetők.

Az Utazások a másságban című fejezet két – Bodorhoz kevésbé transztextuálisan kapcsolódó, de a másság/idegenség, az utazásnarratíva, valamint a mítosztalanítás tematizálásával mégis összefüggésbe hozható – prózaszöveget hozott játékba. Selyem Zsuzsa *9 kiló* című prózájában az átmeneti időterekre adott másság/idegenségkép válasza konstruálódik meg, Demény Péter *Visszaforgatás* című regényében az átmeneti korszak átmeneti terein létrejött határidentitás tematizálódik.

A másság/idegenségek által meghatározott térképzetek, névtérképek, határidentitások irodalmi szövegekben való vizsgálata felszólításként is hat, a téma kutatása tovább folytatódhat más prózaszövegek bevonásával, Bartis Attila és Vida Gábor prózája is alkalmassá válhat egy ilyen típusú értelmezés követésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- „A történetek foglalkoztatnak”. M. László Ferenc interjúja Dragomán Györggyel.
Magyar Narancs, <http://gyorgydragoman.com/?p=242&language=hu>. Letöltés
ideje: 2008. 08. 25.
- Az ábrándozó, lusta író.* Bodor Ádámmal beszélget Darvasi László. Magyar Napló,
1994/10. 4–8., valamint Helikon (Kolozsvár), 1994/13. 2–4.
- Beszélgetés Bodor Ádámmal* (Házigazda: Parti Nagy Lajos író, elhangzott a Művészetek
Házában, Veszprémben 2000. október 11-én). Várucca műhely, 2001/1. 115–
123.
- Beszélgetés Bodor Ádámmal.* A beszélgetést vezeti: Bányai Éva és Virginás Andrea.
Korunk 2001/11. 59–62.
- ÁDÁM Anikó:** *Kosztolányi a nevekről.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *A név*
hatalma, 1992/3–4. 388–399.
- ALEXA Károly:** *A hely, ahol lak(t)unk. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* In: Uő.: *Eleitől*
fogva. Kortárs Kiadó, 1996. 188–196. és uő. Hitel, 1992/4, 82–89.
- ALEXA Károly:** „Regény és regényítészet”. *Grendel Lajos: Tömegsír; Bodor Ádám: Az*
érsek látogatása; Czákó Gábor: Aranykapu. Kortárs, 2000/8. 3–31.
- ANGYALOSI Gergely:** *A kiismerhetetlen remekmű.* Hiány, 1992/9. 18–20. és uő.:
Kritikus határmezsgyén. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 161–168. In:
Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és*
tanulmányok Bodor Ádámról. L’Harmattan Kiadó, 2005. 50–52. és uő.
- ANGYALOSI Gergely:** *Az érsekre várva. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Alföld,
2000/7. 93–97. és uő: *Romtalanítás. Kritikák, esszék, tanulmányok.* Kijárat,
Budapest, 2004. 56–60.
- ANGYALOSI Gergely:** *Az intertextualitás kalandja.* Helikon. Irodalomtudományi
Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 5–10.

- BALÁZS Imre József:** *A test és a történelem mint fikció.* Alföld 2004/11. 60–75.
- BALÁZS Imre József:** *Az új közép. A kilencvenes évekbeli és a 2000 utáni irodalom intézményes kereteinek változásai.* (Kézirat)
- BALÁZS Imre József:** *Gábrriel Ventuza kámzsája. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* In: *A nonsalansz esélye.* Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2001. 66–74.
- BÁNYAI János:** *A saját és az idegen. Hungarológia és kisebbségi tudományosság.* In: *Uő: A védett vesztes. Kisebbségi magyaróra II.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006. 75–83.
- BÁNYAI János:** *Hagyomány és modernitás konfliktusa. A kisebbségi kulturális kánon.* Korunk, 2007/2. 58–64.
- BÁNYAI János:** *Hol van Sinistra? Bodor Ádám: Sinistra körzet.* Híd, 1992/6. 510–512. és uő: *Uő: Talán így.* Forum Kiadó, Újvidék, 1995.
- BÁRÁNY Tibor:** *Láng Zsolt: Bestiarium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* Kritika, 2004/7–8.
- BARÓTHY Zoltán:** *Ki a körzetből. Identitás és szabadság kérdései Bodor Ádám „Az érsek látogatása” című regényében.* Iskolakultúra, 2002/12. 83–92.
- BAUMAN Zygmunt:** *Modernség és ambivalencia.* Pásztor Péter (ford.). In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 47–59.
- BENGI László:** *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* Szépliteratúrai ajándék, 1997/1–2. 113–131., és uő.: *Az elbeszélés kihívása.* Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2000. 95–116. valamint Schneiber Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L’Harmattan, Budapest, 2005. 114–131.
- BÉNYEI Tamás:** *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.
- BERSZÁN István:** *Bodor Ádám köpönyege és egyéb apokrif példabeszédek (Papp Sándor Zsigmond Az éjfekete bozót c. könyvéről).* Látó, 2006/3.
- BLANCHOT, Maurice:** *A megszakítás.* In: Atheneum. Más(ik) – lét(e). 1995. 4. füzet. II. kötet. 133–143.
- BODOR Ádám:** *A borbély.* In: *A tanú.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

- BODOR Ádám:** *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata.* Magvető, Budapest, 2001.
- BODOR Ádám:** *A réten.* In: *A tanú. Novellák.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 27–30.
- BODOR Ádám:** *A tanú.* In: *A tanú. Novellák.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 46–57.
- BODOR Ádám:** *A vonat.* In: *A tanú. Novellák.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 58–61.
- BODOR Ádám:** *Az érsek látogatása.* Magvető, Budapest, 1999.
- BODOR Ádám:** *Az Eufrátesz Babilonnál.* In: *Uő: Az Eufrátesz Babilonnál.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- BODOR Ádám:** *Melissa Bogdanowitz lábnyma.* In: *Uő: Vissza a fülesbagolyhoz. Válogatott elbeszélések.* Magvető, Budapest, 2003. Harmadik kiadás.
- BODOR Ádám:** *Mozgólépcső.* Helikon, 1980/4. 4., illetve In: *A Zangezur hegység.*
- BODOR Ádám:** *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- BODOR Ádám:** *Tanyai lány.* In: *Plusz-mínusz egy nap. Novellák, karcolatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- BODOR, Ádám:** *Zona Sinistra. Capitoarele unui roman.* (traducere de Marius Tabacu). Koinónia, Cluj-Napoca, 2005.
- BOKA László:** *Dráma és történelem. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja.* In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 672–688.
- BOMBITZ Attila:** *Pungák a szélben. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Forrás, 2000/6. 107–112.
- BÓNUS Tibor:** *A folytatás mint hipertextus. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Prae, 2001/3–4. 156–162.
- BULGAKOV, Szergej:** *A tulajdonnév.* Bagi Ibolya (ford.). In: *A név hatalma.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 447–458.
- CĂRTĂRESCU, Mircea:** *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli.* Humanitas, București, 2004.

- CHAMBERS, Iain:** *Vándorlás, kultúra, identitás.* Helikon. Irodalomtudományi szemle. *A multikulturalizmus esztétikája.* 2002/4. 436–456.
- CSIKI László:** *Két mondat között a hézag.* (Bodor Ádám hatvan). Élet és Irodalom, 1996/8. 9.
- CSUDAY Csaba:** *A név: a „Másik”, a névtelenség: az „Én”.* Café Babel, 2001/4. 17-24.
- CSUHAI István:** *Kamaszkorom legszebb sakkfigurája.* Élet és Irodalom, 2005/38.
- DE MAN, Paul:** *Hypogramma és inskripció.* In *Uő: Olvasás és történelem.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 428–429.
- DEMÉNY Péter:** *A fél flakon.* Koinónia, Kolozsvár, 2007.
- DEMÉNY Péter:** *Visszaforgatás.* Koinónia, Kolozsvár, 2006.
- DÖMÖTÖR Edit:** *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint “második regény”.* Bárka, 2002/1. 76–87.
- DRAGOMÁN György:** *A fehér király.* Magvető, Budapest, 2005.
- FARAGÓ Kornélia:** *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem.* In: Bányai Éva – Szonda Szabolcs (szerk.): *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára.* RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008. 112–113.
- FARAGÓ Kornélia:** *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai.* Forum Könyvkiadó, 2005.
- FARAGÓ Kornélia:** *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001.
- FEISCHMIDT Margit:** *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa.* In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 7–28.
- GENETTE, Gérard:** *Az elbeszélő diszkurzus.* In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei.* I. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996.
- GENETTE, Gérard:** *Transztextualitás.* Burján Mónika (ford.). Helikon. Irodalomtudományi szemle, 1996/1. 82–90.
- GILBERT Edit:** *A szembenézés korlátai.* Látó, 2007/2. 96–99.
- GYÁNI Gábor:** *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

- GYŐRI Orsolya:** *Hallható és hallgató világok határán. Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai.* Jelenkor 2004/7–8. 828–829.
- HALL, Stuart:** *A kulturális identitásról.* In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 61–77.
- ISER, Wolfgang:** *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete.* In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s.k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv I. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport,* Szeged, 1996. 241–264.
- K. JAKAB Antal:** *Előszó.* In: Bodor Ádám: *A tanú. Novellák.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 5–11. és uő: *A névmás éjszakája. Irodalomkritikai kísérletek.* Kriterion, Bukarest, 1972. 86–93.
- KÁLMÁN C. György:** *A szeméthalmok tövén (Az érsek látogatása).* Élet és Irodalom, 1999/24. 17. és uő: *Mű- és valódi élvezetek.* Jelenkor, Pécs, 2002. 119–126.
- KARAFIÁTH Judit – TVERDOTA György:** *Irodalom és onomasztika.* In: *A név hatalma.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 329–332.
- KÁROLYI Csaba:** *A nevelődés titkai – Grecsol Krisztián: Isten hozott és Dragomán György: A fehér király című könyveiről.* Látó, 2006/7. 95–99.
- KESERŰ József:** *Bogdanski körzet. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Prae 2000/1–2. 173–175.
- KISS Gabriella:** *Multikulturalizmus – korunk alapszava?* In: Kiss Gabriella (szerk.): *Multikulturalizmus.* KLTE Szociológiai Tanszék, Debrecen, 1997. 25–30.
- KOVÁCS Béla Lóránt:** *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* In: Scheibner Tamás – Vadera Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 146–162. és Szirák Péter (szerk.): *Vándor szövevény. Az Alföld Stúdió antológiája.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001. 130–148.
- KOVALOVSKY Miklós:** *Az irodalmi névadás.* In: *A név hatalma.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 504–522.
- KRISTEVA, Julia:** *A szövegstrukturálás problémája.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *Intertextualitás.* 1996/1. 14–22.

- LÁNG Zsolt:** „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”. In: Uő: *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”*. Koinónia, Kolozsvár, 2008. 11–27.
- LÁNG Zsolt:** *A szomszéd nő*. Koinónia, Kolozsvár, 2003.
- LÁNG Zsolt:** *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36.
<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=IRODALOM0536&article=2005-0911-2235-06PKDY>. Letöltés ideje: 2006. 09. 10.
- LÁNG Zsolt:** *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.
- LÁNG Zsolt:** *Otthonteremtés. Vida Gábor: Nem szabad és nem királyi*. In: Uő: *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”*. Koinónia, Kolozsvár, 2008. 197–199.
- LŐRINCZ Csongor:** *Folytonosság vagy ismétlés? Bodor Ádám: Az érsek látogatása*. Lk.k.t., 2000/1. 56–61., illetve Alföld 2000/7. 97–106.
- LOTMAN, Jurij:** *A szüzsé eredete tipológiai aspektusból*. In: Szitár Katalin (szerk. és ford.): *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Argumentum, Budapest, 1994. 97–105.
- MARGÓCSY István:** *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*. In: 2000, 1994/2. 57–60. és uő: *Nagyon komoly játékok*. Pesti Szalon, Budapest, 1996. 27–39.
- MÁRTON László:** *Az elátkozott peremvidék*. Holmi, 1992/12. 1873–1880. és uő: *Az áhítatos embergép*. Jelenkor, Pécs, 1999. 267–277. valamint Schneiber Tamás – Vadera Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L’Harmattan, Budapest, 2005. 81–91.
- MÁRTON László:** *Ex liberis*. Élet és Irodalom, 2006/39.
<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0639&article=2006-1001-2117-08WEWJ>. Letöltés ideje: 2008. 08. 15.
- MÁRTON László:** *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17.
- MASZAROVICS Ágnes:** *Szó és kép határmezsgyéjén. (Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae)*. Studia Caroliensia. 2005/1. 77–101.
http://www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2005.1.szam/9.Maszarovics_Agnes.pdf. Letöltés ideje: 2008. 08. 15.

- MATUS Mónika:** *Magyar mágikus realizmus? Bodor Ádám: Az érsek látogatása című kötetéről.* In: Irodalmi Szemle, 2000/5–6. 143–146.
- MERLAU-PONTY, Maurice:** *A látható és a láthatatlan. A „Munkajegyzetektől”.* Athenaeum, 1993/4. 27–42.
- MERLEAU-PONTY, Maurice:** *A közvetett nyelv és a csend hangjai.* Szávai Dorottya (ford.). In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság.* Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 142–177.
- MÉSZÁROS Sándor:** *Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Jelenkor, 2000/4. 426–429.
- MÉSZÖLY Miklós:** *Párbeszédkiértelmezés.* Kérdező: Szigeti László. Kalligram, Pozsony, 1999.
- N. KOVÁCS Tímea:** *A kultúra narratívái, narratívák a kultúráról.* In: Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3.* Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 7–15.
- OLASZ Sándor:** *Érsekre várva. Bodor Ádám: Az érsek látogatása.* Forrás, 2000/6. 104–106., illetve: *Visszatekintés és-vagy újítás? Bodor Ádám regényei.* In: *Dombormű. Esszék, tanulmányok Poszler György 70. születésnapjára.* Liget Könyvek, Budapest, 2001. 445–452. illetve: *Mai magyar regények. Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 170–171.
- ORBÁN Kinga:** *„A dolog a medvéktől is függ...”* Helikon, 2000/4. 11–12.
- PÁL Ferenc:** *A nevek kérdése Saramago regényeiben.* Café Babel, 2001/4. 36.
- PÁLFALVI Lajos:** *Magyar és fehér orosz irodalmi démonológia. Láng Zsolt és Adam Hlobusz.* <http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/annus/2006/10.htm> Letöltés ideje: 2008. 08. 10.
- PAPP Sándor Zsigmond:** *Az éjfékete bozót.* Alexandra, Budapest, 2005.
- PETI Lehel:** *Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság.* Korunk, 2005/12. 102–109.
- POZSVAI Györgyi:** *Bodor Ádám. Monográfia.* Kalligram, Pozsony, 1998.
- RÁCZ I. Péter:** *A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban.* Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei. Prae, 2000/1–

2. 117–157. http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html
Letöltés ideje: 2006. 07. 10.

- RADNÓTI Sándor:** *A megtalált hely. Bodor Ádám 70. Élet és Irodalom*, 2006/17. 7.
- RADTKE, Frank-Olaf:** *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában.* Szíjártó Zsolt (ford.) In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 39–46.
- RADVÁNSZKY Anikó:** *Az ember természete, a természet embere. Bodor Ádám: Sinistra körzet.* In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 816–830.
- RICOEUR, Paul:** *Emlékezet – felejtés – történelem.* In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák. A kultúra narratívái.* Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 51–68.
- RIGOLOT, François:** *Poétika és onomasztika.* Sári Andrea (ford.). In: *A név hatalma.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 348–361.
- SCHEIBNER Tamás:** *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus irónia és groteszk a Sinistra körzetben.* In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L'Harmattan Kiadó, 2005. 164–175.
- SELYEM Zsuzsa:** *9 kiló. Történet a 119. zsoltárra.* Koinónia, Kolozsvár, 2006.
- SELYEM Zsuzsa:** *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumaíróól.* Jelenkor, 2004/7–8. 813–827.
- SIMMEL, Georg:** *Excursus az idegenről.* Teller Katalin (ford.) In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 56–60.
- SIMON Attila:** *Bodor Ádám: Sinistra körzet.* Alföld, 1992/9. 70–80. illetve: Uő: *A nem-tudás méltósága (Sinistra körzet).* és: In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L'Harmattan Kiadó, 2005. 92–97.
- SOMLYÓ György:** *Kommentár a (Kereszt- és hossz-)metszetek Edmond Jabès „Könyvei”-ből című műhöz.* In: Atheneum. *Más(ik) – lét(e).* 1995. 4. füzet. II. kötet. 4–6.
- SZABICS Imre:** *A nevek szimbolikus jelentése a középkorban.* In: *A név hatalma.* Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 1992/3–4. 362–368.

- SZIGETI L. László:** *A multikulturalizmus esztétikája.* Helikon. Irodalomtudományi szemle, 2002/4. 396–397.
- SZILÁGYI Júlia:** *Versenymű égő zongorára.* In: Uő: *Versenymű égő zongorára.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 204–205. és Holmi, 2000/2. 220–225. Lásd még: Látó, 2000/3. 80–88.
- SZILÁGYI Márton:** *A tárnicsgyökér fanyar illata.* Bodor Ádám: *Sinistra körzet.* Tiszatáj, 1993/2. 82–86. és uő: *Kritikai berek.* Balassi – József Attila Kör (JAK Füzetek 81.), 1995. 112–122. Lásd még: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról.* L'Harmattan Kiadó, 2005. 98–105.
- SZIRÁK Péter:** *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban.* In: Görömbei András (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* Debrecen, 2000. 29–57.
- T. SZABÓ Levente:** *Posztszoci transzszilván – vérbő ecsettel (Papp Sándor Zsigmond Az éjfekete bozót c. könyvéről).* Látó, 2006/3.
- TAKÁCS Ferenc:** *Fekete mágia.* Mozgó Világ, 2005/8.
- THÖLE, Reinhard** (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába.* Gromon András (ford.). Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001.
- THOMKA Beáta:** *Beszél egy hang.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2001.
- URBANIK Tímea:** *A közöttiség.* In: Uő: *Keletkezéstörténetek. Intratextuális és genetikus kapcsolatok Mészöly Miklós prózájában.* Doktori disszertáció. 2007.
- VALLASEK Júlia:** *A két mészégető vendégei.* Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfekete bozót.* Korunk, 2006/2. 119–121.
- VINCZE Ferenc:** *Papp Sándor Zsigmond: Az éjfekete bozót.* Kortárs, 2006/9. <http://www.kortaronline.hu/0609/vincze.htm>. Letöltés ideje: 2008. 06. 15.
- ZÓLYA Andrea Csilla:** *Az emlékezés és írás határáról.* Bárka, 2006/6.
- ZSADÁNYI Edit:** *A csend retorikája. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben.* Kalligram, Pozsony, 2002.